

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

2024

18

HISTORY

Journal of the University of Latvia

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

Journal of the University of Latvia

HISTORY

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

2024, 18

Journal of the University of Latvia

HISTORY

Dibinātājs Latvijas Universitāte (reģistrācijas Nr. 90000076669)

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir žurnāla “Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki” turpinājums. Šis laidniens ir minētā žurnāla 113. numurs.

Galvenā redaktore **Kristīne Beķere** – *Ph. D.*, Latvijas Universitāte

Zinātniskā sekretāre **Ginta Ieva Bikše** – *Ph. D.*, Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija:

Ammons Českins – *Ph. D.*, Glāzgovas Universitātes Sociālo un politisko zinātņu skolas lektors
Centrāleiropas un Austrumeiropas studijās

Anderss Frejmarks – *Ph. D.*, Līnēja Universitātes Mākslu un humanitāro zinātņu fakultātes
asociētais profesors

Eriks Jēkabsons – *Dr. hist.*, LU Humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Valda Kļava – *Dr. hist.*, LU Humanitāro zinātņu fakultātes asociētā profese

Samuels Kruizinga – *Ph. D.*, Amsterdamas Universitātes docents mūsdienu vēsturē

Mati Laurs – *Ph. D.*, Tartu Universitātes Mākslu un humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Andris Levāns – *Dr. hist.*, LU Humanitāro zinātņu fakultātes asociētais profesors

Alans Marejs – *Ph. D.*, Līdsas Universitātes Mākslu fakultātes vecākais pasniedzējs

Silviu Miloiu – *Dr. habil. hist.*, Valahijas Universitātes profesors, Rumānijas Ziemeļu un Baltijas
studiju asociācijas prezidents

Torbens K. Nilsens – *Ph. D.*, Olborgas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes asociētais profesors

Tomašs Pudlockis – *Ph. D.*, Jageloņu Universitātes Vēstures institūta asociētais profesors

Andrijs Rukkass – *Dr. hist.*, Tarasa Ševčenko Kijivas Nacionālās universitātes Vēstures fakultātes
asociētais profesors

Inese Runce – *Dr. hist.*, LU Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūta
vadošā pētniece

Jurijs Sļozkins – *Ph. D.*, Kalifornijas Universitātes (Bērkli) profesors, Oksfordas Universitātes
Sv. Edmunda koledžas vadošais pētnieks

Aivars Stranga – *Dr. habil. hist.*, LU Humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Andris Šnē – *Dr. hist.*, LU Humanitāro zinātņu fakultātes asociētais profesors

Jānis Taurēns – *Dr. hist.*, LU Humanitāro zinātņu fakultātes asociētais profesors

Jons Vaičēnonis – *Dr. hist.*, Vitauta Dižā Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Bredlijs Vudvorts – *Ph. D.*, Ņūheivenas Universitātes Mākslu un zinātņu koledžas asociētais
profesors

Žurnāls ir iekļauts SCOPUS datubāzē (no 2023. gada) un EBSCO datubāzē “Central & Eastern European Academic Source” (no 2016. gada).

Literārā redaktore **Ruta Puriņa**

Anģļu valodas teksta redaktore **Andra Damberga**

Vāka dizainu veidojusi **Baiba Lazdiņa**

Maketētāja **Ineta Prīga**

Adrese: “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture”, LU Humanitāro zinātņu fakultāte, Vēstures un
arheoloģijas nodaļa, Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvija, LV-1050. Telefons: +371 67034992.

Visi žurnāla raksti ir anonīmi recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja. Citējot atsauce uz izdevumu
obligāta.

Par publicēšanai nepieņemtiem manuskriptiem redakcija paskaidrojums nesniedz. Par žurnālā
ievietoto citātu atbilstību oriģinālam atbild autori.

Žurnāla interneta vietne: <https://journal.lu.lv/luzv/>

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

© Latvijas Universitāte, 2024

ISSN 2500-9621 (drukāts)

ISSN 2592-9593 (elektronisks)

<https://doi.org/10.22364/luzv.18>

Established by University of Latvia (Registration No. 90000076669)

“Journal of the University of Latvia. History” is a continuation of the journal “History of Latvia. Modern and Contemporary Period”. The current journal is the 113th volume of the series.

General Editor **Kristīne Beķere** – Ph. D., University of Latvia

Scientific Secretary **Ginta Ieva Bikše** – Ph. D., University of Latvia

Editorial Board:

Ammon Cheskin – Ph. D., Lecturer in Central and East European Studies, School of Social and Political Sciences, University of Glasgow, United Kingdom

Anders Fröjmark – Ph. D., Associate Professor, Faculty of Arts and Humanities, Linnaeus University, Sweden

Ēriks Jēkabsons – Dr. hist., Professor, Faculty of Humanities, University of Latvia, Latvia

Valda Kļava – Dr. hist., Associate Professor, Faculty of Humanities, University of Latvia, Latvia

Samuēl Kruizinga – Ph. D., Assistant Professor in Contemporary History, University of Amsterdam, Netherlands

Mati Laur – Ph. D., Professor, Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu, Estonia

Andris Levāns – Dr. hist., Associate Professor, Faculty of Humanities, University of Latvia, Latvia

Silviu Miloiu – Dr. habil. hist., Professor, University of Valachia, President, Romanian Association for Baltic and Nordic Studies, Romania

Alan Murray – Senior Lecturer, Faculty of Arts, University of Leeds, United Kingdom

Torben K. Nielsen – Ph. D., Associate Professor, Faculty of Social Sciences, University of Aalborg, Denmark

Tomasz Pudłocki – Ph. D., Associate Professor, Institute of History, Jagiellonian University, Poland

Andrij Rukkas – Dr. hist., Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Inese Runce – Dr. hist., Leading Researcher, Faculty of Humanities, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia, Latvia

Yuri Slezkine – Ph. D., Professor of the Graduate School at the University of California, Berkeley, Senior Research Fellow, St. Edmund Hall, University of Oxford, United Kingdom

Aivars Stranga – Dr. habil. hist., Professor, Faculty of Humanities, University of Latvia, Latvia

Andris Šnē – Dr. hist., Associate Professor, Faculty of Humanities, University of Latvia, Latvia

Jānis Taurēns – Dr. hist., Associate Professor, Faculty of Humanities, University of Latvia, Latvia

Jonas Vaičenonis – Dr. hist., Professor, Faculty of Humanities, Vytautas Magnus University, Lithuania

Bradley Woodworth – Ph. D., Assistant Professor, College of Arts and Sciences, University of New Haven, USA

“Journal of the University of Latvia. History” is indexed in SCOPUS (since 2023) and in EBSCO database (Central & Eastern European Academic Source, since 2016).

Literary editor **Ruta Puriņa**

English language editor **Andra Damberga**

Cover design **Baiba Lazdiņa**

Layout designer **Ineta Priga**

Address: “Journal of the University of Latvia. History”, Faculty of Humanities, Department of History and Archaeology, University of Latvia, Aspazijas bulvāris 5, Riga, Latvia, LV-1050. Tel.: +371 67034992.

All the papers published in the present volume have been subjected to double blind peer review. No part of the volume may be reproduced in any form without the written permission of the publisher.

When quoting, the reference to the original publication is mandatory. Editorial board does not provide commentary regarding articles rejected for publication. Correspondence of the quotes published in the current journal to the original texts is the responsibility of authors.

Free access: <https://journal.lu.lv/luzv/>

The “Journal of the University of Latvia. History” is an open access journal licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

© University of Latvia, 2024

ISSN 2500-9621 (print)

ISSN 2592-9593 (online)

<https://doi.org/10.22364/luzv.18>

Saturs / Contents

Redaktora sleja	9
Editorial	11
Raksti	
Articles	13
Geoffrey Swain	
Lady Muriel Paget's Mission to Daugavpils (Part II)	
<i>Lēdijas Mjūrielas Peidžetas palīdzības misija Daugavpilī (2. daļa)</i>	15
Michał Patryk Sadłowski	
The Baltic States in the Political and Legal Thought of Pavel N. Miliukov During the Civil War in Russia of 1917–1920	
<i>Baltijas valstis Pāvela N. Miļukova politiskajos un juridiskajos uzskatos pilsoņu kara laikā Krievijā 1917.–1920. gadā</i>	33
Helēna Emerberga	
Latvijas Republikas valsts darbinieku atalgojumu risināšanas jautājums Valsts un pašvaldību darbinieku centrālajā savienībā (1918/1926–1934)	
<i>The Issue of Resolving Salaries of State Employees of the Republic of Latvia in the Central Union of State and Municipal Employees (1918/1926–1934)</i>	52
Jānis Taurēns	
1991. gada 3. marta tautas nobalsošana par Latvijas neatkarību: priekšvēsture un rezultāti	
<i>Popular Vote of 3 March 1991 on Independence of Latvia: Prehistory and Results</i>	65

Vēstures avoti	
Historical Sources	81
Ēriks Jēkabsons	
Stāvoklis Latvijā 1919. gada septembra sākumā: britu misijas liecība	
<i>The Situation in Latvia at the Beginning of September 1919: Report by the British Commissioner for the Baltic Provinces</i>	83
Recenzijas	
Reviews	99
Beāte Lielmane. Rīga nekad nebūs gatava	
Recenzija par grāmatu: Jānis Lejnieks. <i>Rīgas nākotnes vēsture.</i>	
Rīga 2023. 510 lpp. ISBN 978-9934-599-38-5	101
Ēriks Jēkabsons. Viens no vēsturē atpazīstamākajiem latviešiem: jauns pētījums	
Recenzija par grāmatu: Valdis Bērziņš. <i>Militārais stratēģis Jukums Vācietis laikmetu griežos.</i> Rīga 2024. 231 lpp. ISBN 978-9934-599-54-5	105
Jānis Taurēns. Neērtais Baltijas jautājums atmodas periodā	
Recenzija par grāmatu: Una Bergmane. <i>Politics of Uncertainty: The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union.</i>	
New York: [2023]. 241 p. ISBN 978-0197-578-34-6	110
Guna Zariņa. Kominterne no cita skatpunkta	
Recenzija par grāmatu: Brigitte Studer. <i>The Travellers of the World Revolution. A Global History of the Communist International.</i>	
London 2023. 496 p. ISBN 978-1839-768-01-9	114
Ziņas par autoriem	
About Authors	119

2024. gada otrais numurs ir veltīts atsevišķām politiskām un sociālām problēmām 20. gadsimta vēsturē. Lielāks tematiskais uzsvars šajā numurā likts uz laika posmu uzreiz pēc Pirmā pasaules kara, kas Baltijas valstīm bija tik nozīmīgs un arī strauji mainīgs – šim laika posmam veltīti divi raksti un arī šajā numurā publicētais avots. Pārējie pētījumi skar periodu no 1918. līdz 1934. gadam, kā arī Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas procesu 1991. gadā.

Glāzgovas Universitātes emeritētā profesora Džefrija Svaina apjomīgo pētījumu par lēdijas Mjūrielas Peidžetas misijas darbību Daugavpilī no 1920. līdz 1922. gadam publicējam divos turpinājumos. Šajā numurā publicēta pētījuma otrā daļa, kas aplūko sarežģītās attiecības starp misiju un tās galveno finansiālo atbalstītāju – starptautisko “Fondu “Glābiet bērnus”” – un abu iesaistīto pušu atšķirīgo izpratni par palīdzības darba būtību. Pētījuma pirmā daļa lasāma 2024. gada pirmajā numurā un aplūko misijas izveidošanas Daugavpilī vēsturi un izseko lēdijas Mjūrielas mēģinājumiem iespējami efektīvi palīdzēt ilgstošajā karadarbībā cietušajai Latvijas sabiedrībai, īpaši tās vismazāk aizsargātajai daļai – bērniem.

Varšavas Universitātes asociētais profesors Mihals Sadlovskis savā pētījumā piedāvā pievērst uzmanību kādam mazāk zināmam aspektam saistībā ar Baltijas valstu patstāvīga valstiskuma iegūšanu pēc Pirmā pasaules kara. Analizējot kadetu partijas līdera Pāvela Miļukova tiesiskos un politiskos uzskatus šajā jautājumā, kuri bija nesaraujami saistīti ar Miļukova plāniem par Krievijas tālāko vēsturi un attīstību, autors izskaidro, kāpēc pret jaunizveidotajām Baltijas valstīm bija negatīva attieksme.

Tāpat kā iepriekšējos žurnāla numuros, arī šajā publicējam vienu rakstu, kas veidots uz nesen aizstāvēta maģistra darba bāzes. Tas ir Helēnas Emerbergas raksts, kas veltīts Latvijas valsts ierēdniecības darbības apstākļu un motivācijas (laikā no 1918. līdz 1934. gadam) izpētei. Analizējot Valsts un pašvaldību darbinieku centrālās savienības aktivitātes, autore izšķir četrus posmus valsts darbinieku atalgojuma sistēmas attīstībā aplūkojamajā laika posmā, atzīmējot, ka īpaši problemātisks atalgojuma jautājums bija zemāko amata kategoriju ierēdņiem.

Latvijas Universitātes asociētā profesora Jāņa Taurēna raksts pievēršas vēl vienam Latvijas vēsturē ļoti būtiskam un līdz šim akadēmiski salīdzinoši maz pētītam periodam – Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas laikam 80.–90. gadu mijā. Autors analizē no politiskā un tiesiskā viedokļa neviennozīmīgu un komplicētu epizodi – 1991. gada 3. marta tautas nobalsošanu par Latvijas neatkarību. Skatot plašā kontekstā ar starptautisko situāciju, Padomju Savienības politisko stāvokli un Latvijas iekšpolitisko situāciju, autors ne vien analizē konkrēto politisko notikumu, bet arī raksturo

kopumā ārkārtīgi komplicēto politisko situāciju, kādā risinājās Baltijas valstu centieni atjaunot un nostiprināt savu valstiskumu.

Publicēšanai šajā numurā izvēlētais vēstures avots ir britu Politiskās misijas vadītāja Latvijā, pulkveža-leitnanta Stīvena Talentsa ziņojums par militāri politiskajām un sabiedriskajām norisēm Latvijā un reģionā kopumā no 1919. gada 4. līdz 9. septembrim. Šis laika posms Latvijas Neatkarības karā ir īpaši sarežģīts un saspringts, tādēļ S. Talentsa detalizētie novērojumi ir vērtīgs avots padziļinātai izpratnei ne tikai par notikumiem kā tādiem, bet arī par dažādo konfliktā iesaistīto pušu viedokļiem un nostājām, kas neapšaubāmi ietekmēja tālāko notikumu attīstību. Šo ziņojumu tulkojis un publicēšanai sagatavojis Latvijas Universitātes profesors Ēriks Jēkabsons.

Neiztrūkstoši publicējam arī recenzijas par aktuāliem, nesen iznākušiem pētījumiem vēsturē un ar to saistītās jomās. Šajā numurā piedāvājam lasītājiem vērtējumus par divām Latvijā un divām ārvalstīs iznākušām grāmatām. No Latvijā iznākušiem darbiem analizēta Jāņa Lejnieka Rīgas pilsētplānošanas vēsturei veltītā grāmata un Valda Bērziņa jaunākais pētījums par nozīmīgu un vienlaikus pretrunīgu personību Latvijas vēsturē – Jukumu Vācieti. Savukārt no ārvalstīs iznākušiem darbiem piedāvājam recenziju par latviešu vēsturnieces Unas Bergmanes Francijā izstrādāto fundamentālo pētījumu par Baltijas jautājumu Padomju Savienības sabrukuma un pasaules lielvaru politikas kontekstā, kā arī par Komunistiskajai Internacionālei veltītu šveiciešu vēsturnieces Brigites Študereres monogrāfiju.

Kristīne Beķere

The second issue of 2024 is devoted to selected political and social issues in the history of the 20th century. The thematic focus of this issue is on the period immediately after the First World War, which was profoundly important for the Baltic states and characterised by rapid changes – two articles and the historical source published in this issue are devoted to this period. The other articles encompass the period from 1918 to 1934, as well as the independence restoration process of the Republic of Latvia in 1991.

The extensive study of Lady Muriel Paget's mission activities in Daugavpils from 1920 to 1922 by Professor Emeritus Geoffrey Swain of the University of Glasgow is published in two sequels. This issue contains the second part of the study, which examines the complex relationship between the mission and its main financial backer, the international Save the Children Foundation, and the differing perceptions of the nature of relief work between the two parties involved. The first part of the study, which has been published in the first issue of 2024, looks at the history of the establishment of the mission in Daugavpils and traces Lady Muriel's attempts to help the Latvian society affected by the protracted war as effectively as possible, especially concentrating upon the most vulnerable part of it – the children.

In his study, Michal Sadlowski, associate professor at the University of Warsaw, proposes to focus on a lesser-known aspect of the Baltic states' acquisition of independent statehood after the First World War. By analysing the respective legal and political views of the Cadet Party leader Pavel Miliukov, which were inextricably linked to Miliukov's plans for the further development of Russia, the author explains the reasons for his negative attitude towards the newly created Baltic states.

As in previous issues of the journal, we are also publishing one article based on a recently defended master's thesis. In the current issue, it is an article by Helena Emerberga, which is devoted to the study of the conditions and motivations of the Latvian civil service in the period 1918–1934. Analysing the activities of the Central Union of State and Local Government Employees, the author identifies four stages in the development of the remuneration system for state employees in the period under review, noting that the issue of remuneration was particularly problematic for the lowest grades of civil servants.

Jānis Taurēns, associate professor at the University of Latvia, in his article focuses on another consequential period in the history of Latvia, which has been relatively little studied in academic terms – the period of restoration of independence of the Republic of Latvia in the late 1980s and early 1990s. The author analyses a politically and legally ambiguous and complex episode – the referendum on Latvia's independence on 3 March 1991. Viewed

in broader context of the international situation, the political situation in the Soviet Union and the domestic political situation in Latvia, the author analyses this particular political event, and, furthermore, describes the overall extremely complex political situation in which the efforts of the Baltic states to restore and consolidate their statehood were taking place.

The historical source chosen for publication in this volume is a report by Lieutenant Colonel Stephen Talents, the head of the British Political Mission in Latvia, on military, political and social developments in Latvia and the region from 4 to 9 September 1919. This period in the Latvian War of Independence is particularly complex and tense, hence, Mr. Talents' detailed observations are a valuable source for in-depth understanding not only of the events as such, but also of the views and positions held by the various parties involved in the conflict, which undoubtedly influenced the subsequent course of events. This report has been translated and prepared for publication by Professor Ēriks Jēkabsons of the University of Latvia.

As usual, reviews of recent research in history and related fields are included in the volume. We offer our readers the reviews of two books published in Latvia and two books published abroad. The reviewed works published in Latvia are Jānis Lejnieks' book on the history of urban planning in Riga, and Valdis Bērziņš' latest study dedicated to Jukums Vācietis, an important and controversial figure in Latvian history. The reviewed works published abroad include the fundamental study of the Baltic question in the context of the collapse of the Soviet Union and the politics of the world powers by the Latvian historian Una Bergmane in France, as well as a monograph dedicated to the Communist International by the Swiss historian Brigitte Studer.

Kristīne Bekere

Raksti

Articles

Lady Muriel Paget's Mission to Daugavpils (Part II)*

Lēdijas Mjūrielas Peidžetas palīdzības misija Daugavpilī (2. daļa)

Geoffrey Swain, Ph. D.

Professor Emeritus, University of Glasgow

47 Chandos Road, Bristol BS6 6PQ

Geoffrey.Swain@glasgow.ac.uk

In February 1920, Lady Muriel Paget established a children's hospital in Daugavpils. It was the start of a relief Mission which operated until the autumn of 1922, taking the form eventually of infant welfare clinics and feeding kitchens. From the start of 1921, this Mission was broadened to include Riga and, eventually, Tallinn and Kaunas; but the core of the operation remained Daugavpils. This article explores the centrality of Daugavpils to the work of the Mission, the evolution of Lady Muriel's ambitions, and the often fraught relationship with her chief funder, the Save the Children Fund (SCF).

The article is published in two parts. Part I covered the period from the origins of the Mission in February 1920 until Lady Paget's dramatic journey to Daugavpils in October 1920. It explored two major themes. First, it considered how the Mission evolved from an attempt to bring aid to "the Polish frontier" of Russia, and possibly Russia itself, to a Mission focused on Latvia and the Baltic states. Second, it explored the problems faced in establishing and running a hospital, and the gradual realisation that a combination of kitchens and smaller welfare clinics offered a far more effective way of administering aid. Part II of the article focuses on the evolution of the Mission, as SCF funding raised the possibility of greater ambition, but ultimately caused a rift over the correct nature of relief work. As the work done by the Mission evolved, it became clear that SCF, as the main funder, felt that its ambitions had moved away from emergency relief and were becoming closer to developmental work. Funding for the Mission was ended just as a series of child welfare initiatives were getting under way. The Daugavpils flood of April 1922, however, pulled the Mission back to its original ambition of emergency relief.

Keywords: Baltic states, history, Daugavpils, philanthropy, child-care.

1920. gada februārī lēdija Mjūriela Peidžeta Daugavpilī nodibināja bērnu slimnicu. Tas bija sākums palīdzības misijai, kas darbojās līdz 1922. gada rudenim, vēlāk izveidojot zidaiņu aprūpes klinikas un ēdināšanas virtuves.

* This article is published in two parts. For Part I, please see "Journal of the University of Latvia. History", No. 17 (Summer, 2024).

No 1921. gada sākuma šī misija tika paplašināta, iekļaujot arī Rīgu un galu galā Tallinu un Kauņu, taču tās darbības kodols palika Daugavpils. Šajā rakstā aplūkota Daugavpils centrālā loma misijas darbā, lēdijas Mjūrielas ambīciju attīstība un bieži vien sarežģītās attiecības ar galveno finansētāju – “Fondu “Glābiet bērnus”” (SCF). Šis raksts ir publicēts divās daļās. Pirmajā daļā ir aplūkoti misijas pirmsākumi, kas bija saistīti ar lēdijas Mjūrielas centieniem iegūt piekļuvi Krievijas ziemeļiem, un debātes par misijas būtību – vai koncentrēties uz vienu slimnīcu vai paplašināt misijas darbības lauku, izveidojot klīniku un ēdināšanas virtuvju tīklu; šie jautājumi tika atrisināti lēdijas Mjūrielas vizītes laikā Daugavpilī 1920. gada oktobrī. Otrajā daļā aplūkota misijas attīstība 1921.–1922. gadā, kad bija iegūts SCF atbalsts plašākai darbībai, ne tikai Baltijas valstu centieniem, ne tikai uz Daugavpili vērstiem centieniem. Otrā daļa pievēršas sarežģītajām attiecībām starp misiju un tās galveno atbalstītāju – SCF, kā arī atšķirīgajai izpratnei par palīdzības darba būtību. SCF samazināja finansējumu misijai, pamatojoties uz to, ka situācija Baltijas valstīs vairs nav ārkārtas situācija. Tomēr tā piekrita piešķirt papildu finansējumu pēc 1922. gada aprīļa plūdiem Daugavpilī.

Atslēgvārdi: Baltijas valstis, vēsture, Daugavpils, filantropija, bērnu aprūpe.

Lady Muriel Paget's Mission to Daugavpils had originally been funded by a series of one-off grants from the SCF. In February 1921, she put forward a proposal for a much larger-scale operation, extending to Riga, Tallinn and ultimately Kaunas as well. This Mission to the Baltic states would, she hoped, be funded by part of the large grant which the SCF had received from the government of New Zealand. Although the SCF decided to support Lady Muriel's proposal, the tenor of the discussions within the SCF suggested a degree of tension between the SCF and the Paget Mission on financial and other matters. There were evident concerns about the timeframe for any grant and the oversight of expenditure on administration. Under the heading “Dvinsk: A letter from Lady Muriel Paget's Mission” the SCF was asked to make a preliminary grant of £1,000 for the purchase of medical and other supplies for the four clinics it was proposed to open in Daugavpils, Riga and Tallinn, plus a grant for the administration and running expenses of these clinics. The roughly estimated cost of each clinic for

a year was £534, but these figures would be subject to revision on the receipt of more detailed reports from Mr Webster. The SCF quickly agreed that if a grant were to be given to Lady Muriel “*the money should come out of the New Zealand gift*”. As the discussion progressed, Eglantyne Jebb asked the committee “*whether it thought it better to give Lady Muriel a grant for the clinics on the understanding that the money should last up to a given date and that she should then hand them over to native [local] organisations, or whether Lady Muriel should be given no money for administration only grants in kind on the advice of the International Commissioner*”. Another member of the SCF ruling executive, Mr Alden, pointed out that “*Lady Muriel had definitely stated that she was willing to work under the International Commissioner and to call her work the New Zealand Mission; he did not consider she would be able to run the clinics if she only received goods in kind*”. Mr Alden made clear “*that he considered that Lady Muriel's work should be confined to Child Welfare Clinics*”.

These concerns were reflected in the resolution which was eventually adopted; the SCF Commissioner should oversee the Paget Mission to the Baltic states, the Child Welfare Clinics should be operated “in the name of New Zealand”, that each clinic be “*separately estimated for and grants made accordingly*”, that “*this money shall only be spent on the subject for which it is given*” and that “*native workers*” should be trained to continue the work once funding ceased in May 1922.¹ The SCF clearly did not want all the New Zealand money to be spent by Lady Muriel. On 18 March 1921, Eglantyne Jebb wrote a memorandum to the International Red Cross in Geneva giving her impressions of the situation in the Baltic states. She clearly had reservations about committing too much. The ARA and the American Red Cross were involved in feeding work, and “*extensive medical work*”. So, the money recently received from New Zealand should “*consist chiefly in special activities [...] with a view to supplementing the extensive emergency work undertaken by the Americans and to placing the permanent institutions for dealing with child distress on a secure footing*”. Therefore “the bulk of the money from New Zealand [would] be retained till next winter”. Rather confusingly, Eglantyne Jebb added that SCF policy was “*not fully formulated*”, and the provision of “*immediate emergency work*” would continue, if “[it] is not being undertaken by anyone else”.² And, of course, American aid had ceased to be available in Daugavpils.

Relations with the Save the Children Fund

The implication of these discussions about how much of the New Zealand money to allocate to Lady Muriel’s Mission seems to be that she had been rather lax about accounting in the past, and guilty of spending

money on materials outside the original brief. There is plenty of other evidence to suggest tension between the two organisations on financial matters. Lady Muriel’s funds were at least in part dependent on what were termed “*earmarked*” subscriptions. After a fund-raising event in Edinburgh, Miss Jameson wrote to the SCF chief administrator, Mr L. B. Golden, on 18 March 1920 explaining that the £74.2.0 raised at the event had been “*earmarked*” for Lady Muriel and needed to be transferred to her account. Then, on 22 June 1920, Lady Muriel herself wrote to Miss A. W. Cook, of the SCF Finance and Allocations Board, asking for a “*statement about SCF subscribers whose money has been allocated to my various Missions*” since “*we cannot get the Government grant for March, April and May [...] without this and we want it badly*”. Government funds were matched pound for pound those funds raised by the public. Later, on 27 September 1920, Miss Jameson was again chasing “*earmarked subscriptions*” after Lady Muriel had spoken at a series of fund-raising events. A month later she was again enquiring about “*earmarked*” monies, this time specifically about £1,000 raised for work in Daugavpils.³ SCF correspondence shows that “*sums earmarked by the donors for the relief of children in Dvinsk*” were sent to Lady Muriel, but clearly not as regularly as her Mission expected.⁴

“*Earmarked*” donations to one side, the SCF was by far the biggest contributor to Lady Muriel’s activities and most of that money went to Daugavpils. In mid-November 1920, the SCF had given £2,600 for the Mission to Eastern Europe, as the Daugavpils operation was then still known; there was also £500 for work in Czechoslovakia and £600 for Crimea. A further £1,560 was allocated in December 1920. The operations in Czechoslovakia and Crimea were now entirely separate

from the work in Daugavpils, as Miss Jameson made clear on 24 January 1921 when she asked for an SCF cheque made out to the Mission for Czechoslovakia to be re-issued, since the funds were destined to be used in Daugavpils.⁵ As these figures show, in 1920 the Daugavpils Mission had been the largest of Lady Muriel's various projects. Twice as much SCF money was being spent on the operation in Daugavpils as on the Czechoslovakia and Crimea operations combined, roughly two-thirds of her expenditure. In 1920, the Medical Unit in Daugavpils cost £6,010.1.3 and associated salaries a further £3,200.3.10; food relief cost £3,608.1.6 and equipment and clothing £2,697.6.2.⁶ Therefore, the SCF money was essential for the work in Daugavpils to continue. Approximately two thirds of the income for Lady Muriel's Missions came from the SCF. Accounts for the period 22 February 1920 to 28 February 1921 showed a total income to the Lady Muriel Missions of £22,757.10.0. This was made up of grants from the SCF totalling £14,967.9.7, with the Treasury adding £5,393 and a further large donation from the Co-Operative Society Ltd of £1,314.9.0; there was also £1,000 transferred from the Anglo-Russian Hospital Fund and miscellaneous gifts totalling £72.4.3 plus bank interest of £10.⁷

With her difficult relationship with the SCF in mind, and perhaps sensing that much of the New Zealand money was being held back, Lady Muriel was underwhelmed by the SCF funding offered for her Baltic operation. On 9 February 1921, she wrote to Mr Golden saying that she had been informed that the SCF could possibly offer £5,000 per annum to administer Latvia but commented that this was "*moderate considering the funds at your disposal*". And from the very start there was confusion about what was actually being supported by the SCF. There was more than one version of Lady Muriel's proposal in circulation, and,

although all of them had made clear that she wanted to expand her work to Tallinn, only one made clear that she envisioned a grant of £5,000 for Latvia and a further £5,000 for Estonia. The SCF was offering a total of £5,000 and for Latvia alone. At first, Lady Muriel challenged this. She wrote to Mr Golden again on 9 February to complain that Webster, on arriving in Tallinn, had been told that the SCF was only supporting work in Latvia, not Estonia: "*I need clarification*," she demanded. The misunderstanding continued. On 8 March 1921 Mr Golden wrote to Lt-Col. Crossfield, Lady Muriel's Treasurer, to explain that the money allocated had been £5,000 for a year, or two allocations of £2,500 for six months, but no more. On 12 March 1921, Lt-Col. Crossfield then wrote a personal letter to Lord Weardale, a prominent member of the SCF, pointing out that £5,000 had been allocated per country with "*no period whatsoever being stipulated*"; financial commitments had been made for £7,000 of the total £10,000 allocated to the Baltic states. By 22 March 1921, when Lt.-Col. Crossfield wrote to Eglantyne Jebb, he accepted that there had been a misunderstanding and that £5,000 had been allocated for the whole Baltic area for a period of twelve months, and that, as a result, some scaling back would be necessary. When Eglantyne Jebb responded to Crossfield the following day, she tried to smooth things over. She was "*sure*" that the SCF Allocations Board would be flexible and "*leave you a wide latitude*". There was also, therefore, "*no objection to part of the funds being diverted to the Dvinsk Mission*". It seems that Daugavpils would largely escape and that the cuts would take place elsewhere.⁸

However, alongside this financial misunderstanding, very quickly there was some concern within the SCF about the nature of the work Lady Muriel was undertaking. At first, all seemed well. On 2 March,

Miss Jameson informed the SCF that in Daugavpils and Riga the Mission was feeding 4,000 children per day.⁹ Perhaps in response to this, Eglantyne Jebb then wrote to Miss Jameson that: “In view of the excellent work that Mr Webster has done in Latvia”, could he draft a memorandum on the subject for the future guidance of the SCF. On 16 March, Webster, then in Daugavpils, sent a 17-page memorandum to Eglantyne Jebb as requested. The surviving copy of this memorandum is very faint, but the message was clear: children were suffering from “under-feeding, lack of clothing and cleanliness”; while there was some role for medicine, these three basic requirements food, clothing and cleanliness were the key. The Daugavpils Mission had now been operating in its revised form for two months and the main lesson was the need to provide nourishing food. A little later, Lady Muriel wrote a summary of Webster’s report, which unfortunately has also survived in poor condition. It is clear from it that the Mission was learning from experience. It had been decided to end the “Motor Dispensary” and concentrate on “Welfare Clinics”. Webster had clearly praised the work of the Town Dispensary, evaluating its work as “extremely high”. Mr Webster was also “quite delighted with Miss Fry”. The Daugavpils operation was going well, and its premises were “pleasant”. Getting supplies to Daugavpils was now easier since the railway between nearby Kalkūni and Warsaw had been restored.¹⁰

Yet, despite its positive tone, and the fact that it had been requested by Eglantyne Jebb, Mr Webster’s memorandum was then used as a basis for criticising Lady Muriel’s work. Towards the end of March 1921, at the height of the financial confusion about how much money the SCF had actually allocated, Lt-Col Crossfield commented in his letter to Eglantyne Jebb that “Lady Muriel has just returned and I have reported

*the result of our conversation to her. She very deeply regrets and is much disappointed at your decision not to support Mr Webster’s general work in Dvinsk. I told her what you said about the clinics being intensive relief work; Lady Muriel points out that the clinic work goes to the root of the whole mischief, and is widespread in its effects, and is, in fact, the best means of preserving child relief.”*¹¹ Clearly, Mr Webster’s memorandum to Eglantyne Jebb had caused concern of some kind, apparently that the work of Lady Muriel’s clinics was straying beyond emergency relief work; her response, that hers was “intensive” relief work, not relief work pure and simple, was felt to be unsatisfactory. On 13 April 1921, Lady Muriel wrote some “Notes on Mr Webster’s letter to Miss Jebb”. These made clear that “when Mr Webster wrote this letter to Miss Jebb he was not familiar with the general organisation of child welfare centres”. She went on: “all business questions and general administration cannot be in better hands than Mr Webster’s, but technical questions can only be decided by a medical director with special knowledge of all questions relating to child welfare.” Far from caving in to the criticism that the welfare centres were moving beyond immediate emergency relief, these notes suggested that, for Lady Muriel “the most vital work to be done at present in the Baltics is education of local personnel”. It was planned to close the general kitchen on 1 June, while Miss Dorothy G. Nicholls would soon arrive as “Nurse Superintendent in the Baltic Provinces”.¹²

When was relief work something other than relief work? In her letter to the International Red Cross of March 1921 Eglantyne Jebb had suggested that the bulk of the New Zealand money should be used for emergency work, but had added, a little confusingly, that this could include “placing permanent institutions for dealing with child distress on a secure footing”. This is

precisely what Lady Muriel claimed she was doing. In her correspondence with Meierovics a couple of months earlier she had expressed her hopes for establishing in Latvia “a permanent system of child welfare work”. The borderline between providing emergency relief and establishing something more long-lasting was clearly open to interpretation, but as 1921 progressed the SCF and Lady Muriel’s Mission had very different views on the matter.

The SCF was beginning to believe that the situation in Daugavpils no longer represented an emergency and this became clear in a curious incident involving a SCF supporter, Mrs Emma B. Harper of “Rodwell”, Wilpshire just north of Blackburn in the north of England. She had received a letter from the SCF suggesting that the situation in Daugavpils was no longer critical and that SCF money would be moving “to more needy places”. This letter contradicted her own experience of the situation in Daugavpils. In November 1920 Lady Muriel’s Mission in Daugavpils had identified one thousand local children who would be “adopted” or sponsored by well-wishers in Britain. Mrs Harper had “adopted” one such Daugavpils child and had sent him a letter and some pictures. In response, she had received a letter from one of Lady Muriel’s nurses in Daugavpils saying that it would have been more appropriate to send money than pictures, since the boy was in rags and his mother could find no work. At the insistence of the SCF, Mr Webster was reprimanded for allowing correspondence to be sent directly to a sympathiser, rather than being mediated through the Mission office in London; but the incident highlighted differing perceptions of the level of need in Daugavpils and the nature of Lady Muriel’s work there.¹³

The gradual and apparently controversial evolution of Lady Muriel’s Mission from emergency relief to systematic child welfare

is best illustrated by focusing briefly on developments in Riga. At the end of January 1921, Mr Webster had outlined arrangements for the two planned children’s kitchens to be established in the capital which were to feed initially 500 children each. The city would provide the buildings and equipment, and Lady Muriel would provide the core staff. The kitchens would be open to all, no matter what religion they professed or whether they were Latvian citizens or refugees. Access to the kitchens would be by card, issued usually by the local authority but in emergency by the Mission itself.¹⁴ This was clearly emergency relief. However, by the time Lady Muriel arrived in Riga on 12 May for the talks about the future of her Mission, as outlined in her January correspondence with Meierovics, the focus of these talks was the need for Mother and Baby Clinics. The first of these had been established in Riga’s Red Cross Hospital on 9 May, and the announcement of its launch had made clear that its focus was more like routine health care than emergency relief. Women were encouraged to visit the clinics to seek help on questions like “why am I so tired”, “why has my baby not put on weight”, and “why does my baby not sleep”?¹⁵ On 13 May, Lady Muriel, accompanied by Mr Webster and Miss Nicholls, held detailed talks with the Head of the Latvian Health Department, the Head of the Latvian Red Cross, the President of the Council of the Congress of Latvia’s Devastated Regions and Marta Berga. The clear thrust of these talks were plans for the future development of the Mother and Baby Clinics across the country, under the auspices of the Latvian Red Cross.¹⁶ A six monthly review by the Latvian Red Cross of the Mother and Baby Clinic established within its Riga hospital reinforced the picture of routine healthcare work: over 18,000 mothers had sought help, but only a third of them had gone on to have

medical consultations and only 448 of their babies had been given medical treatment. This was good preventative health care but not emergency relief.¹⁷

Axed at the peak of its operations

Ironically, as the SCF began to have doubts about the future of Lady Muriel's Mission to the Baltic states, the activities of the Mission were reaching their zenith. The money was coming in and being spent straight away. On 11 June, a Mission report recorded that £4,931.12.11 had been spent of the SCF grant of £5,000; it had received £1,000 in December 1920 and a further thousand in January 1921, with a final payment of £3,920. It added that salaries to staff abroad from January to May totalled £939.17.0. Miss Jameson noted: "*we have now no balance to account for General Funds*".¹⁸ She added a few days later that the "*balance in hand*" for the Mission to Eastern Europe was £1,394.18.1.¹⁹ Lady Muriel was on hand to monitor the expenditure. She visited Daugavpils again in early summer. Reporting to Mr Golden on 10 July 1921 about her recent visit, she described how she had joined the Travelling Clinic and set off to nearby Ilūkste, where to her horror people were still living in "*dug-outs*".²⁰ The Mission had also taken over a ward in one of the Daugavpils hospitals for, what Miss Fry called, "*sick babies belonging to our clinic*". Her workload was thus doubled, since she had to equip the ward and then visit it daily. "*We had ten beds and two local nurses [...] [whose] ideas of cleanliness were not ours,*" she recalled.²¹

The Daugavpils operation continued to be extensive. A report dated 18 July 1921 described the work of the Daugavpils Travelling Clinic and the Daugavpils Infant Welfare Clinic, while a series of reports reflected the work of the Daugavpils Mission

at its height in summer 1921. An analysis of weekly supplies showed 30 weeks on hand of cocoa and milk, 15 weeks of peas, 12 weeks of sugar and 8 weeks of gruel and rice; potatoes and sauerkraut were the only items in serious short supply, since 1,000 pounds were needed weekly and only 100 of each were in hand. There was rye flour for bread for only three and a half weeks, but these supplies were being supplemented by the action of local committees. A report headed "*Dvinsk Kitchen*" itemised the calorific value of the food issued in a typical week at the Gajok Kitchen, feeding about 350 per day, and the Judovka Kitchen, feeding about 150 per day: Gajok was a poor suburb of Daugavpils, and Judovka a village on the other side of the river. The meals were basic, sauerkraut, bread, rice, milk, potatoes and gruel with "*meat*" three days a week. The average total calory per person was 2,142.4 and the average cost per meal was 11.7 Latvian Roubles, or thruppence halfpenny. The most expensive item on the menu was fat (lard), twice as much as "*meat*", which was in turn twice as much as rice; potatoes were the cheapest item, costing just 1 Latvian Rouble per pound.

A further report covered the Daugavpils Town Dispensary and the Daugavpils Infant Welfare Clinic and recorded salaries for April and May 1921, and then salaries after May. For the Daugavpils Town Dispensary these remained constant: Dr Feodoroff received 6,250 Latvian Roubles, and Feldsher Safchenko 1,500; the Secretary Kamenskaja received 2,500 and Sister Kirpotenka 1,000. However, at the Infant Welfare Clinic the salaries decreased after May: Dr Katalinoff's pay fell from 5,000 to 3,000, while Dr Pines's fell from 3,750 to 3,000; the Lady Almoner Lutzkovich and Midwife Blumberg continued to be paid 2,500 and Maid Roberts continued to receive 500; Interpreter Konstantinova's post

of translator was abolished. These seem to have been the only economies made in Daugavpils as a result of the misunderstanding of the extent of the SCF grant. At the Feeding Depot in April and May, 14,000 Latvian Roubles had been spent to purchase 3,000 pints of milk, and 56,000 Latvian Roubles on 2,800 pounds of white flour, plus 3,000 Latvian Roubles on yeast and 1,200 on fat (lard). Total expenditure for April and May was 128,200 Latvian roubles.²² The food kitchens were clearly still involved in emergency relief, and the welfare clinics had yet to evolve into the Mother and Baby Clinics seen in Riga.

Yet the SCF did not seem impressed. Ominously, and rather disingenuously, Eglantyne Jebb wrote the following to Lady Muriel on 7 July 1921.

*Dear Lady Muriel, In view of the many difficult questions which have arisen, it has been decided that we should send Dr Armstrong Smith, who, as you know, is our chief continental organiser, to inspect all the work subsidised by us in the Baltic States [...]. He is looking forward very much to visiting your Welfare Centres. We are sorry to give you such short notice, but his journey has been unexpectedly hastened [...]. With love, yours affectionately, Eglantyne Jebb.*²³

When the SCF Allocations Board met on 19 July 1921 it passed a resolution which was confirmed by the Executive Committee on 22 July:

That in view of the urgency of emergency relief particularly amongst refugee children in the Balkans and elsewhere, the SCF feel that it must for the present devote its funds to relief of this type rather than to constructive work such as is undertaken under the auspices of the League of Red Cross Societies and more particularly by the Paget

Mission. While, therefore, gratefully appreciating Lady Muriel Paget's services in the past, the SCF regrets that it can make no further grants to her Mission but will be prepared to consider within the limits of the small resources at its command, any application made to them for constructive work by the League of Red Cross Societies through the medium of the International Union of the SCF.

On 23 July 1921, the SCF Treasurer wrote to Lady Muriel explaining the decision by referring to the need to limit funds to emergencies. Lady Muriel was visiting Czechoslovakia at the time that this devastating decision was taken, and it was from there that she wrote caustically to Mr Golden on 30 August: "So you have dropped us again after all – after promising me firmly in London that you would not: I think you might have given me a hint."²⁴

As we have seen, the SCF was no longer convinced that there was still emergency work to do in the Baltic states, and Lady Muriel's clinics were increasingly moving towards preventative care. However, there were other possible reasons for the SCF decision. One of these was that Lady Muriel overspent her allocation by some ten per cent. According to someone who worked with her closely in later life, "Lady Muriel was quite unable to understand a balance sheet" and would "spend right and left for herself and for the association and forget to keep account".²⁵ This might explain the decision, given the niggling disagreements about money which had plagued relations between the SCF and Lady Muriel's Missions. At the end of February 1922, the SCF informed its accountant that between 1 March 1921 and 28 February 1922 £5,530.10.0 had been allocated to the Mission, not the £5,000 agreed.²⁶ The historian Katherine Storr has suggested that it was not just money which

led to the breakdown in relations. She suggests that the SCF felt Lady Muriel was too “political”, and it was clearly the case that she “actively embraced opportunities for the political extension of the philanthropic realm far beyond the practises of fundraising and the immediate marshalling of support for a cause; she was not self-effacing in the process”.²⁷ The SCF was extremely sensitive to suggestions of political bias. In October 1919, when Lady Muriel had briefly considered raising money to help “the babies of Petrograd”, the SCF informed her that it was “very anxious that any relief work that we are connected with should not have even an appearance of political bias”, and that, therefore, she should co-operate with an organisation called the Russian Babies Relief Fund which already donated money to the SCF.²⁸ No co-operation with the Russian Babies Relief Fund ever materialised. In this context it should also be noted that Molly Walker was a personal friend of the editor of the *Manchester Guardian*, a newspaper known for its radical stance.²⁹

Mr Golden left it until 6 October 1921 to write Lady Muriel what he thought would be a placatory letter.

*I am only so sorry to gather that you feel we might have given you further funds, but we have often tried to explain to you that under existing circumstances we do not think we should be justified in diverting these from other branches of our work. [...] We are now very glad indeed to hear that you have been promised £4,500 from the Imperial War Relief Fund [...] we have also just allocated £400 to the League of Red Cross Societies for special infants' food, for sick children attending your clinics.*³⁰

Lady Muriel received Mr Golden's letter while she was in Riga's Rome Hotel. She was there for an inspection of developments

in the Latvian capital, which to all intents and purposes were continuing to go well. Two new nurses had arrived not long before, and one of them was involved in a needlework class run through the clinics. Discussions were also underway with the Armistead Hospital in Riga about establishing a branch clinic there.³¹ By now, Lady Muriel was a celebrity among Riga's elite, something else the SCF may have felt uncomfortable with. Her biographer noted that on this visit “she was especially pleased at having cajoled the Latvian Government into allowing her to fly everywhere and to land at normally forbidden aerodromes”.³²

There was some truth to the SCF case that the immediate crisis in Latvia had passed. A report from Daugavpils written by Sister Josephine White was upbeat. Like many similar reports it followed a formula. It noted that in October 1921 the clinic had been attended by 2,518 people, and the sewing classes by 630; 2,562 pints of milk had been distributed; reviewing the period from 1 February to 31 October 1921, 15,401 had attended the clinics, or 1,711 on average per month; however, the report also made clear that this investment had led to improvements. White commented that the health of the babies was “much improved”, noting also that “we are very fortunate in having comfortable rooms for the clinic”. Yet, if things were better, there was nevertheless still a high level of need. Sister White's report for November 1921 noted that there had been “3,102 attendees, increasing the milk provision to 1,269 quarts, plus 20 pints of cod liver oil”. And this same level of activity continued. At the end of December 1921 Sister White reported that the clinic had been attended in December by 3,224 people, making the total from February to December 21,727. She referred to the Town Hospital as well as the District Hospital with its “ward supported by our Mission”. At Christmas, a tree had been

erected and on 23 December 300 mothers and children attended a celebratory tea. In January 1922, 3,071 attended the clinic and 2,600 pints of milk were distributed. In February 1922, there were 3,480 attendees and 2,924 pints of milk were distributed along with 20 pints of cod liver oil. Sister White also recorded four deaths of babies from flu and pneumonia and noted in passing that the “roads [were] almost impassable”.³³

In Daugavpils, then, the picture was of stabilisation rather than dramatic improvement, and even in Riga relief as well as developmental work was still felt to be on the agenda. On 2 November 1921, a Conference of Relief Organisations was held in the capital. Called by Latvia’s Health Department, it was attended by representatives of Lady Muriel’s Mission, the ARA, the ARC, the International Red Cross and various Latvian women’s relief organisations. Its primary purpose was to prevent the overlapping of provision and to address any omissions in that provision. The conference concluded that an information bureau needed to be established to co-ordinate activities and that this bureau needed to be run by a representative of the Latvian Government. This all sounded “developmental”, however, those who attended were taken aback when Mr Webster commented that Latvia’s children would soon no longer need the provision of relief. This, the other delegates felt, was a clear exaggeration.³⁴

For good or ill, the activity of the Mission would cease when the funds ran out in May 1922; its prospective demise became public when it was reported in the Latvian press on 3 February 1922.³⁵ The historian Andrea Griffante has commented on the level of co-operation between the local authorities and Lady Paget’s Mission and in both in Daugavpils and Riga excellent relations were established with the local hospitals.³⁶

It is not surprising, then, that both local and national politicians urged Lady Muriel not to wind up her operations as the SCF cut-off date of May 1922 approached. On 28 March, the Mayor of Daugavpils wrote to Lady Muriel:

*Honoured Lady Muriel Paget, The population of the town of Dvinsk after the difficulties of a recent war and in spite of the fact that actual hostilities ceased about two years ago is still practically in a state of destitution. The guardians although willing to help find it impossible owing to lack of funds. Even if medicament and food for the children were available it would be impossible to expect even small payment from such poverty-stricken people. The town therefore approaches you, Lady Paget, with a great request to keep in future the establishments now existing in your name. The Ambulatoria and Baby Clinic should these establishments be closed it could only mean more difficulty for our poor. Once more I would impress on you how impossible it is for a town in the condition that Dvinsk is to carry on to any extent the work that you are now doing. We earnestly hope that you will grant our wish.*³⁷

On 6 April 1922, the acting Prime Minister of Latvia, B Samuel [the anglicised spelling of Voldemārs Zāmuels], wrote to Lady Muriel:

Madam, It is with the utmost regret that the Government of Latvia are aware of the proposed withdrawal of your Mission from our country [...]. The revenues of the state being entirely absorbed by the most imperative requirements of the actual period of reconstruction, there is no local organisation having sufficient means to successfully carry on your Mission’s work. Therefore, in the name of

*the Government of Latvia I have the honour to address you and your Mission our sincerest request not to withdraw your beneficial assistance as yet. I avail myself of this opportunity to renew the expression of the Latvian Government's heartiest gratitude for your Mission's generous and most efficient relief work which has alleviated very much suffering. Highly appreciating the personal interest you take in the welfare of our country, again and again visiting it to see the progress of your Mission's work, we trust you will grant this request your kind consideration. I have the honour to be, Madam, faithfully yours.*³⁸

Lady Muriel could not promise any extra funds, but she could and did work closely with the Latvian Government in transferring the Mission's work to its Latvian collaborators. Indeed, the *Manchester Guardian* reported on 22 April 1922 that the Latvian Government had agreed to continue her work. By then her Mission had an "Office to the Baltic states" on Kungu iela 28 in Riga, and she was now personally close to some key politicians. In particular, her contacts with Marta Berga had evolved into friendship, as she took up the cause of Latvia's children and the Mother and Baby movement. As Marta Berga informed Lady Muriel in a letter of 27 April 1922, she was planning for the end of May an initiative called "Baby Week", a week of events and an exhibition which would educate Latvian women about the latest views on childbirth and mothering. She hoped Lady Muriel would take part, since the Paget clinics had played such a pivotal role in this field. The event would involve all the great and the good of Latvian society. It would be the subject of a documentary film and was to be opened by the Latvian President Jānis Čakste, whose wife would also be involved, as would the wife of Foreign Minister Zigfrīds Meierovics. Schools would be

closed on the opening day, and it was hoped Lady Muriel would join the President and Prime Minister in the opening procession.³⁹ This she did, as did President Čakste, and the Latvian press covered the event in some detail.⁴⁰ Lady Muriel was keen to develop the concept of "Baby Weeks" because she had used it a year earlier in Czechoslovakia and felt it had been an important step in developing a nationwide movement, "a living monument to the spread of the British conception of child-welfare work".⁴¹

Lady Muriel returned to Riga on 26 July to finalise arrangements for the transfer of her operations to the Latvian Government. The report she wrote on that visit made clear that although she had brief discussions about whether to expand activities in Kaunas, the focus of the visit was otherwise entirely on Latvia. One, rather pleasant issue was arranging for a Latvian nurse to be funded to attend a training course in London, another was the need to organise a "Baby Week" in Daugavpils in early September, but the main issue was the future of the clinics. After what she described as a misunderstanding on her part, it had become clear to her "that there was never any question that the Government would not make the necessary grant for the maintenance of the clinics", indeed the Government had offered more than had been asked for. The issue was what organisation would administer the funds and whether they would continue child welfare work "on lines already agreed on". The government no longer favoured handing the clinics to the Women's League, preferring to work with the Child Welfare Section of the Latvian Red Cross, and Lady Muriel agreed that it was essential that control of the clinics remained in the hands of people like Mrs Berga and Mrs Meierovics "who have a right conception of preventive work, otherwise there is always a danger that the clinics might become dispensaries". Involving the Red Cross

would ensure periodical inspection by its League of Child Welfare, “almost essential if the work is to be developed on the right lines”. She was relieved that the Latvian Government had agreed to all her proposals concerning the transfer of the clinics. Closing her report, she noted: “I very much appreciate the extreme friendliness, courtesy and assistance that we have received from members of the Government and others in this country. It has been a great stimulus [and] encouragement to do everything that is possible to assist the local people to build up efficient child welfare organisations.”⁴²

The flood disaster

Even as her Mission to the Baltic states was being wound up, Lady Muriel’s commitment to Daugavpils continued. On the night of Friday 7–Saturday 8 April 1922, the river Daugava burst its banks and caused extensive and destructive flooding. The news reached Riga by mid-day on Saturday, but it was only picked up by Reuters on 11 April, being reported by *The Times* on the 12th.⁴³ A letter to Lady Muriel described the situation as of 21 April, complete with a hand-drawn map of the worst affected area. “The cause of the trouble was the rapid thaw and a block on the [river] Dvina (Daugava) near [the village of] Nicgale. The ice piled up on some timber construction at a bend in the river between [the village of] Liksna and Nicgale and the river rose higher and higher behind that site bearing the breaking ice on its breast.” The “chaussée” embankment, a flood defence, protected the town centre and “Dvinsk itself suffered little except from temporary flood; the chaussée acts as a dam [...]. Far different was the effect on the left bank at [the settlement of] Grīva and on the Dunaberg Side [a suburb of Daugavpils] above the chaussée. On the left bank also runs a chaussée which protects

the lowland from flood. At Grīva, however, the flood at its height found a low stretch of chaussée which it breached and carrying the wooden [Daugavpils road] bridge from just above the village, carrying the houses and inmates with it. Parts of the bridge are wedged in the streets of the village”, although the metal railway bridge remained intact.⁴⁴ In all, the 3,000 inhabitants of Grīva suffered terrible losses: 29 houses and 52 buildings were carried away by the river, 140 houses and 32 farms seriously damaged and 76 cows, 18 horses and much livestock drowned.⁴⁵ The present condition of the surrounding countryside more generally was that an area on each bank of the Daugava, extending from Krāslava down river for about 200 versts [1 verst equals 1.1 kilometre] was “deep under water, on the left bank to some 15–20 versts of varying extent, 5–15 versts on the right bank”. The flood reached to the railway at Kalkūni. “Some 10,000 people are homeless and in receipt of immediate food relief which is organised by the military with a system of food kitchens. Perhaps 200 houses altogether are washed away or ruined: horses, cows, pigs, poultry are lost, grain for seed is under water, sprouting and ruined; clothing is lost...” The ice block at Nicgale “was ultimately relieved by aeroplane bombing... [but] the melted Russian snows are now arriving”.⁴⁶ On 27 April, Lady Muriel wrote to Mr. Golden at the SCF asking, given the floods, for renewed support. She promised to give more details “as soon as I get to Dvinsk in about a week’s time”.⁴⁷ Lady Muriel had only just returned to London from Daugavpils when the flooding occurred.⁴⁸

Lady Muriel “tore back to the scene of the tragedy”, and, according to *The Times* correspondent in Riga, her Mission “rendered great assistance, collecting as many of the scattered families together as it could, feeding and clothing them as far as its means would allow”.⁴⁹ On 29 April, Lady

Muriel was again writing to the SCF. She had received an oral report that the SCF would be awarding £1,000 for flood relief in Daugavpils, and could she rely on this?⁵⁰ This, after all, was clearly an emergency and as such the SCF should fund it. In a detailed report to the SCF headed “*Latvia*”, Lady Muriel linked the flood crisis with the need to gradually wind down her operations in the country without prompting a crisis. Her report made reference to the letters she had received from the Mayor of Daugavpils and Zāmuels and stressed the need for continuing support “*for the next two months after which time the Government have guaranteed to find 30,000 Latvian Roubles a month to carry on a Clinic and Milk Kitchen in Riga and 40,000 for Dvinsk*”. Even these funds meant that “*the committee will not be able to continue the provision of bread as well as milk at Dvinsk*”. In addition, “*the housing problem has been rendered very acute through the floods; when I was in Dvinsk two weeks ago most of the people who attended our Milk Kitchen were on the verge of starvation*.” Lady Muriel concluded by asserting that “*conditions should be substantially improved in the summer when the Government hopes to start some railway works*”.⁵¹ From Lady Muriel’s perspective, the SCF was slow to respond. On 4 May, Miss Jameson asked just what information about the situation in Daugavpils was needed before a decision on emergency aid for flood relief could be made; it was only of 5 May that Miss Jameson was finally informed that Lady Muriel could spend the requested £1,000 and draw down half of it at once.⁵²

So, Lady Muriel’s Mission in Daugavpils continued its work as the flood crisis gradually abated. An undated tabular report, clearly written after the flood, refers to the continuing work of “*Dvinsk kitchens*” in “*Gajok and Judovka*”. Work in Judovka had been the more complicated since refugees from the village of Lisovka, that was entirely

destroyed in the flood, had also arrived and needed to be fed. In the immediate aftermath of the flood, the Mission made use of equipment supplied by the Latvian Army. There were also two Milk Kitchens, the one in Daugavpils for 200 “*children and nursing mothers*” and the other in Grīva for 100. “*These kitchens are attached to the Dvinsk Child Welfare Centre and Grīva Dispensary*.” The Grīva clinic was attended by a military doctor. The report ended: “*Cows – about 120 are urgently required in order to supply milk for the villages on the opposite bank of the Dvina (Daugava) to Dvinsk where most of the cattle were drowned*.”⁵³ The issue of cows was a serious one. *The Times* reported that “*an enormous number of cattle had been lost*” and, according to her biographer, Lady Muriel travelled to Lithuania where she bought one hundred cows at £5 per cow. The financial record refers to “*cows purchased for the relief of victims of the flood, Dvinsk, £120*”, so either the cows cost less than £5 or fewer than 100 were purchased.⁵⁴ Visiting Daugavpils at the end of July, Lady Muriel noted that the situation was much improved. The remaining kitchens would close on 1 September, she wrote, but a “*Baby Week*” would take place there, to start on 12 September; this was planned to include a welfare exhibition which Zigfrids and Mrs Meierovics had promised to open.⁵⁵ However, by autumn 1922 the Mission’s operation was effectively winding down even in Daugavpils. On 6 November, Lady Muriel informed the SCF that the Latvian Government would now pay £1,200 per year “*to continue the work of child welfare centres and milk kitchens in Riga and Dvinsk*”.⁵⁶ Lady Muriel’s work in Daugavpils was done. If in Riga her Mission had begun to move towards the provision of modern child-care, the level of wartime devastation in Daugavpils, along with the subsequent impact of the flood, meant that there her Mission was only edging away from emergency relief when

the funds stopped. Her work did not go unrecognised: in November 1926 she was awarded Latvia's Order of the Three Stars.

Epilogue

Lady Muriel returned to philanthropic work in London until, at the end of the 1920s and into the 1930s, especially once Britain had restored diplomatic relations with the Soviet Union in 1929, she began a new project in Soviet Russia. This was to care for the many British governesses, once employed by the Russian imperial aristocracy but then trapped in Soviet Russia after the Bolshevik Revolution; having lost all contact with their native land and often unable to find regular work, these women were living on the margins of the Soviet society. It was to the cause of helping these unfortunate women – known to the British Foreign Office as “*Distressed British Subjects*” – that she dedicated the last decade of her life, establishing a “*dacha*” for them in Leningrad where they could socialise and rest. Because she travelled to Soviet Russia so frequently, it was perhaps inevitable that during Stalin's purge trials she was again accused of being a spy. She died on 19 June 1938 after suffering from cancer for many years.

Conclusion

Lady Muriel rather stumbled upon Daugavpils. Her Mission came to Daugavpils to provide a hospital for those fighting in Russia's Civil War, an ambition based on the tacit assumption of White victory. Within months two things were clear: Russia's Civil War was over, and the hospital was not a cost-effective means of bringing relief. Despite all the efforts devoted to getting it off the ground, the hospital

was expensive, supposedly under “*Jewish*” control and was drawing resources away from the successful welfare clinics being established in Daugavpils and other parts of Latgale. This reassessment of the Mission's purpose and organisation coincided with Lady Muriel's first dramatic visit to Daugavpils in October 1920.

Accepting the new reality presented by the formation of the Baltic states, Lady Muriel changed tack dramatically. She planned a much broader and more ambitious operation to cover Latvia, Estonia and ultimately Lithuania, as well. The purpose of this Mission to the Baltic states she outlined in a letter to Meierovics in January 1921. She was looking for “*the most direct way of establishing a permanent system of child welfare in Latvia*”. To fund this, she looked to the SCF, which had largely funded her thus far. She hoped to gain access to some of the large grant given to the SCF by the government of New Zealand. This, however, was not to be. The SCF wanted to preserve this grant for emergency relief, and although it agreed to back Lady Muriel's Mission in part, it soon began to feel that her work was drifting away from emergency relief and towards developmental work: the Mother and Baby Clinics being established in Riga's hospitals were a far cry from the food kitchens still at the heart of the Daugavpils operation.

This was not a crystal-clear dividing line. The SCF did accept that it was legitimate to spend funds on “*placing the permanent institutions for dealing with child distress on a secure footing*”, as the SCF leader Eglantyne Jebb told the International Red Cross in a letter of March 1921, but ultimately, and despite much evidence that Lady Muriel's work was a hybrid of these two concepts combining emergency relief in Daugavpils with developmental work in Riga, the SCF took the decision to cease funding Lady Muriel's Mission to the Baltic

states after just one year. Her case was not helped by the surprising comment of Mr Webster in November 1921 to a conference in Riga that Latvia's children would soon not need the provision of relief.

Floods, of course, are by definition an emergency, and the terrible flood in Daugavpils in April 1922 prompted the SCF, if rather reluctantly, to make a further grant to Lady Muriel to organise flood relief; the feeding kitchens in Gajok and Judovka were soon working at full stretch. At the same time, however, Lady Muriel was seeking to assure the continued existence of her network of Mother and Baby Clinics once they came under Latvian administration. Negotiations with the Latvian Government went well, and by the end of summer 1922 she was confident that those clinics were in safe hands and would become part of the "*permanent system of child welfare*" she had mentioned to Meierovics in January 1921. How effectively that transfer took place is beyond the scope of this article.

Perhaps because Lady Muriel's Mission was a hybrid between emergency and developmental relief, it played a crucial role in the recovery of Latvia from the devastation of war and its move towards a system of child welfare fit for a modern state. It depended not only on the extraordinary drive of Lady Muriel herself, but on the gritty determination of the men and women, doctors, nurses and administrators, who agreed to leave the comfort of Britain

for the dislocation and chaos of war-torn Latgale and the wider Baltic states. These were people of incredible commitment and ability: the former Suffragette Dr. Sarah O'Flynn went on to become Head of Paediatrics at Singapore General Hospital and then Assistant Director of the Marie Curie Hospital in Hampstead, London. And, as Andrea Griffante has pointed out, one of the great successes of the Paget Mission was that it was able to work closely with those on the ground, both local and national politicians. The Mission did not just arrive, distribute food and medicine and leave, as the SCF seemed to want. It was for this very reason that the Mission found itself drifting beyond the remit of the SCF. To use a term from Britain's imperial past, the Mission "*went native*", identifying too much with the people it was seeking to relieve. From the start, the Mission worked closely with Latgale Governor Bērziņš and that set the pattern for the future, arguably culminating in Lady Muriel's personal friendship with Marta Berga.

Originally set up for an entirely different purpose, the Paget Mission helped to stabilise war-torn Latgale and laid the foundations for "*a permanent system of child welfare*" for independent Latvia. Neither of these two objectives were in Lady Muriel's mind when she visited London in January 1920, but, despite the disjuncture between aims and achievements, her Mission was an extraordinary success.

NOTES AND REFERENCES

- ¹ Cadbury Research Library, University of Birmingham, Birmingham (henceforth – CRL) EJ73.
- ² CRL EJ76.
- ³ CRL EJ68.
- ⁴ CRL EJ214 20.3.20.
- ⁵ CRL EJ68; the December allocation is in CRL EJ69.
- ⁶ CRL EJ71.

- ⁷ CRL EJ71.
- ⁸ CRL EJ73.
- ⁹ CRL EJ68.
- ¹⁰ CRL EJ73.
- ¹¹ CRL EJ73.
- ¹² CRL EJ73.
- ¹³ CRL EJ68. For the one thousand names of those to be “adopted”, see CRL EJ214 11.11.20.
- ¹⁴ Valdības Vēstnesis 29.01.21.
- ¹⁵ Latvijas Sargs 10.05.21.
- ¹⁶ Latvijas Sargs 14.05.21., Zemgaliētis 21.05.21.
- ¹⁷ Latvijas Sarkanā Krusta Žurnāls 15.12.21.
- ¹⁸ CRL EJ69.
- ¹⁹ CRL EJ68.
- ²⁰ CRL EJ73.
- ²¹ BLUNT, Lady Muriel, p. 204.
- ²² CRL EJ71. The exchange rate was 1,100 Latvian Roubles for one Pound Sterling.
- ²³ CRL EJ68.
- ²⁴ CRL EJ68.
- ²⁵ READER BULLARD. *Inside Stalin’s Russia: The Diaries of Reader Bullard, 1930–1934*. Oxford 2000, pp. 25, 224.
- ²⁶ CRL EJ69.
- ²⁷ COLPUS, *Female Philanthropy*, p. 177. Colpus in turn cites KATHERINE STORR. Excluded from the Record: *Women, Refugees and Relief, 1914–1922*. Oxford, 2010, p. 237.
- ²⁸ CRL EJ214 13.10.19.
- ²⁹ Leeds Wa 10.05.20.
- ³⁰ CRL EJ68.
- ³¹ CRL EJ72.
- ³² BLUNT, Lady Muriel, p. 205.
- ³³ CRL EJ72.
- ³⁴ CRL EJ77.
- ³⁵ Latvijas Sargs, Latvis, 03.02.22.
- ³⁶ ANDREA GRIFFANTE. *Children, Poverty and Nationalism in Lithuania, 1900–1940*. Cham, Switzerland, 2019, p. 94. Andrea Griffante explores the work of Lady Muriel’s Mission in more detail in his article: ANDREA GRIFFANTE. *For the Sake of the Children: The Lady Muriel Paget Mission to the Baltic States (1920–1922)*. In: *European Review of History: Revue Européenne d’Histoire*, published on line 20.11.23.
- ³⁷ CRL EJ70.
- ³⁸ CRL EJ70.
- ³⁹ Leeds Letter from Marta Berga 27.04.22. The planned event is referred to by Mrs Berga in her letter as “Baby Days”, translating literally from the Latvian. However, “Baby Days” sounds odd in English, and since the event was to last for a week, “Baby Week” seems a better term.
- ⁴⁰ See, for example, Latvijas Vēstnesis, 30.05.22.
- ⁴¹ *The Record Of The Save The Children Fund*, vol. iii, No. 1, November 1922.
- ⁴² Leeds “Report on visit to the Baltics, July 1922”, 31.07.22.

⁴³ Sociāldemokrāts, 09.02.22, 10.04.22; The Times 12.04.22.

⁴⁴ CRL EJ70.

⁴⁵ Leeds Undated letter of Dr. Alfred Klaus.

⁴⁶ CRL EJ70. The sketch map makes clear that the then wooden road bridge of 1922 was significantly up-river from today's road bridge, beyond the Gajok suburb of Daugavpils (today at the junction of Bruģa iela and Dzelzceļa iela) and crossing the river Daugava closer to the village of Judovka.

⁴⁷ CRL EJ70.

⁴⁸ Manchester Guardian 22.04.22.

⁴⁹ BLUNT, Lady Muriel, p. 206.

⁵⁰ CRL EJ70.

⁵¹ CRL EJ70.

⁵² CRL EJ70.

⁵³ CRL EJ70.

⁵⁴ BLUNT, Lady Muriel, p. 206; The Times 15.04.22; EJ69.

⁵⁵ Leeds "Report of visit to Baltic States, July 1922", 31.09.22.

⁵⁶ CRL EJ70.

KOPSAVILKUMS

1920. gada februārī lēdija Mjūriela Peidžeta Daugavpili nodibināja bērnu slimnīcu. Tas bija sākums palīdzības misijai, kas darbojās līdz 1922. gada rudenim, izveidojot zīdaiņu aprūpes klinikas un ēdināšanas virtuves. No 1921. gada sākuma šī misija tika paplašināta, iekļaujot arī Rīgu un vēlāk arī Tallinu un Kauņu, taču tās darbības kodols palika Daugavpils. Šajā rakstā aplūkota Daugavpils centrālā loma misijas darbā, lēdijas Mjūrielas ambīciju attīstība un bieži vien sarežģītās attiecības ar galveno finansētāju – "Fondu "Glābiet bērnus"" (SCF).

Dažu mēnešu laikā pēc misijas ierašanās Daugavpili kļuva skaidras divas lietas: Krievijas pilsoņu karš bija beidzies un slimnīca nebija ekonomiski labākais līdzeklis palīdzības sniegšanai. Misijas mērķa un organizācijas pārvērtēšana sakrita ar lēdijas Mjūrielas pirmo vizīti Daugavpili 1920. gada oktobrī.

Pieņemot jauno realitāti, lēdija Mjūriela ieplānoja daudz plašāku un vērīnīgāku darbību, lai aptvertu Latviju, Igauniju un galu galā arī Lietuvu. Viņa meklēja "vistiešāko veidu, kā Latvijā izveidot pastāvīgu bērnu aprūpes sistēmu", cerot to finansēt no SCF līdzekļiem, kas līdz šim lielā mērā bija finansējis viņas darbu. Lai gan fonds piekrita daļēji atbalstīt misiju, drīz vien tas sāka uzskatīt, ka misijas darbs novirzās no neatliekamās palīdzības sniegšanas un pievēršas attīstības darbam. Neraugoties uz daudzajiem pierādījumiem tam, ka lēdijas Mjūrielas darbs bija šo divu koncepciju hibrīds, apvienojot ārkārtas palīdzību Daugavpili ar attīstības darbu Rīgā, SCF jau pēc viena gada pieņēma lēmumu pārtraukt finansēt misiju Baltijas valstīs.

Plūdi Daugavpili 1922. gada aprīli mudināja SCF vēlreiz piešķirt finansējumu lēdijai Mjūrielai plūdu seku likvidēšanas organizēšanai. Taču vienlaikus lēdija Mjūriela centās nodrošināt savu mātes un bērna kliniku tikla turpmāku pastāvēšanu, nododot tās Latvijas valsts pārraudzībā. Sarunas ar Latvijas valdību noritēja veiksmīgi, un 1922. gada vasaras beigās viņa bija pārliecināta, ka šīs klinikas ir drošās rokās un kļūs par daļu no viņas iecerētās

“pastāvīgās bērnu aprūpes sistēmas”. Iespējams, tieši tāpēc, ka lēdijas Mjūrielas misija bija ārkārtas un attīstības palīdzības hibrīds, tai bija izšķiroša nozīme Latvijas atveseļošanā no kara postījumiem un virzībā uz modernai valstij piemērotu bērnu labklājības sistēmu.

Sākotnēji izveidota pavisam citam mērķim, misija palīdzēja stabilizēt kara izpostīto Latgali un lika pamatus pastāvīgai bērnu labklājības sistēmai neatkarīgā Latvijā.

© 2024, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International

License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

The Baltic States in the Political and Legal Thought of Pavel N. Miliukov During the Civil War in Russia of 1917–1920*

Baltijas valstis Pāvela N. Miļukova politiskajos un juridiskajos uzskatos pilsoņu kara laikā Krievijā 1917.–1920. gadā

Michał Patryk Sadłowski, Dr.

Department of History of Administration

Faculty of Law and Administration

University of Warsaw

Email: m.sadlowski@wpia.uw.edu.pl

The primary research objective of the article is to study Pavel Nikolaevich Miliukov's (1859–1943) understanding of the status of the states of Lithuania, Latvia and Estonia during the Civil War in Russia from 1917 to 1920, focusing on Miliukov's political and legal beliefs. As the leader of the Kadet Party, Miliukov had advocated the reconstruction of Russian statehood as close as possible to the 1914 borders, which excluded the existence of the independent Baltic states separately from Russia. The above considerations provide grounds for claiming that Miliukov's political and legal thought in this period was based on strong nationalism. In this sense, Miliukov, seeing the national awakening among the nations of Central and Eastern Europe, actively tried to oppose these processes.

Keywords: Miliukov, Baltic states, Russian Civil War; White Movements.

Galvenais raksta mērķis ir izpētīt, kā Pāvels Nikolajevičs Miļukovs (1859–1943) izprata Lietuvas, Latvijas un Igaunijas valstu statusu pilsoņu kara laikā Krievijā no 1917. līdz 1920. gadam, pievēršot uzmanību Miļukova politiskajiem un juridiskajiem uzskatiem. Būdams Kadetu partijas līderis, Miļukovs aizstāvēja Krievijas valstiskuma atjaunošanu pēc iespējas tuvāk 1914. gada robežām, kas izslēdza neatkarīgu, no Krievijas nošķirtu Baltijas valstu pastāvēšanu. Iepriekš minētie apsvērumi dod pamatu apgalvot, ka Miļukova politiskās un juridiskās domas pamatā bija spēcīgs nacionālisms. Attiecīgi Miļukovs, redzot Centrāl- eiropas un Austrumeiropas nāciju nacionālo atmodu, aktīvi centās pretoties šiem procesiem.

Atslēgvārdi: Miļukovs, Baltijas valstis, Krievijas pilsoņu karš, Baltā kustība.

* The publication is a result of a research project No. 2022/06/X/HS5/00416 financed by the National Science Centre, Poland. The author would like to thank Deirdre Harshman for her help throughout the preparation of this article.

Introduction

The primary research objective of the article is to study Pavel Nikolaevich Miliukov's (1859–1943) understanding of the issue of Lithuanian, Latvian and Estonian statehood during the Civil War in Russia in 1917–1920. Miliukov is one of the paramount figures in Russia's academic, intellectual and political life at the turn of the 19th and 20th century. One of Miliukov's main research interests was an effort to determine the reasons why Russia's state (constitutional) system differed from those of Western countries. Apart from the research goals, such approach by Miliukov had a practical purpose, namely, an attempt to develop and describe tools that could potentially impact Russia's democratization.

As a researcher, he left behind an enormous body of work. His "Outlines of Russian Culture"¹ is one of the most popular publications of the late 19th and early 20th century in Russia. Today, the volume still constitutes an important synthesis of the Russian history. In a sense, it is also a relevant book for readers from Central and Eastern European countries, in order to better understand the roots of Russian imperialism and colonialism in the 19th and early 20th centuries. No less important are Miliukov's works on the history of the February 1917 Revolution² and the Russian Civil War³. These works are an essential part of the historical narrative that details the collapse of the Russian statehood in 1917, as well as the formation of the Soviet state in 1917–1922. One indication of their significance is the fact that a substantial number of Miliukov's books have been published in English, French and German.

Miliukov was a veteran politician: he was a leader of the Constitutional Democratic Party, a deputy of the Third and Fourth State Duma, the Foreign Minister in

the Provisional Government of Russia during the February Revolution of 1917, and was involved in anti-Bolshevik political activity during the Russian Civil War, as well as during his time in exile. In addition, Miliukov combined academic work and political activity with journalistic pursuits as the editor of prominent newspapers, including "Rech'" and "Poslednie novosti".

During the Russian Civil War (1917–1920), Miliukov was one of the best known, and certainly the most active, politicians in the entire anti-Bolshevik movement, especially in the White Movement. His activity focused mainly on two spheres: political and informational. As part of the latter, especially in 1919 and 1920, he developed an extensive propaganda campaign in Great Britain, emphasizing the need to fight the Bolsheviks. His goal was to rebuild the pre-revolutionary Russian state, hewing its new borders as close as possible to the former borders of the Russian Empire of 1914. The Kadet leader opposed the independence of the Baltic states. Therefore, Miliukov's activities were of great importance to the issues of the international legal and territorial statuses of the former Baltic governorates of the Russian Empire.

The research method and the current knowledge

This article analyses Miliukov's political and legal thought in 1917–1920, focusing on his views regarding the legal and international status of the Baltic states' territory, using historical-legal approaches (from legal history) and historical method. These considerations are based on the general findings regarding the definition of the essence of statehood by Miliukov, and especially – the Russian statehood. Currently, this issue is still little explored and worth analysing. Miliukov's activities,

academic research work and biography, as emphasized above, have so far attracted very limited attention from Western and Russian historians of state and law (legal historians)⁴, since Miliukov has mainly been the subject of research by few historians. It should, however, be noted that those historians have studied only selected aspects of Miliukov's activities.

The outcome of the Western historians' work includes four monographs. The first one was published in 1969⁵, the second in 1983⁶, and the third in 1996⁷, while the fourth, a German language source, was released in 1998⁸. Most important, however, is the fact that the three works mentioned above (authored by T. Riha, M. K. Stockdale and T. M. Bohn) deal with Miliukov's biography only with respect to the first stages of his career, while appraising Miliukov's political or state thinking in fairly general terms. An exception is a 1983 work penned by a Norwegian researcher Jens Petter Nielsen, published in Oslo, covering the evolution of Miliukov's political views during his exile (1918–1943). Nevertheless, the size of this publication is modest and it does not contain any references to the primary source material. On the other hand, in 1998, Anthony Kröner⁹ published a book on the debate over liberalism between Miliukov and Vasily A. Maklakov, which is an expansion of Mikhail Karpovich's research¹⁰. At this point, it is necessary to mention an unpublished doctoral thesis on Miliukov and the Kadet Party, defended at Oxford in 1962.¹¹ Besides, more than a dozen articles about Miliukov have been written in the West, but they do not address the issue discussed in this article.¹² In short, in Western scholarship, the topic of the state and law in Miliukov's political thinking is still unexplored. Nevertheless, it is necessary to note Julia Klimova's doctoral thesis of 2022, which is dedicated to the attitude of Russian liberals towards

national minorities during the revolution and the Civil War in Russia.¹³

Meanwhile, ten books comprehensively covering Miliukov have been written in Russia.¹⁴ The most detailed one of these, in terms of the source material, is a book jointly authored by researchers Alexander V. Makushin and Pavel A. Tribunsky. However, this source considers Miliukov's biography only up to 1905 (whereas Miliukov lived and worked until 1943). The eleventh book, a comparative one, simultaneously addresses Miliukov and the historian Alexander Aleksandrovich Kiesewetter, while the twelfth one, published still in the USSR, is dedicated to Miliukov and W. Churchill.

The main objectives of Miliukov's activity during the Civil War in Russia in 1917–1920

From the overthrow of the Provisional Government by the Bolsheviks until the defeat of General Peter Wrangel on the Crimean Peninsula, Miliukov was extremely active, working on a series of diverse activities. These activities included, among others: arrival on the Don at the turn of 1917/1918 to General Mikhail Alekseev, an attempt to reach an agreement with the Germans in Kiev in 1918, and active support for the anti-Bolshevik movement in Russia in the West. Miliukov's attitude to the concept of the Russian political system at that time was based on five main tenets:

- 1) Anti-Bolshevik stance;
- 2) Anti-Tsarist autocracy/*tsarskoye samoderzhaviye*;
- 3) State-orientation (rebuilding of state);
- 4) Unification;
- 5) Superpower and imperialism.

The first meant the need to defeat and eliminate the Bolsheviks from the Russian

state system, as well as the political and cultural reality. The second was the rejection of a return to autocracy, while not excluding, for example, the adoption of a one-man temporary military dictatorship in order to fight the Reds. This did not mean rejection of the adoption of a constitutional or parliamentary monarchy system. The third tenet denoted relying on the main principle of rebuilding the Russian state, in combination with the fourth one, i.e. unification of the state territory of Russia, preferably to the borders as close as possible to those of the Russian Empire in 1914. The fifth one was the reconstruction of Russia's superpower status.

The nationality issue in Miliukov's political and legal thought during the February Revolution of 1917 and the beginning of the Civil War in Russia

Before discussion of Miliukov's attitude regarding the nationality issue in Russia at the beginning of the Russian Civil War, it is necessary to explain how the Kadet leader approached this issue during the February Revolution of 1917. Instrumental to this process was the work of the Eighth Congress of the Kadet Party (convened on 9–12 May 1917), which was devoted mainly to the nationality issue and thus to the issues of autonomy and federalism in Russia. Miliukov stated in his opening speech that the basis of party's policy regarding decentralization and nationality would be the principle of unity/uniformity of the Russian state, and not deep federalization.¹⁵ Consequently, they would not decide to ground the division of the state on the basis of separate political and administrative territorial and national units.¹⁶ Therefore, the structure of the state they proposed was to be founded on the right to cultural self-determination

of national minorities living in Russia, to be ensured using the system of local government units. Miliukov also implemented this policy regarding national minorities when, in the late autumn of 1917, he went to the White Don.¹⁷

Miliukov's attempts at cooperation with the Germans in 1918 and the issue of the "Baltic coast"

In the spring of 1918, Miliukov changed his geopolitical orientation.¹⁸ He had presumed that the Bolsheviks could only be overthrown and the Russian state preserved in unity by cooperating with Germany, not the Entente. Hence, he tried unsuccessfully to persuade General Mikhail Vasilyevich Alekseyev, the leader of the White Volunteer Army, to support his idea. Therefore, in June 1918, he came to Kyiv to start negotiations regarding potential cooperation with Germany. One of the topics of these talks was the issue of the status of the territory of former Baltic governorates. However, in order to understand the context behind these talks, it is necessary to take into account the arguments that Miliukov used to convince his colleagues from the Kadet Party to orientate towards Germany.

In a letter to the Main Committee of the Kadet Party, written in June 1918 in Kyiv (but dated 25 May 1918 as allegedly sent from Rostov-on-Don), Miliukov stated that the party's primary task was the restoration of Russian statehood.¹⁹ According to him, this task could only be performed by the Volunteer Army in cooperation with the Germans. Notably, the process of restoring statehood was to be closely related to the territorial unification of Russia:

"The process of restoring statehood cannot be considered completed unless Moscow is

liberated and the independent/liberated [from the Bolsheviks] parts of Russia are not united. I now consider this task of unifying Russia as dominant over all others and for the achievement of which all sacrifices should be made."²⁰

Also on 17 June 1918, Miliukov was to present to his colleagues from the Kadet Party the conditions whereby the former Minister of Foreign Affairs of the Provisional Government would cooperate with the Germans. The first of these would be the revision of the Treaty of Brest-Litovsk along with the "*restoration of the old borders*". This could suggest that the territory of the former Baltic governorates should constitute an integral part of the rebuilt Russian state. The second condition, in turn, concerned the creation of a strong, all-Russian structure of central government. Their competences and tasks would be defined in advance and would not always be the subject of an agreement between the central government and local authorities of individual parts of Russia.

Finally, on 21 June 1918, Miliukov and German Major Haase met for the first time.²¹ During this conversation, Miliukov had tried to convince his German interlocutor to do two things: unify Russia as quickly as possible and restore its borders to a shape as close as possible to the borders of 1914. Therefore, he pointed out that Russia could not give back either the Livonian or Estland governorates, although in the case of Courland he suggested that it could "*allow border corrections/improvements*".²² The same was to apply to Lithuanian and Belarusian lands. Only Poland, within ethnographic borders, was recognized by Miliukov as a separate state. Meanwhile, Miliukov argued that the Kadet Party had always advocated giving selected nationalities within Russia certain

local rights in the form of autonomy, but excluded federations.

Miliukov also raised the issue of the status and affiliation of the territories of the former Baltic governorates of the Russian Empire in his note of 11 August 1918, which was addressed to members of the Kadet Party.²³ When writing about the issue of borders, he noted that the only difficulty was in regards to Courland, for which he had agreed to "*improve the borders*". Importantly, the Kadet leader added: "*I don't know how we can give up Libau/Liepāja*".²⁴ Thus, Miliukov advocated for a Russian state that would have wide access to the Baltic Sea, in order to guarantee access to warm water ports there.

In the context of Miliukov's reflections on the state and law in 1918, his meetings on 20 and 21 September 1918 with the German professor Philipp Stein are of significant importance.²⁵ During these meetings, as well as in the second conversation with Haase, Miliukov argued that Russia was a "*European country*", which implied the need for it to have a "*Baltic coast*"²⁶. In this regard, Russia must ensure the security of St. Petersburg and "*should have an exit to Libau/Liepāja*".²⁷

Miliukov during the Jassy Conference

At the moment of the defeat of the Central Powers, Miliukov had changed his geopolitical orientation once more, and took part in the Jassy Conference of November 1918.²⁸ During the conference, Miliukov indicated that Russia would demand borders as close as possible to those of 1914.²⁹ While conducting negotiations with the Romanian politician Ion Constantin Brătianu on 18 November 1918, Miliukov mentioned the problem of the territory of the Baltic states.³⁰ Brătianu

tried to negotiate Russia's renunciation of the territory of Bessarabia. Miliukov said that this case was, at the time, one of many such problems for Russia. He further stated:

*"In general, we consider legal acts that were not issued by the Provisional Government to be illegal and have no legal force. Everything that happened after 25 October 1917, was not recognized by us. This is our general line that we are sticking to, and later – remains to be seen."*³¹

Hereby, Miliukov stated that from the perspective of law, all acts that were not issued by the Provisional Government or the bodies that were its legal successors were invalid. These were acts on the territory of the former Russian Empire, while the Romanian politician allegedly argued that according to the principle of justice, Bessarabia belongs to Romania because it was illegally annexed by Tsar Alexander I. Furthermore, if 50 years does not justify the annexation of Alsace, neither does 100 years. Moreover, according to him, only 200 000 people live in Bessarabia – Ukrainians, and 300 to 400 thousand Romanians on the left bank of the Dniester.³²

In response, Miliukov stated that if everyone used such arguments *"for Georgia, the Baltic Sea, for Lithuania, the fragmentation of Russia would not stop"*³³. He suggested that the first step forward should be to stop this process. *"The Russian people are very sensitive to the fact that their enemies robbed them in a moment of weakness"*.³⁴ Regarding this point, it is worth mentioning the account of Manuil S. Margulies, who, in his memoirs of the trip to the Jassy Conference, described a conversation with Miliukov.³⁵ The conversation allegedly showed that the latter was a strong opponent of the federalization of Russia.³⁶

Miliukov's arrival in London and meeting with Simpson

One of the effects of Jassy Conference, perhaps even the most important consequence, was the selection of a delegation that was to go to France and Great Britain to influence the governments of the Entente countries. Miliukov became its member. Travelling via Odessa, Istanbul and Italy, the delegation reached Paris. In the French capital, Miliukov, due to his attempt to cooperate with the Germans, was not welcomed by some of the country's main politicians. Therefore, based on consultations with Vasily Maklakov, among others, Miliukov went to Great Britain. There, he developed very active propaganda and political activities. Within this framework, his goals were to spread anti-Bolshevik propaganda, to advocate legal and international recognition of A. Kolchak's government, and to obtain material aid for the White Armies.

Miliukov arrived in London on 25 December 1918. One of his first meetings was with James Young Simpson (3 August 1873–20 May 1934).³⁷ The first meeting took place on 29 December 1918 and concerned, among others issues, the affairs of the Baltic states. The Russian politician convinced his British interlocutor that *"a united Russia, not Bolshevik Russia"* should be preserved and opposed the concept of *"independence of the borderlands"*, i.e., Estonia, Latvia and Lithuania.³⁸ Miliukov recorded that Simpson was a strong supporter of the *"Baltic Union"* and *"independence of the borderlands"*.³⁹ In turn, on 30 December 1918, Simpson summoned Miliukov to the Foreign Office and *"asked [...] to tell me everything about the Bolsheviks that I thought was necessary for Balfour's lecture, which was going to Paris."*⁴⁰ At this point, it is worth mentioning one more meeting of Miliukov, namely with Alfred Eckhard Zimmern (1879–1957), which took place on 3 January 1919 in

London. In his diary, Miliukov wrote that Zimmern's book "On Nationalities"⁴¹ unexpectedly showed him a new critical perspective on the principle of self-determination. This was further evidence that Miliukov was looking for various critical arguments regarding the possibility of applying the principle of self-determination to smaller nations. In 1920, in his book on Bolshevism, he criticized the socialists for their unconditional support for the principle of "self-determination".⁴² He pointed out that the Baltic Province found itself in Russia on the basis of "the law of the growth of a large country".⁴³ On the other hand, based on the diary entry from 26 March 1919, one can conclude that Miliukov believed that no concessions should be made to the Finns, because the fate of that region would be decided by a civil war anyway, meaning the Denikin and Kolchak fronts. In this sense, this opinion could also be applied to the Estonians, Latvians, and Lithuanians.⁴⁴

In turn, on 30 April 1919, Miliukov spoke at a meeting in the House of Commons. He criticised the policy of the Entente states, which, according to him, was conducive to the disintegration of Russia. He said:

*"The division of Russia, initiated by Germany, is receiving new sanction from the allies. New imperialisms of small nations, created on the basis of the principle of self-determination – the Baltic governments, Lithuania, Polish claims – all this is violating the unity of Russia."*⁴⁵

In this speech, Miliukov criticized, among other things, the British government for the fact that the Entente powers maintained various contacts with the states that emerged from the ruins of the Russian Empire, while at the same time ignoring the representatives of the Russian government in Omsk.⁴⁶

From the perspective of researching Miliukov's political and legal thought,

the entry in his diary of 7 May 1919 is important.⁴⁷ It contains an answer to the Eastern Committee of the Kadet Party regarding the foreign and domestic policy program. As to Wilson's program for world peace, Miliukov pointed out that it could be beneficial for Russia, provided that Wilson's 14 points were read in accordance with the principle of Russia's state unity and "practical exceptions to the principle of self-determination". Thus, Miliukov recommended recognizing Wilson's 14 points, if the US would base its policy on them, whilst allowing Russia to adopt an interpretation that was favourable to itself. One of the main adjustments he wanted to introduce was neutralizing the principle of self-determination, which would make it possible to institute Russia's borders as close as possible to what they were in 1914, excluding ethnographic Poland.

As to the Baltic Provinces, Miliukov argued that they should return to Russia, although with "wide autonomy". Miliukov advocated this policy by stating: "Estonians themselves are ready to go for it"⁴⁸. In this regard, Sergei Sazonov recommended changing this postulate to omit the Estonians and simply write that "the autonomy of the Baltic Country should secure the rights of the minority, primarily the Russian one".⁴⁹ Miliukov agreed to include a fragment about securing the rights of the Russian minority. As for Lithuania, Miliukov wrote: "Lithuanians can be promised more if they start honest talks, but not pre-empt and prevent unification on the basis of an agreement."⁵⁰ This means that Miliukov agreed to talks about the content of autonomy, but as a legal institution it was to be top-down – i.e. it was the central authority that, by its decision, was to grant, in this case, autonomy to the Lithuanians, but this could not be done under the agreement between the Russian central authority and the Lithuanians. This proves the desire to avoid federalization of Russia. In

this sense, the all-Russian supreme central authority of Russia (the Russian state) was to decide on the establishment of the autonomy, its form and the bodies of administration within this autonomy. Furthermore, Miliukov would prefer limiting it toward matters of cultural nature.

During his work in Great Britain in 1919, Miliukov gave many interviews to the press. For example, in the newspaper "The Morning Post" of 12 November 1919, Miliukov criticized another proposal to convene talks between the Bolsheviks and the forces of white Russia.⁵¹ As to Miliukov's position towards the Baltic states and Ukraine, this issue of the newspaper can be quoted:

*"Autonomy in all local affairs to all the Baltic States, but complete independence for them would be fatal alike to Russia, because she would be deprived of all her ports on the Baltic, and also to the States concerned, because they would have, as the Germans say, no Hinterland. [...] He is opposed to a confederation of the Russian State, that is to say, he would not have the link only one of States but would rather have as its basis a common Russian citizenship. In other words, he takes the Abraham Lincoln line, and would refuse to give to any State the right to secede. His ideal is federation not confederation, based on three foundations; first, a common territory; second, obedience to one authority; third, one single political representation."*⁵²

Regarding Finland, Miliukov said:

*"We are prepared to give practically national independence to Finland subject to two guarantees – one strategic, involving the safety of Petrograd, and the second, a common foreign policy. I may remind you that I fought Finland's battle under autocratic Russia."*⁵³

The above statement can be considered an extension of the thoughts expressed in an interview of 6 November 1919 for "Manchester Guardian".⁵⁴ In this interview, Miliukov voiced his views about the issue of federation and autonomy:

*"I am satisfied to be able to add that Russian Liberals do not think of Russian unity as of a restoration of the former centralised State of Russia. We hope the question will be solved in the spirit of conciliation with the reasonable strivings of the small nationalities. But in order for this conciliation to become possible we expect the Allies not to encourage the extreme and artificial claims formerly supported, if not created, by the Germans. Under Russian unity we understand the unity of territory, of subjection, and of political representation, the unity of the army and the foreign policy, the non-admission of the right of secession, the usual competency of federal administration; in short, everything comprised under the name of a real federation. A confederation seems to us an obsolete and unstable form. But there is plenty of room for a very large autonomy, territorial and national, within the limits mentioned."*⁵⁵

In this sense, Miliukov used the terms "federation" and "autonomy" interchangeably. However, he did not provide any specifics regarding the rights of "small nationalities" that would remain within Russia's borders.

Miliukov and the Russian Liberation Committee

Miliukov's presence in London in 1919–1920 was also related to his active activities in the Russian Liberation Committee.⁵⁶ In a brochure published by this organization

entitled "Russia and England" he criticized any policy of the Entente countries that could favour the dismemberment of Russia.⁵⁷ Simultaneously, Miliukov intensively agitated for the organization of intervention against the Bolsheviks. During numerous lectures and interviews, he argued that it would not be a fight for the return of the tsarist regime, but a fight "for the restitution of the Russian State, which had sacrificed so much for the common cause".⁵⁸ In one of his first lectures in the UK, which was titled "Russia's Struggle for Unity and Freedom", Miliukov pointed out that the Russian contribution to the war in 1914–1917 was so great that Russia paid for it with "her national unity and of her very Statehood".⁵⁹ Thus, the Entente powers should help Russia (which he defined as the anti-Bolshevik forces) in the fight against the Bolsheviks (which he defined as German allies). This was one of the main narratives of the Committee.

In 1919, the Russian Liberation Committee also prepared and published a document on Russia's position towards the territory of the former Baltic provinces of the Russian Empire entitled "Memorandum on the Baltic Provinces Question".⁶⁰ The contents thereof suggest that Miliukov may be their author or co-author. One of the main theses of this brochure was that thanks to the Russians, Estonians and Latvians were able to preserve their national and cultural life under the conditions of the German threat.⁶¹ All this leads to the main conclusion of the brochure that:

"Politically, the Baltic Provinces cannot exist as independent States, owing to their small area and weakness; they form a far too convenient base where any enemy of Russia (especially Germany) could freely deploy an army, however large, for the purpose of dealing a blow at the very heart of

*Russia, as, owing to the defencelessness of the inner frontier, all ways would be open to Petrograd and Moscow."*⁶²

Analysing the content of Miliukov's political and propaganda activity in Great Britain in 1919, it can be seen that it fully reflected the position of A. Kolchak's government regarding the legal and political status of the former Baltic governorates and Finland. Miliukov, like Kolchak,⁶³ believed that the creation of an independent Latvia, Estonia and Finland would cut Russia off from the Baltic Sea.⁶⁴ Thus, Russia would lose access to the military and economic infrastructure in this region, in which it had invested significant funds, especially at the turn of the 19th and 20th centuries.⁶⁵ Importantly, they believed that the new states which emerged in the region could become German allies. This would leave the Russian capital, Petrograd, defenceless, and the roads to Moscow open.⁶⁶ From this point of view, they considered that strategic reasons spoke in favour of Latvia and Estonia being in the Russian state on the basis of autonomy, and Finland possibly having a limited legal and state separation from Russia.

Thus, although Miliukov could not stay in Paris in 1919, where the diplomatic activity of the Whites was concentrated in connection with the peace conference, he very proactively attempted to influence British politicians and society. At the same time, he tried to maintain active contacts with White diplomats, military and politicians.

The nationality issue and the problem of the Baltic states in "The New Russia"

Miliukov's attitude to the nationality issue in Russia during the Civil War was also very clearly presented in a series of

articles entitled “Balkanization of Russia” in the magazine “The New Russia” in 1920. This newspaper was an important tool for influencing British public opinion.⁶⁷ First of all, Miliukov’s definition of the “Balkanization of Russia” process, analysed by himself, should be quoted:

“The [Balkanization of Russia] has become a current expression. It does not mean the liberation of forcibly annexed oppressed nationalities from a foreign yoke, as was the case in Turkey and is now the case with Hungary. It means creating new and artificial petty imperialisms, directly starting on endless wars, entering unnatural and momentary groups of alliances and practically serving as petty change for the conflicting ambitions of great expanding powers.”⁶⁸

The Kadet leader gave the following examples of Balkanization in the territory of the former Russian Empire:

“Estonia is now in an open conflict with Latvia; Lithuania prepares for a desperate fight against Polish claims; Georgia and Azerbaidjan expand over Armenian lands, not to mention the more serious violations of the national rights of defenceless Russia by Finland, Poland and Rumania.”⁶⁹

In this sense, the collapse of Russian statehood as a result of the Bolshevik coup of 1917 was, in the opinion of Miliukov, the cause of senseless international conflicts and thus destabilization on Russia’s former borders. He wrote:

“All this is the unavoidable result of forcible dismemberment of a national organism which grew up in process of natural expansion over the great eastern European plain in the dark centuries when no national consciousness was awakened in smaller

ethnographic units counting up to a hundred and, accordingly, a long process of physiological and racial fusion was going on undisturbed by any considerations of nationalistic ideology.”⁷⁰

According to Miliukov:

“To denounce that stage of the peaceful amalgamation of races would be equivalent to a useless attempt at remaking history.”⁷¹

Miliukov took the position that Russia cannot be compared to Austria and Turkey. Miliukov argued that the nature of the relationship between Russians as

“...national nucleus and other nationalities in Russia is quite different from that in Turkey and in Hungary (I purposely do not mention Austria, where the question would be subject to dispute). Not even the most fanatical enemy of Russian Czarism would risk a comparison between the former autocratic rule and the Turkish regime.”⁷²

According to Miliukov, even in the darkest period of nationalist politics in the Russian Empire, this policy could not “...be compare to [Madjarization] in Hungary”⁷³.

Miliukov believed that the core territory of the Russian Empire became part of it during the so-called peaceful colonization. The course of this process did not differ from those that took place in Western Europe, although Russia, due to its backwardness, went through these phases later. The situation was different on Russia’s western and southern borders, especially in the Baltic region and in Transcaucasia. There, according to Miliukov:

“Peaceful ethnographic amalgamation was here either stopped or prevented by

*a lasting struggle of conflicting political centres. Ethnic limits, roughly spoken, were stabilised where they were found by political frontiers, established as a result of a prolonged armed struggle.*⁷⁴

Political and military rivalry in these regions between Russia and its neighbours has led to the inhibition or prevention of the process of physical mixing and integration of the population. Such conditions allowed small nationalities to maintain or develop their national consciousness. Therefore, according to Miliukov:

*“Now at this particular moment in Russia it was the Russian Government itself which, far from attempting to [Russianise] the small nationalities on its outskirts, helped them very much to reach the first stage of national consciousness.”*⁷⁵

The Kadet leader emphasized that in the key to the development of national consciousness of small nations on the border of the Russian Empire, the Russian state was nevertheless a positive force. All this, of course, did not result from the political idealism of tsarism. This was the result of a well-thought-out policy to secure its expansion, while supporting small nationalities that lived on the borders of the Empire against neighbouring countries. Of this, Miliukov wrote:

*“It was thus that the Russian bureaucracy of the old school helped the Finns to work out their national literature and to develop their literary language in competition with the Swedish language and cultural influence. This was also the reason why in Esthonia, Livland and Kurland, the Russian authorities took up the defence of the predominant local populations against the superior thin social layer of German conquerors and colonists.”*⁷⁶

According to Miliukov, among the nationalities living in the Russian Empire, only Poles had their political representation and a tradition of their own statehood, which was destroyed against their will,⁷⁷ whereas about other nationalities living in the Russian Empire he wrote:

*“All the other nationalities had cast in their lot with Russia voluntarily in order to avoid some other, more oppressive, submission. In the process of common life they came under Russian cultural influence and their own national consciousness was slumbering, even in those cases where it had been awakened before annexation.”*⁷⁸

The second exception to these rules were the Finns. According to Miliukov:

*“Finland is another exception to the general rule; but even in Finland (which before its union with Russia was not an independent state but only a province of Sweden) quite half a century passed in a state of somnolent inactivity.”*⁷⁹

According to Miliukov, the opposition presented opposing views. He stated:

*“Opposition to the governmental view on national questions coincided with a general opposition against the rule of the autocracy. [Decentralisation] was an old slogan acceptable even for certain conservative groups of public opinion, while in more radical ones the idea of local autonomy on a territorial basis was more or less largely spread.”*⁸⁰

According to Miliukov, the revolutionary events of 1904–1906 were the point that strengthened national awareness and the aspiration to obtain specific rights within the framework of functioning in the Russian Empire. However, the reform

of the political system in the form of issuing the so-called October Manifesto and the establishment of the State Duma raised hopes for the implementation of certain civil and political rights. This, in turn, meant that the nationalities living in the Empire focused not on separatist aspirations aimed at separating them from the common state and creating their own, but more on obtaining autonomy or specific cultural rights. That is why Miliukov titled the third part of his second article “Common Freedom before Self-Determination”.⁸¹ According to him,

“The fact is, that even such tendencies at separation as existed among the several nationalities, were obfuscated at the bright perspectives of the coming freedom, political, individual and national – for the whole of the Empire. For the time being, narrowly nationalistic tendencies were considered to be antiquated, and they were confined to such parties as were looked at with suspicion by the newly built democratic and Socialistic groups, as being too aristocratic or too clerical, to represent real popular aspirations.”⁸²

To support his thesis, he cited the positions of selected political or social forces representing such nationalities as Poles, Lithuanians, Latvians, Georgians, Armenians, Ukrainians, as well as the Muslim population, who made specific demands for the introduction of autonomy or national rights within local government. In this context, he wrote:

“This was the state of mind of the nationalities in the Russian Empire at the moment when the prospects of a general liberation were bright and hopes ran high the reconstruction of Russia on a large basis of political freedom and local liberties, coupled with radical social reform.”⁸³

However, the chances for such changes and thus maintaining the cohesion of the Russian state were squandered by tsarism. Miliukov wrote:

“The last chance for the autocracy peacefully to transform itself into a new constitutional form passed with the forcible dissolution of the first two Dumas.”⁸⁴

The stubbornness of tsarism in avoiding the transformation of the state towards a constitutional monarchy and the support that tsarism received in 1907–1917 from the “artificially selected” nationalist majority in the Duma meant that the nationality problem in Russia was not solved until 1917. According to Miliukov, individual national minorities in Russia were primarily interested in gaining general rights and civil liberties, and then – in autonomy within a reformed Russia. He considered the rule of tsarism to be the reason for the failure of these trials.

Therefore, in the third article dedicated to the “Balkanization” of Russia, Miliukov described in detail his viewpoint on the external causes of the growth of national consciousness and nationalism among the nationalities inhabiting the border territories of the former Russian Empire.⁸⁵ He considered German policy towards Russia as one of the main sources of this phenomenon. Miliukov argued that the policy of stimulating national consciousness in order to weaken Russia by influencing the population living in its western parts was based on very detailed studies. Miliukov described the goals of this policy this way:

“...first, it was intended to separate Germany from Russia by a zone of Border States, thus weakening Russia’s force for any future war of revenge. In the second place – if it were not the first in importance – a new economic area, a Colonial-und-Wirtschafts-gebiet was to be created

*in the East, contiguous to German territories, thus restoring the equilibrium of agriculture and industry, to make Germany as self-supporting as possible.*⁸⁶

Importantly, the German policy of weakening Russia, which Miliukov described as nationalist, was synchronized with Bolshevik policy.⁸⁷ Miliukov pointed out the paradox that, in his opinion, Lenin and the Bolsheviks should be based on internationalism, thus negating concepts such as nation, homeland, or even state borders. Miliukov explained that the point in this case was that Lenin changed not the party program but the tactics of achieving his goals. Hence, Bolshevik and German propaganda had the same character.

In addition, Miliukov suggested German financing of Bolshevik activities. He wrote also that Finns, Estonians and Latvians

*“...were systematically recruited and trained, especially in prisoners’ camps, for propaganda and for military insurrections in Russia. Funds were found for publishing Nationalist periodicals, pamphlets, and more serious books for the aims of propaganda. Special books against Russia were ordered from Russian refugees in neutral countries, to appear in different languages.”*⁸⁸

He argued that Germany effected “...use of the Bolshevik conception of [self-determination] for the sole aim of proclaiming as accomplished facts that the detachment from Russia of Poland, Lithuania, Kurland, parts of Livonia and Esthonia [...]”⁸⁹

At the same time, he questioned the importance of internal, organic nation-building processes. This narrative was supposed to lead to the conclusion that the aspirations of individual nations for independence – whether within a federation or through independence – are artificially created. Therefore, in Miliukov’s estimation,

these nationalities can only have autonomy within the Russian state. To sum up, in his considerations from the spring of 1920, Miliukov saw three main sources of so-called separatism, which lead to the former Baltic governorates of the Russian Empire to form into Baltic states separate from Russia. Those sources were the inconsistent policy of tsarism; German politics, and Bolshevik practices. These factors would have important consequences; in his 1927 work on the Civil War, Miliukov identified one of the main reasons for the defeat of the anti-Bolshevik movement, especially the White one, was the inability to reach an understanding with non-Russian nationalities.⁹⁰

Conclusion

The main goal of Pavel Miliukov’s anti-Bolshevik activity in 1917–1920 was the reconstruction of the Russian statehood. For Miliukov, the reconstruction of the Russian state included:

- 1) Reconstruction of the borders of the Russian state, preferably similar to those in 1914 (excluding the territory of the former Kingdom of Poland). The demarcation of the borders was intended to secure the military, economic and political interests of the Russian state as a European power;
- 2) Creation of strong state power, based on centralized government administration;
- 3) Rejection of the idea and concept of state federalization. Miliukov softened his position on federalization only in connection with the so-called new tactic in mid-1920, when he stopped believing in the victory of the White Movement;⁹¹
- 4) Granting special rights of a national and cultural nature to selected nationalities, at most at the level and in the form of legal autonomy. In the scale of whole country, especially in public space,

the Russian language and therefore Russian culture were to dominate.

In accordance with the above goals and principles of Miliukov's policy, he argued that the territories of the former Baltic governorates should constitute an integral part of the Russian state. For Miliukov, the loss of the territory of the Baltic governorates meant a degradation of Russia's status in Europe.

Miliukov based his reasoning, argumentation and political views on his historical view.⁹² In this sense, his proposals would have Russian state was to go back in its development to the 17th and 18th centuries, and even to the Middle Ages. Miliukov, as an outstanding specialist in research on colonization processes in the history of Russia, could also be afraid of the occurrence of potential decolonization processes, which could threaten the existence of the Russian state in general. He refers the colonization processes in Russian history to analogous processes in other Western powers. Therefore, he argued that the history of Russia, although lagging behind that of the West, had similar features and development processes. Against this background, he believed that Russia, as an empire, had a positive impact on the cultural and national development of small nations on its territory. An example of this were the Estonians and Latvians, who, thanks to the Russian state, gained protection from the German population. Hence, it is not surprising that Miliukov strongly opposed the Treaty of Brest-Litovsk of 1918 and its consequences. Joshua A. Sanborn described this treaty as the culmination of the revolutionary processes in Russia and a key moment of decolonization.⁹³

The loss of ports on the Baltic Sea, which were intended to handle the export of Russian agricultural produce, was particularly painful. However, the most important thing was that the Russian navy would forfeit the ability to operate effectively

in the Baltic. These fears were linked to the idea that the territory of the former Baltic states would become a colony of other powers, which would pose a threat to the political and economic centres of the Russian state, i.e. St. Petersburg and Moscow.

The nations inhabiting the territory of the former Baltic governorates were to have guaranteed national and cultural autonomy and territorial self-government. This meant that Miliukov rejected any form of a federal system under which individual parts of the Russian state would have a strongly guaranteed legal and political independence. Despite the local government, the institution that unites the Russian state would be the government administration. He saw the time of the civil war as a moment of striving to ensure the unity of Russia, and not of detailed considerations about national-cultural autonomy.⁹⁴ It is difficult to speculate at this point what would happen in that case, but by analysing Miliukov's approach to the issue of nationality in Russia, and especially autonomy, one can come to the conclusion that such a model would enable the Russification of the non-Russian part of the Russian population in the future. Especially since in his earlier works Miliukov wrote, among other things, that nationality was a sociological phenomenon.⁹⁵ The above considerations provide grounds for claiming that Miliukov's political and legal thought in this period was also based on strong statism and nationalism. This was a manifestation of aggressive nationalism, which also developed within the ranks of the Kadet Party during the Great War and the Revolution of 1917.⁹⁶ In this sense, Miliukov, seeing the national awakening among the nations of Central and Eastern Europe, actively tried to oppose these processes. On the other hand, he connected the need to rebuild Russian statehood with the need to complete the process of building modern Russian nationalism.⁹⁷

REFERENCES AND NOTES

- ¹ PAVEL N. MILJUKOV. Oчерки по истории русской культуры (в 3 частях). Санкт-Петербург 1896–1903; Jubilejnoe izdanie Parizh, 1930–1937; Gaaga, 1964. (pereizdanie – M., 1992–1993).
- ² PAVEL N. MILJUKOV. Istorija vtoroj ruskoj revoljucii. T. 1, vyp. 1: Protivorechija revoljucii. Sofija 1921; PAVEL N. MILJUKOV. Istorija vtoroj ruskoj revoljucii. – T. 1, vyp. 2: Kornilov ili Lenin?, Sofija 1921; PAVEL N. MILJUKOV. Istorija vtoroj ruskoj revoljucii. T. 1. vyp. 3: Agonija vlasti, Sofija 1923.
- ³ PAVEL N. MILJUKOV. Rossija na perelome: Bol'shevistskij period ruskoj revoljucii. T. 1: Proishozhdenie i ukreplenie bol'shevistskoj diktatury. Parizh 1927; PAVEL N. MILJUKOV. Rossija na perelome: Bol'shevistskij period ruskoj revoljucii. T. 2: Antibol'shevistskoe dvizhenie. Parizh 1927.
- ⁴ MICHAŁ P. SADŁOWSKI. Badania nad Pawłem Mikołajewiczem Milukowem (1859–1943) – kilka uwag wstępnych. In: Prawo i ustrój w warunkach niestabilności. JAROSŁAW TURLUKOWSKI, PATRYK KALINOWSKI. (red.) Warszawa 2023, pp. 7–18.
- ⁵ THOMAS RIHA. A Russian European: Paul Miliukov in Russian Politics. Notre Dame – London 1969.
- ⁶ JENS P. NIELSEN. Miljukov i Stalin. O politicheskoj jevoljucii Miljukova v emigracii (1918–1943). Oslo 1983; JENS P. NIELSEN. “Svimmel av medgang”. Stalins Russland sett gjennom Pavel Miljukovs briller. In: Nordisk Østforum 2009, Vol. 23, Iss. 2, pp. 153–170.
- ⁷ MELISSA KIRSCHKE STOCKDALE. Paul Miliukov and the Quest for a Liberal Russia, 1880–1918. London 1996.
- ⁸ THOMAS M. BOHN. Russische Geschichtswissenschaft von 1880 bis 1905. Pavel N. Miljukov und die Moskauer Schule. Böhlau, Köln u. a. 1998.
- ⁹ ANTHONY KRÖNER. The debate between Miliukov and Maklakov on the chances for Russian Liberalism. Amsterdam 1998.
- ¹⁰ MICHAEL KARPOVICH. Two Types of Russian Liberalism: Maklakov and Miliukov. In: Continuity and Change in Russian and Soviet Thought. E. J. SIMMONS (ed.). Cambridge, Mass., 1955.
- ¹¹ FREDERICK J. PIOTROW. Paul Milyukov and the Constitutional-Democratic Party. [Great Britain] 1962 [Thesis (Ph.D.) University of Oxford].
- ¹² MARK ALDANOV. Professor Milyukov on the Russian Revolution. In: Slavonic Review 1927, Vol. 6, No. 16, pp. 223–227. SERGE SMIRNOFF. P. N. Milioukov historien. In: Revue d'histoire moderne 1929., T. 4e, No. 20, s. 123–129; BORIS I. ELKIN. Paul Milyukov (1859–1943). In: The Slavonic and East European Review 1945, Vol. 23, No. 62, pp. 137–141; ALEXIS GOLDENWEISER. Paul Miliukov – Historian and Statesman. In: The Russian Review 1957 Vol. 16, No. 2, pp. 3–14; THOMAS RIHA. Miliukov and the Progressive Bloc in 1915: A Study in Last-Chance Politics. In: The Journal of Modern History 1960, Vol. 32, No. 1, pp. 16–24; ROBERT L. TUCK. Paul Miljukov and Negotiations for a Duma Ministry, 1906. In: The American Slavic and East European Review 1951, Apr. Vol. 10, No. 2, pp. 117–129; SEMION LYANDRES. Progressive Bloc Politics on the Eve of the Revolution: Revisiting P. N. Miliukov's “Stupidity or Treason” Speech of November 1, 1916. In: Russian History 2004, Vol. 31, No. 4, pp. 447–464; LAURIE MANCHESTER. Contradictions at the Heart of Russian Liberalism. Pavel Miliukov's Views of Peter the Great and the Role of Personality in History as an Academic, a Politician, and an Émigré. In: Russian History 2010, Volume 37: Issue 2, pp. 102–132. SABINE BREUILLARD. Miljukov, la démocratie et la question de l'antisémitisme. In: Revue des études slaves 2012, Vol. 83, No. 2/3. La lettre et l'esprit: entre langue et culture: Études à la mémoire de Jean Breuillard, pp. 815–822.
- ¹³ JULIA KLIMOVA. Russian liberals' views on national minorities during the Russian Revolution and the Civil War. Doctoral thesis (Ph.D), UCL (University College London), 2022.
- ¹⁴ See: VLADIMIR N. DOROHOV. Istoricheskie vzgljady P. N. Miljukova. Sergiev Posad 2005; NATALIA G. DUMOVA. Liberal v Rossii: tragedija nesovmestimosti. Istoricheskij portret P. N. Miljukova. Moskva 1993; ALEXANDR V. MAKUSHIN, PAVEL A. TRIBUNSKIJ. Pavel Nikolaevich Miljukov: trudy i dni (1859–1904). (Novejšaja rossijskaja istorija. Issledovanija i dokumenty. Tom 1).

- Rjazan' 2001; ALEXANDER V. MAKUSHIN. P.N. Miljukov: put' v istoricheskoj nauke I perehod k politicheskoj dejatel'nosti (kon. 1870-h – nach. 1900-h godov). Voronezh 1998; GEORGIJ I. CHERNJAJSKIJ, LARISA L. DUBOVA. Miljukov. Moskva 2015; SERGIEJ A. ALEKSANDROV. Lider rossijskich kadetov P. N. Miljukov v emigracii, Moskva 1996; LEONID V. BALTOVSKIJ. P. N. Miljukov: uchenyj v politike: [monograficheskoe issledovanie]. Sankt-Peterburg 2008; FARID NIGAMEDZINOV, P. N. Miljukov: shtrihi k portretu. [B.m.i.] 2016; OLGA MITAJEVA. Politicheskaya I kul'turnaya deyatel'nost' P. N. Miljukova v emigracii. 1918–1943 gody. [B.m.i.] 2014; OLGA MITAJEVA. Pavel Nikolaevich Miljukov – rossijskij istorik I politik. Moskva 2019; MARGARITA G. VANDAL'KOVSKAJA. P. N. Miljukov, A. A. Kizevetter: istorija I polityka. Rossijskaja akademija nauk, In-t ros. Istorii, Moskva 1992; NATALIA G. DUMOVA, V. G. TRUHANOVSKIJ. Cherrchill' i Miljukov protiv Sovetskoj Rossii. Moskva 1989.
- ¹⁵ Vos'moj s'ezd konstitucionno-demokraticeskoj partii 9–12 maja 1917 goda. Otchet o dnevnom zasedanii 9 maja. [Doklad P. N. Miljukova o politicheskom položenii v strane]. In: S'ezdy I konferencii konstitucionno-demokraticeskoj partii. 1905–1920 gg. V 3-h t. T. 3. Kn. 1. 1915–1917 gg. Moskva 2000, p. 498.
- ¹⁶ MICHAŁ P. SĄDŁOWSKI. Między Mikołajem II a Leninem. Państwowość rosyjska I jej koncepcje w czasie rewolucji lutowej 1917 roku. Kraków 2021, pp. 333–335.
- ¹⁷ VIKTOR V. KONDRASHIN. Kadety. In: Istorija Rossii: v 20 t. T. 12: Grazhdanskaja vojna v Rossii. 1917–1922 gody. Kn. 2: Vlast'. Jekonomika. Obshhestvo. Kul'tura, Moskva 2024, p. 195. ALEKSANDR S. PUCHENKOV. Pervyj god Dobrovol'cheskoj armii. Ot vozniknovenija “Aleksееvskoj organizacii” do obrazovanija Vooruzhennyh Sil na Juge Rossii (nojabr' 1917–dekabr' 1918 goda). Sankt Peterburg 2021, pp. 94–96.
- ¹⁸ PETER KENEZ. Red Attack, White Resistance: Civil War in South Russia 1918. Washington 2004, pp. 162–164; ATON I. DENIKIN. Ocherki russoj smuty: [V 5-ti t.]. T. 3.: Beloe dvizhenie I bor'ba Dobrovol'cheskoj armii: Maj-oktjabr' 1918 g. Berlin 1924, pp. 81–82; KAROL WĘDZIAGOLSKI. Pamiętniki. Wojna I rewolucja. Kонтrewolucja. Bolszewicki przewrót. Warszawski epilog. Warszawa 2007, s. 289–290; GEORGE A. BRINKLEY. The Volunteer Army and the Allied Intervention in South Russia, 1917–1921: A Study in the Politics and Diplomacy of the Russian Civil War. Notre Dame 1966, p. 43.
- ¹⁹ PAVEL N. MILJUKOV. Dnevnik P. N. Miljukova. 1918–1921. Moskva 2004, p. 22.
- ²⁰ Ibidem, pp. 22–23.
- ²¹ Ibidem, p. 32.
- ²² Ibidem, pp. 35–36.
- ²³ Ibidem, p. 122.
- ²⁴ Ibidem.
- ²⁵ Ibidem, p. 141.
- ²⁶ Ibidem.
- ²⁷ Ibidem.
- ²⁸ VLADIMIR I. GURKO, Iz Petrograda cherez Moskvu, Parizh I London v Odessu 1917–1918 gg. In: Arkhiv Russoi Revolyutsii Berlin 1924, t. 15, pp. 49–51.
- ²⁹ VASILY ZH. CVETKOV. Beloe delo v Rossii: 1917–1919 gg. Moskva 2019, pp. 426–427; ANATOLIJ SMOLIN. U zakrytyh dverej Versal'skogo dvorca. Parizhszkaja mirnaja konferencija i russkaja diplomatija v 1919 godu. Sankt-Peterburg 2017, p. 86.
- ³⁰ MILJUKOV. Dnevnik P. N. Miljukova, p. 210. MICHAŁ P. SĄDŁOWSKI. Paweł Mikołajewicz Milukow I “Sprawa Besarabii”. In: JAROSŁAW TURŁUKOWSKI, PATRYK KALINOWSKI. (red.) Polska, Ukraina, Mołdawia: studia prawnoporównawcze. Warszawa 2023, pp. 5–15.
- ³¹ MILJUKOV, Dnevnik P. N. Miljukova, p. 211.
- ³² Ibidem.

- ³³ Ibidem.
- ³⁴ Ibidem.
- ³⁵ MANUIL S. MARGULIES. God intervencii. Kn. 1: (Sentjabr' 1918–aprel' 1919 g.). Berlin 1923, p. 32.
- ³⁶ Ibidem.
- ³⁷ MILJUKOV, Dnevnik P. N. Miljukova, p. 344.
- ³⁸ Ibidem.
- ³⁹ Ibidem.
- ⁴⁰ Ibidem.
- ⁴¹ Ibidem, p. 346. ALFRED E. ZIMMERN. Nationality and government, with other wartime essays. London 1918.
- ⁴² PAVEL N. MILIUKOV. Bolshevism: an international danger, its doctrine and its practice through war and revolution. London 1920, p. 37.
- ⁴³ Ibidem.
- ⁴⁴ MILJUKOV. Dnevnik P. N. Miljukova, p. 396.
- ⁴⁵ Ibidem, p. 403.
- ⁴⁶ Ibidem.
- ⁴⁷ Ibidem, p. 409.
- ⁴⁸ Ibidem, p. 410.
- ⁴⁹ Ibidem.
- ⁵⁰ Ibidem.
- ⁵¹ Interview for the Morning Post. 12.11.1919. Columbia University Rare Book and Manuscript Library, New York (henceforth – BAR), Pavel Nikolaevich Miliukov papers, 1879–1970, Series II: Arranged Materials, Box 9, Notes (Articles, Interviews etc. January–December 1919).
- ⁵² Ibidem.
- ⁵³ Ibidem.
- ⁵⁴ Interview for the Morning Post. 06.11.1919. BAR, Pavel Nikolaevich Miliukov papers, 1879–1970, Series II: Arranged Materials, Box 9, Notes (Articles, Interviews etc. January–December 1919).
- ⁵⁵ Ibidem.
- ⁵⁶ CHARLOTTE ALSTON. The Work of the Russian Liberation Committee in London, 1919–1924. In: Slavonica 2008, Vol. 14, No. 1, p. 7.
- ⁵⁷ PAVEL N. MILIUKOV. Russia and England. London 1920, pp. 31–33.
- ⁵⁸ BAR, Pavel Nikolaevich Miliukov papers, 1879–1970, Series II: Arranged Materials, Box 9, Notes (Articles, Interviews etc. January–December 1919), pp. 10–11.
- ⁵⁹ Article “Russia’s Struggle for Unity and Freedom”. 10.01.1919. BAR, Pavel Nikolaevich Miliukov papers, 1879–1970, Series II: Arranged Materials, Box 9, Notes (Articles, Interviews etc. January–December 1919), p. 3.
- ⁶⁰ Memorandum on the Baltic provinces question, by the Author of Finnish question. London 1919.
- ⁶¹ Ibidem, p. 4.
- ⁶² Ibidem, p. 22.
- ⁶³ OLIVER ROWE. For a United Russia? The White Movement’s Rejection of National Self-Determination, 1918–20. In: The Russian Review 2024, 83(4), p. 15.
- ⁶⁴ ANATOLIJ SHMELEV. Vneshnjaja politika pravitel'stva admirala Kolchaka 1918–1919. Sankt-Peterburg 2017, p. 122.
- ⁶⁵ Ibidem.
- ⁶⁶ Ibidem.

- ⁶⁷ DANIEL HAROLD. Russian Exiles in Britain, 1918–1926: The Politics and Culture of Russia Abroad. Honours Dissertation. Northumbria University 2015, pp. 29–30.
- ⁶⁸ PAUL MILIUKOV. The Balkanization of Russia – I. In: The New Russia 1920, April 1, 1920, Vol. I. – No. 9, p. 261.
- ⁶⁹ Ibidem.
- ⁷⁰ Ibidem.
- ⁷¹ Ibidem.
- ⁷² Ibidem, p. 262.
- ⁷³ Ibidem, p. 263.
- ⁷⁴ Ibidem.
- ⁷⁵ Ibidem.
- ⁷⁶ Ibidem, pp. 263–264.
- ⁷⁷ PAUL MILIUKOV. The Balkanization of Russia – II. In: The New Russia 1920, April 8, 1920, Vol. I. – No. 10, p. 306.
- ⁷⁸ Ibidem.
- ⁷⁹ Ibidem, pp. 306–307.
- ⁸⁰ Ibidem.
- ⁸¹ Ibidem, p. 308.
- ⁸² Ibidem.
- ⁸³ Ibidem, pp. 309–310.
- ⁸⁴ Ibidem, p. 310.
- ⁸⁵ PAUL MILIUKOV. The Balkanization of Russia – III. In: The New Russia 1920, April 15, 1920, Vol. I. – No. 2, p. 328.
- ⁸⁶ Ibidem.
- ⁸⁷ Ibidem, p. 330.
- ⁸⁸ Ibidem.
- ⁸⁹ Ibidem, pp. 333–334.
- ⁹⁰ PAVEL N. MILJUKOV. Rossija na perelome: Bol'shevistskij period russkoj revoljucii. T. 2: Antibol'shevistskoe dvizhenie. Parizh 1927, p. 5.
- ⁹¹ KONSTANTIN V. POZDNJAKOV. Istoricheskie I politicheskie vzgljady P. N. Miljukova, 1876–1943, Dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoriceskih nauk. Irkutsk 1998, pp. 163–164; MILJUKOV. Rossija na perelome: Bol'shevistskij period russkoj revoljucii. T. 2, pp. 243–244.
- ⁹² MELISSA KIRSCHKE STOCKDALE. Paul Miliukov and the Quest for a Liberal Russia, 1880–1918, p. 273.
- ⁹³ DZHOSHUA SANBORN. Velikaja vojna I dekolonizacija Rossijskoj imperii. Sankt-Peterburg 2021, p. 367.
- ⁹⁴ NATALIA V. ANTONENKO. Koncepcija nacional'nogo voprosa P. N. Miljukova. In: Vestnik Tambovskogo universiteta. Serija: Gumanitarnye nauki 2008, no. 5, p. 422.
- ⁹⁵ MELISSA KIRSCHKE STOCKDALE. Miliukov, Nationality and National Identity. In: P. N. Miliukov: istorik, politik, diplomat: materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii, Moskva, 26–27 maja 1999 g. Moskva 2000, pp. 278–280.
- ⁹⁶ LEONID V. BALTOVSKIJ. Jetnosociologicheskie I jetnopolitologicheskie vzgljady P. N. Miljukova. In: Izvestija Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta im. A. I. Gercena 2009, no. 93, pp. 12–13.
- ⁹⁷ POZDNJAKOV. Istoricheskie I politicheskie vzgljady, p. 215.

KOPSAVILKUMS

Pāvela Nikolajeviča Miļukova politiskās darbības galvenais mērķis Krievijas pilsoņu kara laikā 1917.–1920. gadā bija boļševiku izslēgšana no Krievijas politiskās un ekonomiskās dzīves. Saskaņā ar šo mērķi Kadetu partijas līderis centās atjaunot Krievijas valstiskumu robežās, kas būtu pēc iespējas tuvākas tām, kādas Krievijas impērijai bija 1914. gadā. Tāpēc neatkarīgu, no Krievijas atdalītu Baltijas valstu, t. i., Lietuvas, Latvijas un Igaunijas, izveide Miļukovam bija trieciens Krievijas valsts teritoriālajai vienotībai. Krievijas politiķi bija īpaši noraizējušies par vairāku svarīgu Baltijas jūras piekrastes ostu zaudēšanu. Reakcija uz šiem procesiem bija plaša politiska un propagandas darbība. Tās laikā Miļukovs Antantes lielvaru diplomātiem un politiķiem apgalvoja, ka centrālās jeb separātisma tendencēm starp nekrievu tautībām ir trīs galvenie cēloņi: kļūdainā carisma politika, kas nespēja piešķirt valsts pilsoņiem pamattiesības, vācu un boļševiku politika. Vienlaikus viņš centās pierādīt, ka atjaunotā Krievijas valsts garantēs tiesības nekrievu tautības iedzīvotājiem vietējā līmenī. Līdz 1920. gada rudenim viņš izslēdza iespēju atjaunot etniskās attiecības Krievijā, balstoties uz federālo modeli.

Iepriekš minētie apsvērumi dod pamatu apgalvot, ka arī Miļukova politiskā un juridiskā doma šajā periodā balstījās spēcīgā nacionālismā. Šajā ziņā Miļukovs, redzot Centrāleiropas un Austrumeiropas tautu nacionālo atmodu, aktīvi centās pretoties šiem procesiem.

© 2024, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

Latvijas Republikas valsts darbinieku atalgojumu risināšanas jautājums Valsts un pašvaldību darbinieku centrālajā savienībā (1918/1926–1934)

The Issue of Resolving Salaries of State Employees of the Republic
of Latvia in the Central Union of State and Municipal Employees
(1918/1926–1934)

Helēna Emerberga, *Mg. hist.*

Rīgas Valsts 3. ģimnāzija

Vēstures un sociālo zinātņu skolotāja

E-pasts: helena.emerberga@inbox.lv

Pēc Latvijas Republikas proklamēšanas bija jāsāk valsts iestāžu izveides process. Tajā būtiski bija civildienesta, darbalaika un amatu kategoriju dalījuma likumi, kuri noteica pamatbāzi valsts ierēdniecībai, kā arī ietekmēja vienu no valsts darbinieku nozīmīgākajiem jautājumiem – atalgojumu. Raksta mērķis ir konstatēt valsts darbinieku atalgojuma galvenos attīstības posmus caur Valsts un pašvaldību darbinieku centrālās savienības darbību, tādējādi papildinot izpratni par vienu no Latvijas valsts aparāta funkcionēšanas pamatprincipiem – ierēdniecības darbības motivāciju un apstākļiem. Līdz 1934. gadam valsts darbinieku atalgojumu jautājumā var izšķirt četrus posmus, kuri bija pakļauti ekonomiskajiem faktoriem, Saeimas un Ministru kabineta pieņemtajiem veiksmīgiem vai neveiksmīgiem lēmumiem, kā arī sadarbībai starp Saeimu, Ministru kabinetu un tādām organizācijām kā Valsts un pašvaldību darbinieku centrālā savienība.

Atslēgvārdi: atalgojums, darbinieku organizācijas, valsts darbinieki, valsts dienests, Valsts un pašvaldību darbinieku centrālā savienība.

After the proclamation of the Republic of Latvia, the process of establishing civil institutions had to begin. The base of civil administrator was created in compliance with several laws – law of civil service, law of working time and law of the division of job categories. These laws affected one of the most important issues for civil servants – salaries. The aim of the paper is to identify the main stages in the development of salaries of civil employees through the activities of the Central Union of State and Municipal Employees, thus providing a better understanding of one of the main principles of the Latvian state system – the motivation and working conditions of civil servants. By 1934, four stages could be drawn in the issue of civil servants, depending on economic

factors, successful or unsuccessful decisions taken by *Saeima* and the Cabinet of Ministers, and cooperation between *Saeima*, the Cabinet of Ministers and organisations like Central Union of State and Municipal Employees.

Keywords: salary, trade union, civil servants, civil service, Central Union of State and Municipal Employees.

levads

Pirmā pasaules kara izskaņā un impēriju bojāeja veicināja nacionālo valstu dibināšanu. Iepriekš minēto faktoru rezultātā tika proklamēta arī Latvijas Republika. Valsts pastāvēšanas pirmie gadi bija pārbaudījumu pilns laiks militārajā, politiskajā, saimnieciskajā un humānajā sfērā. Sākumā Latvijas likumdevējs pārņēma Krievijas likumdošanu,¹ tomēr tā nebija piemērota demokrātiskai valsts iekārtai, tādēļ praktiski viss bija jāveido no jauna, ieskaitot valsts ierēdniecību.

Valstī nodarbināto skaitu kopumā veidoja trīs grupas: valsts, pašvaldības un privātais sektors. Rakstā izvēlēti valsts darbinieki (bez valsts autonomajiem uzņēmumiem²), jo šie darbinieki (štata un ārštata³) veicināja valsts funkcionēšanu, veidojot civildienestu, kas sastāvēja no valsts augstāko (piemēram, ministrijas) un to pakļauto iestāžu darbiniekiem.⁴

Neatkarīgi no ieņemamā amata darbiniekam bija jānodrošina tiesiskā un sociālā aizsardzība, tajā skaitā konkurētspējīgs atalgojums, kas ietekmēja darbinieku sociālās un kultūras iespējas, amata pienākuma veikšanas kvalitāti un attieksmi pret darba devēju. Starpkaru periodā atalgojuma jautājums bija īpaši nozīmīgs, jo dzīves dārdzības⁵ dēļ algas nespēja nosegt pamatvajadzību izdevumus. Šāda problēma bija izteikta zemāko kategoriju valsts darbiniekiem.

Darbinieku sociālās aizsardzības jautājumos nozīmīgas bija arodbiedrības. Latvijā starpkaru periodā vēsturiskās pieredzes dēļ sākotnēji tajās dominēja sociāldemokrātu

ietekme, tomēr ar laiku tām pievienojās arī pilsonisko spēku arodbiedrības. Vairums no tām apvienojās 1926. gadā dibinātajā Valsts un pašvaldību darbinieku centrālajā savienībā (turpmāk VPDCS).⁶

Valsts darbinieku tiesiskā un materiālā stāvokļa, konkrēti, atalgojuma, jautājums, kā arī VPDCS pētniecība paplašina izpratni ne tikai par valsts ierēdniecības un galvenajiem arodkustības darbības principiem, bet arī par iekšpolitiskajiem un ekonomiskajiem procesiem. Būtiski ir apzināt pilsonisko arodbiedrību darbību, jo līdz šim darbinieku aizsardzības un līdzīgos jautājumos biežāk dominē ziņas par sociāldemokrātu ietekmi.

Raksta mērķis ir konstatēt valsts darbinieku atalgojuma galvenos attīstības posmus caur Valsts un pašvaldību darbinieku centrālās savienības darbību, tādējādi papildinot izpratni par vienu no Latvijas valsts aparāta funkcionēšanas pamatprincipiem – ierēdniecības darbības motivāciju un apstākļiem.

Raksta hronoloģiskās robežas ir no 1918. līdz 1934. gadam, kas atbilst parlamentārisma posmam un VPDCS darbībai, lai gan pēdējā darbu uzsāka 1926. gadā un darbību nepārtrauca arī Kārļa Ulmaņa autoritārajā režīmā. Rakstā netiks aplūkots laika posms pēc 1934. gada 15. maija, jo politiskā un sabiedriskā darbība tika ierobežota – Saeimas darbība bija pārtraukta, organizācijas likvidēja vai apvienoja. Apturēja iepriekšējo valsts augstāko iestāžu un organizāciju sadarbību dažādu jautājumu risināšanā, kas bija nozīmīgs arodbiedrību darbības princips.

Līdz šim pētnieki maz analizējuši ierēdņu jeb valsts darbinieku un arodkustības tēmu. Latvijas historiogrāfijā ierēdņu tēmas pētniecībā, kas aptver starpkaru periodu, jāmin trīs vēsturnieki: Valters Ščerbinskis,⁷ Jānis Taurēns⁸ un daļēji arī Aivars Stranga.⁹ Par darbinieku organizāciju izveides sākumposmu rakstījuši Līga Lapa¹⁰ un Jānis Bērziņš.¹¹ Vienlaicīgi vēstures literatūrā meklējamas arī vispārīgas ziņas un statistikas dati par starpkaru perioda arodbiedrībām.¹² Padomju okupācijas perioda veiktajos pētījumos¹³ novērojamas padomju ideoloģijas iezīmes. Vienu no jaunākajiem pētījumiem par arodkustību veikusi Guna Zariņa (Plakane), kas pētījusi Rīgas Arodbiedrību centrālbiroju.¹⁴

Ziņas par valsts darbinieku materiālo stāvokli un VPDCS darbību sniedz publicētie un nepublicētie avoti. Nepublicēto avotu bāzi veido Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli. Rakstā galvenokārt izmantoti VPDCS iekšējās lietvedības dokumenti, proti, sēžu protokoli, kuri atspoguļo VPDCS viedokli par atalgojuma jautājuma problēmu un to iespējamo risināšanas gaitu. Izmantoti arī publicētie avoti – likumdošanas akti (Likumu un valdības rīkojumu krājumu un Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājumu publikācijas), kuri tiesiski noteica valsts darbinieku stāvokļa būtību un izmaiņas.

Latvijas Republikas civildienests

Civildienesta likums. Neatkarības kara laikā Tautas padome un Latvijas Pagaidu valdība (turpmāk – LPV) okupāciju varu dēļ nespēja savu darbību izvērst visā Latvijas teritorijā. Iespēju robežās Latvijas valsts politikas veidotāji veica sekmīgu darbu. 1918. gada 19. novembrī LPV uzsāka ministriju izveides procesu, tādējādi pakāpeniski veidojās valsts iestāžu tīkls. Savukārt civildienesta likumu sāka izstrādāt

1918. gada nogalē. 1920. gada 14. aprīlī LPV pieņēma šo likumu (jauns civildienesta likums pieņemts 1927. gadā). Līdz tam tika izdoti atsevišķi noteikumi un rīkojumi par darbinieku iecelšanas, atcelšanas kārtību un par citiem jautājumiem.¹⁵

Latvijas valsts iestāžu darbinieku bāzes izveide nebija viegls process vairāku faktoru dēļ. Pirmkārt, kara sekas (lielais kritušo skaits un bēgļu kustība) veicināja speciālistu trūkumu. Otrkārt, bija jāpārbau da personas lojalitāte okupāciju varu dēļ. Valsts darbinieku bāzi galvenokārt veidoja latvieši, kuri saskatīja iespēju strādāt valsts labā un gūt finansiālu labumu.¹⁶ Valsts vidēji gadā nodarbināja 40 000 darbinieku, vairums no tiem bija vīrieši. Darbinieku (abu dzimumu) atbilstība amatam tika vērtēta pēc iepriekšējās darba pieredzes, jo valsts iestāžu augstākajos amatos bija nepieciešamas personas ar konkrētām zināšanām. Vairums šādu personu, kuras pēc tam strādāja valsts augstākajos amatos, darba pieredzi ieguva Krievijas impērijas valsts pārvaldē.¹⁷

Darba likums. 1922. gada 1. aprīlī Satversmes sapulce pieņēma “**Likumu par darba laiku**”.¹⁸ Likums noteica vienas darba dienas ilgumu, atpūtas dienas, piemaksas par virsstundām un citus jautājumus. Darba dienas ilgums fiziskā un garīgā darba darītājiem valsts, pašvaldības un sabiedriskajos uzņēmumos attiecīgi bija 8 un 6 stundas. Tas nebija universāls likums, jo atsevišķi darba likumi tika izstrādāti skolotājiem, ārstiem, policistiem, tiesnešiem, laukstrādniekiem un citiem.

Amatu dalījums kategorijās un atalgojums. Valsts darbinieki bija sadalīti amatu kategorijās, pēc kurām tika sastādītas atalgojumu tabulas. 1919. gada 11. aprīlī pieņēma noteikumus par ierēdņu dališanu 12 amatu kategorijās.¹⁹ 1920. gada februārī amatu dalījumu palielināja līdz 20 kategorijām, kas palika nemainīgas visu starpkaru periodu.²⁰

Pirmā amatu kategorija bija visaugstākā, divdesmitā – viszemākā. Visas amatu kategorijas tika iedalītas trijās grupās: augstākie valsts darbinieki (1.–7. kategorija), vidējie (8.–14. kategorija) un zemākie (15.–20. kategorija). Katrai ministrijai bija savs amatu kategoriju dalījums. Ieskiecējot visu trīs grupu valsts darbinieku amatus, par piemēru izvēlēta Satiksmes ministrijas Dzelzceļa virsvalde (turpmāk DzV).

Augstākie valsts darbinieki – DzV galvenais direktors (1. kat.), 2. kategorijā nebija neviena amata, galvenā direktora palīgs, direktori, materiālu apgādības priekšnieks (3. kat.), galvenais ārsts (4. kat.), direktoru palīgi, starptautiskās satiksmes inspektors un citi (5. kat.), Eksploatācijas nodaļas priekšnieks I šķira, Mašīnu un Ceļu iecirkņu priekšnieki I šķira (6. kat.), inspektori, Eksploatācijas nodaļas un Mašīnu un Ceļa iecirkņa priekšnieks II šķira un citi (7. kat.).

Vidējie valsts darbinieki – stacijas priekšnieks Rīga I, aptiekas pārzinis un citi (8. kat.), vecākais telegrāfa mehāniķis, kancelejas pārzinis virsvaldē un citi (9. kat.), Finanšu un eksploatācijas direkcijas preču uzmeklēšanas aģenti, vecākais ceļa meistars II šķira un citi (10. kat.), depo darbinīcu meistari I šķira, ceļu meistars I šķira un citi (11. kat.), konstruktori–zīmētāji, elektrotehniķi un citi (12. kat.), vecākais rīcības ierēdnis, I šķiras virskondutors vilcienos un citi (13. kat.), noliktavas pārzinis mašīnu iecirknī, biļešu un bagāžas taksētāji un citi (14. kat.).

Zemākie valsts darbinieki – lokomotīvu brigāžu rīkotājs, smērētāju brigāžu rīkotājs un citi (15. kat.), vagonu apskatītāji, I šķiras telefonists un citi (16. kat.), vecākais ugunsdzēsējs, II šķiras telefonists un citi (17. kat.), I šķiras pārmijnieks, lokomotīvu pavadonis un citi (18. kat.), remontstrādnieki, bagāžu un preču strādnieki un citi (19. kat.), 20. kategorijā nebija neviena amata.²¹ Tieši vidējo un zemāko kategoriju darbiniekiem bija nepieciešams valsts

atbalsts tiesiskā un sociālā stāvokļa uzlabošanā, un šīs prasības pauda arodbiedrības.

1921. gads bija nozīmīgs valsts darbiniekiem pieņemto likumu un noteikumu dēļ. Tika izdots viens no pirmajiem plašākajiem valsts dienesta amatu saraksta likumiem, kas vienkopus aptvēra visus valsts pārvaldes aparāta darbiniekus, sākot ar ministriem un noslēdzot ar tehniskajiem darbiniekiem.²² **“Noteikumi par valsts dienestā strādājošo personu sadalīšanu amatu kategorijā”**²³ bija būtiski, jo tie noteica algu attiecības starp augstāko un zemāko amata kategoriju, proti, 1 : 6. 1923. gadā **“Noteikumi par civilresora darbinieku atalgojumu”**²⁴ noteica, ka 1. kategorijas darbinieki saņēma Ls 360, attiecīgi 20. kategorijas darbinieki – Ls 60.

Amatu kategorijas bija nepieciešamas detalizētākai atalgojuma noteikšanai, jo katra amatu kategorija bija sadalīta vairākās pakāpēs (sk. 1. tab.) Pēc trīs nostrādātiem gadiem darbinieks pārgāja nākamajā kategorijas pakāpē.²⁵ Valsts darbinieki saņēma arī citas piemaksas (gan naudas, gan naturāliju veidā), kā 13. mēneša algu, un ģimenes piemaksas (bez tam valsts darbiniekiem bija arī savi ārsti, pie kuriem medicīnisko palīdzību varēja saņemt gan darbinieks, gan viņa ģimenes locekļi). Noteikumu grozīšanas dēļ ģimenes piemaksas lielums bija no 8 līdz 10% no darbinieku algas. Piemaksas varēja saņemt par katru ģimenes locekli, kurš nebija darba tiesiskajās attiecībās vai apmeklēja skolu līdz 18 gadu vecumam.²⁶ 1930. gadā bija 40 798 valsts darbinieku ģimeņu locekļi, kuri saņēma ģimenes piemaksas (1929. gadā – 39 883, 1927. gadā – 33 379 un 1924. gadā – 29 982).²⁷ Šīs piemaksas nav viennozīmīgi vērtējamas. Tie bija papildu ienākumi, tomēr tās veicināja atkarību no šādiem pabalstiem un kavēja vispārējo algu paaugstināšanu. Vēsturniece Ineta Lipša ģimenes piemaksas definē kā vienu no līdzekļiem, lai starpkaru perioda

Valsts ierēdņu algas un pakāpes

In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 24. burt., 1925, 566. lpp.

Amata kat.	Attiecīgās pakāpes alga (Ls)						
	1	2	3	4	5	6	7
1.	600	630	660				
2.	540	570	600				
3.	480	505	530				
4.	400	420	440	460			
5.	340	357	374	391			
6.	300	315	330	345			
7.	260	273	286	299	312		
8.	210	220	230	240	250		
9.	180	189	198	207	216		
10.	150	158	165	173	180		
11.	130	137	143	150	156		
12.	112	118	123	129	134		
13.	102	107	112	117	122		
14.	94	98,5	103	107,5	113	116,5	
15.	87	91,5	96	100,5	105	109,5	
16.	80	84	88	92	96	100	
17.	74	77,5	81	84,5	88	91,5	95
18.	69	72,5	76	79,5	83	86,5	90
19.	64	67	70	73	76	79	82
20.	60	63	66	69	72	75	78

sabiedrībā nostiprinātos apziņa, ka sievietei nav jāstrādā algots darbs. Tādējādi visvairāk šīs piemaksas saņēma precētie vīrieši.²⁸

1925. gadā valsts darbinieki piedzīvoja kārtējās izmaiņas atalgojumu aprēķināšanā, tomēr lielākai daļai darbinieku tās izraisīja neizpratni, sašutumu, domājams, arī dusmas. Ministru prezidents Hugo Celmiņš apstiprināja “**Noteikumus par valsts darbinieku atalgojumu**”,²⁹ kas palielināja algas līdz 10. amatu kategorijai. Finansiālu labumu ieguva ierēdņi, kuri pirms tam saņēma lielākas algas. Protams, valsts pārvaldē speciālistiem amata pienākumi bija atbildīgi un to izpilde prasīja konkrētas zināšanas un izglītības līmeni, tomēr augstākie ierēdņi nebija vienīgie, kuri saskārās ar augsto dzīves dārdzību. Jaunās izmaiņas grozīja atalgojumu attiecības uz 1 : 10, kas bija pretrunā ar 1921. gada izdoto likumu.

Atalgojuma jautājums Valsts un pašvaldību darbinieku centrālajā savienībā

Atalgojums 20. gadu nogalē. 1925. gada atalgojuma grozījumi bija pamats valsts darbinieku organizāciju aktīvai darbībai, kuru mērķis bija panākt labvēlīgāku iznākumu vidējo un zemāko amatu kategoriju darbiniekiem. Bija divi galvenie iespējamie darbības risināšanas soļi. Pirmais – samazināt augstāko ierēdņu algas, bet tas nebija populārs risinājums. Otrais – atalgojumu paaugstināt darbiniekiem, kuri 1925. gada izmaiņās netika skarti. Abos variantos bija arī prasības atgriezties pie 1 : 6 algu attiecības un 20. kategorijas 1. pakāpes algu paaugstināt līdz Ls 100, jo ar šādu summu cilvēks varēja zināmā mērā nosegt nepieciešamos izdevumus.³⁰ Šo

variantu atbalstīja lielākā darbinieku daļa. Arī valsts likumdevējs un izpildvara orientējās uz otro variantu, tomēr tas prasīja lielus finansiālus līdzekļus, kas valstij radīja grūtības.

Atalgojumu risināšanas jautājumā aktīvi iesaistījās darbinieku organizācijas, tajā skaitā VPDCS. Līdz 1929. gadam tā Saeimas komisijām un attiecīgām ministrijām sūtīja ziņojumus par iespējamiem algu paaugstināšanas variantiem, apmeklēja Saeimas komisiju sēdes³¹ un publicēja viedokļus preses izdevumos, tomēr rezultātu nebija.

No 1925. līdz 1928. gadam valsts darbinieku algu jautājumā izmaiņu nebija. To varēja ietekmēt trīs Saeimu sasaukumu nomaiņa. Atbilstoši Saeimas kārtībai iepriekšējo sasaukumu neizskatītie likumprojekti automātiski netika pārņemti, tie bija jāiesniedz no jauna, un viss izskatīšanas process bija jāsāk no sākuma, kas prasīja daudz laika. Tomēr 1929. gadā divas reizes grozīja algu tabulas: pirmo reizi 29. jūnijā, otro – 21. decembrī (sk. 2. tab.). Pirmajā reizē darbinieku organizācijas nebija

apmierinātas ar rezultātu, un tās turpināja darbu pie iespējamiem algas paaugstināšanas mehānismiem. Grozījumi notika vairāku faktoru dēļ – veiksmīga sadarbība starp likumdevēju, izpildvaru un organizācijām, valsts finansiālās iespējas. Kopumā valsts augstākās iestādes uzklusēja un ņēma vērā VPDCS prasības, jo tā bija lojāla Latvijas valstij un demokrātijai, kā arī risinājuma soļos piedāvāja loģiskas prasības, kuras laika gaitā varētu realizēt, tomēr pozitīva iznākuma rezultātā noteicošais faktors bija valsts finansiālās iespējas, kas kavēja vēlamo rezultātu sasniegšanu.

1929. gadā VPDCS apvienoja 13 organizācijas, kuras pārstāvēja vairāk nekā 15 000 darbinieku (1934. gadā VPDCS apvienoja 17 577 aktīvos biedrus³²). Kopīgas rīcības izstrādei VPDCS valde aicināja izteikt organizāciju viedokļus par algu attiecībām un ģimenes piemaksām.³³ Uz atbilžu pamata³⁴ VPDCS valde izstrādāja jaunu vēlamo algu tabulu (sk. 2. tab.). Tā vēlējās visām amatu kategorijām vienmērīgu algas paaugstinājumu par 10–12%,

2. tabula

Valsts ierēdņu algu izmaiņas

In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 3. burt., 1923, 22.–23. lpp.; ibidem, 24. burt., 1925, 566. lpp.; ibidem, 14. burt., 1929, 265. lpp.; ibidem, 20. burt., 1929, 364. lpp.

Amata kat.	Alga 1923., Ls	Alga 1925., Ls	Alga 29.06.1929., Ls	Alga 21.12.1929., Ls	VPDCS alga 1929., Ls	Amata kat.	Alga 1923., Ls	Alga 1925., Ls	Alga 29.06.1929., Ls	Alga 21.12.1929., Ls	VPDCS alga 1929., Ls
1.	360	600	740	740	740	11.	130	130	166	181	255
2.	350	540	666	666	660	12.	112	112	144	159	230
3.	340	480	592	592	590	13.	102	102	131	144	205
4.	300	400	494	494	530	14.	94	94	121	131	185
5.	270	340	420	430	480	15.	87	87	113	121	165
6.	250	300	370	380	430	16.	80	80	104	111	150
7.	230	260	321	333	390	17.	74	74	97	103	135
8.	194	210	259	274	350	18.	69	69	91	95	120
9.	172	180	227	242	315	19.	64	64	84	88	100
10.	146	150	190	206	285	20.	60	60	80	84	100

jo līdz tam bija vērojama pārāk dažāda procentu amplitūda (no 6 līdz 24%).³⁵

Izpratnes iegūšanai par valsts darbinieku atalgojuma lielumu tas jāsalīdzina, piemēram, ar strādnieku vidējo dienas algas likmi par astoņu stundu garu darba dienu. Strādnieku dienas likmes summa mainījās vairāku faktoru dēļ. Pirmkārt, atkarībā no tā, kādā nozarē darbinieks strādāja, jo audējiem, krāsotājiem, kurpniekiem vai citiem atšķīrās dienas likme. Otrkārt, vai strādnieks bija vīrietis vai sieviete. Treškārt, vai bija kvalificēts, nekvalificēts strādnieks vai strādniece vai māceklis. Ceturtkārt, darba vietas lokācija – Rīgā dienas algas likme bija lielāka nekā pārējos Latvijas novados. 1929. gadā Rīgā kvalificēts strādnieks vidēji saņēma Ls 6,50, kvalificēta sieviete – Ls 3,60, nekvalificēts strādnieks un strādniece attiecīgi – Ls 4,55 un Ls 2,65, savukārt māceklis saņēma Ls 2,15.³⁶

Salīdzinot tabulas datus, var konstatēt, ka minimālā alga nesasniedza cerētos Ls 100 un vēlamo algu attiecību 1 : 6. Zemākajām amatu kategorijām algas lielums bija manāmi uzlabojies, bet pirmo četru amatu kategoriju algas palika nemainīgas. Tomēr šīs izmaiņas būtu jāvērtē pozitīvi, jo valsts darbinieki nebija vienīgie, kuri pieprasīja algu palielināšanu, piemēram, arī skolotāju organizācijas strādāja pie algu palielināšanas mehānisma, kā arī pēdējos gados lauksaimniecības sektors piedzīvoja neražas gadus, kuru rezultātā valstij bija jāsniedz finansiāls atbalsts. 1929. gada algu paaugstināšana parlamentārisma posmā bija pēdējā, jo turpmākajos gados Lielās ekonomiskās krīzes dēļ notika pretējais.

Atalgojums 30. gadu sākumā. Krīzes laikā teorētiski nenotika pamatalgu samazināšana, tā vietā izdeva cita veida grozījumus: **izdienu pakāpju perioda palielināšana** (pakāpeniski no 3 līdz 5 gadiem), **3–20 procentu atvilkšana no algas** un **ģimeņu piemaksu samazināšana** (ne mazāk par Ls 9 par vienu apgādājamo (par

dzīvesbiedru vairs nesaņēma), bet ne vairāk par Ls 15. Neilgu laiku visiem darbiniekiem noteica vienādas ģimenes piemaksas – Ls 9, bet pēc tam atgriezās pie pirmā variantā).³⁷ Vienlaikus **valsts darbinieku skaita samazinājums** nebija pārlietu kritisks. Lielākais darbinieku samazinājums vērojams 1932.–1933. gadā, kad darba attiecības pārtrauca 8237 personas.³⁸

Sākotnēji VPDCS apzinājās krīzes ietekmi uz valsts ekonomiku, tādēļ nenostājās pilnīgā opozīcijā par procentu atvilkumiem no algas un izdienas pakāpju termiņa palielināšanu. Saeimas deputāts un VPDCS loceklis Kārlis Kiršteins kādā VPDCS valdes sēdē ziņojis, ka “[valsts ekonomiskais] stāvoklis ir drūms, valsts ienākumi neceļas, bet gan krītas”.³⁹ Tajā pašā laikā valsts darbinieku finansiālā stāvokļa negatīvās ietekmes mazināšanai VPDCS vēlējās pazemināt prasību apmērus, piemēram, kopējo atvilkumu summu no algām ieteica ieturēt ap Ls 10,8 milj., nevis plānoto Ls 12,1 milj. apmērā.⁴⁰ Vienlaikus VPDCS kategoriski iebilda un protestēja pret štatu samazināšanu, kā arī pret ideju par sievas–ierēdnes atlaišanu no darba.⁴¹

VPDCS Saeimas un Ministru kabineta (turpmāk – MK) pārstāvjiem regulāri sūtīja ziņojumus, kuros aicināja nepasliktināt valsts darbinieku finansiālo stāvokli un apzinātāk plānot valsts izdevumus. VPDCS komunicēja arī ar Saeimas partiju pārstāvjiem,⁴² lai konstatētu attieksmi pret valsts darbinieku stāvokli krīzes laikā un iespējamus risinājuma soļus.

VPDCS veiktās darbības nenodrošināja vēlamo rezultātu, tādēļ mainījās tās attieksme un tika realizētas citas darbības situācijas uzlabošanā. VPDCS organizēja delegātu un protesta sapulces, kurās lēma par turpmākajiem rīcības plāniem. Viena no šādām delegātu sapulcēm notika 1933. gada 27. februārī, kurā izvirzīja piecas prasības: 1) pēc VPDCS domām, piemaksas lauksaimniecības produktiem bija

pārāk augstas, tādēļ tās jālikvidē; 2) iestādēm, privātpersonām un politiskajām partijām jāsamazina pabalsti; 3) bezdarba fonda līdzekļi jāpapildina no Kultūras fonda līdzekļiem; 4) jālikvidē dubultie amati vai iespēju robežās jāsamazina alga divu darba vietu gadījumā; 5) jāsamazina cenas pirmās nepieciešamības precēm, piemēram, cukuram un maizei.⁴³ Šīs prasības tika nodotas Saeimas frakcijām un MK. To nepildīšanas gadījumā

“Centrālā[s] [Savienības] valde dos rīkojumu saviem biedriem izvest ekonomisko boikotu. [...] rīcības pamatnoteikumi būs šādi: ievērot vislielāko taupību un izdot pēc iespējas mazāk naudu, atturēties no sviesta un gaļas pirkšanas [...]. Pāriet [...] uz veģetāriem ēdieniem, atturēties no smēķēšanas un alkohola lietošanas. Nepirkt jaunas drēbes. Neirēt vasarnīcas. Gaļas produktus aizvietot ar zivīm. Nepieciešamos produktus iegādāt tikai no sīktirgotājiem [...]. Taupību turpināt līdz boikota pavēles atsaukšanas.”⁴⁴

Tā paša gada aprīli VPDCS “deva vēl vienu iespēju” Saeimai un MK nepasliktināt valsts darbinieku stāvokli. Krīzes dēļ notika pretējais – ģimeņu piemaksu samazināšana, tādēļ maijā VPDCS valdei aktuālāks kļuva jautājums par ekonomiskā boikota izsludināšanu. Valsts darbinieki un to organizācijas boikotu neuztvēra viennozīmīgi. Šāda veida tēriņi galvenokārt bija konstatējami starp augstākajiem valsts ierēdņiem, tādēļ liela daļa valsts darbinieku šo aicinājumu uztvēra kā iespēju augstāko kategoriju ierēdņiem solidarizēties ar pārējiem darbiniekiem. Savukārt otra daļa uzskatīja, ka boikots situāciju neuzlabos. Šajā grupā ietilpa arī kreisāk orientēti darbinieki un organizācijas, kuras VPDCS iniciatīvu neatbalstīja divu iemeslu dēļ: 1) politiskā sašķelētība – nevarēja atbalstīt otras frontes idejas, 2) boikotam nav jēgas, jo tajā nepiedalījās

visi valsts darbinieki. Šim argumentam var piekrist, jo kopumā darbinieku pasivitātes dēļ boikots nenasniedza savus mērķus.⁴⁵

1934. gadā varēja konstatēt krīzes ietekmes mazinājumu, tādēļ VPDCS izstrādāja rezolūciju,⁴⁶ kurā pieprasīja atjaunojot valsts darbinieku pirmskrīzes stāvokli, bet arī šādam solim nebija vēlāmā rezultāta. Tikai 1937. gadā sāka atcelt krīzes periodā pieņemtos noteikumus.⁴⁷

Secinājumi

Latvijas valsts aparāts un ierēdniecība sāka veidoties uzreiz pēc valsts proklamēšanas, tomēr Neatkarības kara dēļ tas bija ierobežots process. Tautas padome un Latvijas Pagaidu valdība iespēju robežās veiksmīgi izveidoja pamatu valsts iestādēm, izstrādājot likumu par valsts darbinieku amatu kategorijām, algām un civildienestu. Satversmes sapulce turpināja izstrādāt likumus, kas noteica valsts iestāžu funkcionēšanu un darbinieku darba apstākļus. Valsts finansiālo iespēju robežās Saeima turpināja iesāktu darbu, pieņemot veiksmīgus un neveiksmīgus lēmumus, kas noteica sabiedrības domu un darbinieku organizāciju darbības virzienus.

Latvijas valsts aparāta funkcionēšanas pamatu nodrošina iestāžu tīkla izveide ar atbilstoši speciālistiem, tomēr svarīgs ierēdniecības darbības motivācijas aspekts bija atalgojums. Tā noteikšanai, balstoties uz divdesmit amatu kategorijām, izstrādāja algu tabulas. Papildus algai valsts darbinieki varēja saņemt dažādas piemaksas un 13. mēneša algu, vienlaikus valsts darbinieks saņēma ģimenes piemaksas par bērniem un dzīvesbiedru, ja tas nestrādāja.

Parlamentārisma periodā valsts darbinieku algas jautājumā var izšķirt četrus posmus. Pirmais – no 1918. līdz 1925. gadam. Šajā periodā tika izstrādāti pamati atalgojuma sistēmai, nosakot algu lielumu,

piemaksas (ģimenes un 13. mēneša alga) un algu attiecību 1 : 6 starp augstāko un zemāko amata kategoriju, kas sabiedrībā radīja izpratni.

Otrais – no 1925. līdz 1928. gadam. Algas palielināja pirmajām desmit amatu kategorijām. Tas rezultējās ar algu attiecību krasu izmaiņu – 1 : 10, kas bija pretrunā ar likumu, un radīja būtisku iemeslu iedzīvotāju sašutumam, jo dzīves dārdzība skāra ne tikai augstākos, bet arī vidējos un zemākos ierēdņus. Vienlaikus pēdējās septiņas amatu kategorijas nerasniedza organizāciju aprēķināto dzīves minimuma algu Ls 100. No tā brīža valsts darbinieku organizācijas, tajā skaitā VPDCS, sadarbibā ar Saeimu un MK strādāja pie 1925. gada algu izmaiņu grozīšanas par labu vidējām un zemajām amatu kategorijām dzīves dārdzības dēļ. Līdz 1928. gadam nebija vērojams progress jautājuma risināšanā, kā vienu no iemesliem var minēt trīs Saeimu sasaukumu maiņu.

Trešais – 1929. gads. Algu tabulas tika grozītas divas reizes. Tas notika vairāku faktoru dēļ: veiksmīga sadarbība starp Saeimu, MK un organizācijām, un valsts finansiāli iespēju robežās to spēja realizēt. Rezultātā Ls 100 algu nesaņēma tikai trīs pēdējās amatu kategorijas.

Ceturtais – Lielās ekonomiskās krīzes ietekme Latvijā (1930–1934). Finanšu taupīšanas dēļ tika ietekmēts valsts darbinieku

materiālais stāvoklis. Algas pēc būtības netika samazinātas, bet palielināja termiņu izdienas pakāpēm, kas pagarināja iespēju darbiniekam saņemt nākamās amata kategorijas pakāpes algu, samazināja ģimenes piemaksas un citus pabalstus. VPDCS krīzes sākumā apzinājās nepieciešamību pēc līdzekļu taupīšanas, tādēļ krasi nenostājās pret ierobežojumiem, tomēr neatbalstīja štatu samazināšanu. VPDCS viedoklis mainījās, kad valsts augstākās iestādes katru gadu izdeva citus likuma grozījumus, kas pasliktināja darbinieku finansiālo stāvokli. VPDCS izmantoja visus likumiskos darbības soļus, lai paustu savu nostāju un mēģinātu ietekmēt lēmumu pieņemšanu. Tie bija – ziņojumu sūtīšana Saeimas komisijām, frakcijām un MK, dalība Saeimas komisiju sēdēs, rakstu publicēšana preses izdevumos, sanāksmju organizēšana, rezolūciju rakstīšana un ekonomiskā boikota izsludināšana. Tomēr neviens no šiem mēģinājumiem nerasniedza cerēto mērķi. Valsts augstākās amatpersonas apzinājās sabiedrības neapmierinātību, tomēr nebija valsts finansiālo iespēju izpildīt organizāciju prasības.

Valsts amatpersonas pie pirms krīzes situācijas pamazām sāka atgriezties vien 30. gadu otrajā pusē, bet drīz pēc tam sākās Otrais pasaules karš un okupācijas periods, kas pilnīgi izmainīja politisko, ekonomisko, saimniecisko un sabiedrisko iekārtu.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ 1919. gada 5. decembrī Latvijas Tautas padome pieņēma “Likumu par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā”. Ja Tautas padome nebija izstrādājusi jaunus likumus, tad stājās spēkā likumi, kuri pieņemti Krievijā līdz 1917. gada 24. oktobrim. (Nr. 154. Likums par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā. In: Likumu un valdības rīkojumu krājums, 13. burt. Rīga 1919, 170. lpp.)

² Valsts autonomie uzņēmumi bija Latvijas Banka, Valsts zemes banka, Latvijas Hipotēku banka, Latvijas Nacionālais teātris, Latvijas Nacionālā opera, Latvijas telegrāfa aģentūra, Valsts kuģu pārvalde, Juglas elektrības uzņēmumu pārvalde, Valsts elektrotehnikas fabrika, Liepājas kara ostas darbnīca. Lielās ekonomiskās krīzes laikā valsts pārņēma savā īpašumā Liepājas drāšu fabriku, Valsts cukura monopola pārvaldi, Liepājas, Jelgavas un Krustpils cukura fabriku.

- ³ Štata darbinieks bija pastāvīgs ierēdnis, kurš pieņemts konkrētā amatā. Ārštata – darbinieks, kuram bija noteikts pārbaudes laiks, kurš izpildīja pagaidu vietu vai aizvietoja citu darbinieku, vai arī kuram bija noslēgts brīvais darba līgums.
- ⁴ Nr. 148. Instrukcija par civildienesta noteikumu piemērošanu. In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 16. burt. Rīga 1928, 490.–491. lpp.
- ⁵ Dzīves dārdzība ir statistikas rādītāji par iedzīvotāju izdevumiem. Tie attiecināmi uz strādniecību, atsevišķos gadījumos uz sabiedrības vidusslāni – ierēdņiem un kalpotājiem. Tās aprēķināšanai tiek ņemtas pārtikas, dzīvokļa, apkurināšanas, apgaismošanas, apģērba, higiēnas preču un kultūras pasākumu summas. Aprēķini tiek veikti attiecībā pret viena vīrieša vidējiem patēriņiem mēnesī. Starpkaru Latvijā dzīves dārdzību aprēķināja pēc šāda izdevumu sadalījuma: pārtikai – 50%, dzīvoklim – 15%, apkurei – 8%, apgaismošanai – 2%, apģērbam – 15%, higiēnai – 5% un kultūras pasākumiem – 5%. Latvijā dzīves dārdzības rādītājus aprēķināja Valsts statistiskā pārvalde par katru kultūrvēsturisko novadu, Rīgu un provinci atsevišķi, tāpēc nav sastopami kopīgie valsts rādītāji. Rādītāju atspoguļošanai izmantoja divus veidus – procentus (nenorādot % zīmi) un cenās. Aprēķināšanā tika izvēlēts viens gads, kas salīdzināts ar citiem. (Dzīves dārdzības statistika. In: Latviešu konversācijas vārdnīca, 4. sēj., red. A[RVEDS] ŠVĀBE, A[LEKSANDRS] BŪMANIS un K[ĀRLIS] DIŠLĒRS. Rīga 1929/30, 6556.–6561. sl.; Latvijas statistiskā gada grāmata 1932. Rīga 1933, 196. lpp.)
- ⁶ 1924. gadā dibināja Valsts darbinieku centrālo savienību (turpmāk – VDCCS). Darbības paplašināšanas, lielākai darbinieku skaita un organizāciju apvienošanai un veiksmīgākai mērķu sasniegšanai 1925. gadā VDCCS sāka organizēt VPDCS dibināšanas kongresu, kas notika 1926. gada 20. augustā.
- ⁷ VALTERS ŠČERBINSKIS. Pirmie soļi. Latvijas valsts un tās pārvaldes izveidošana. In: 1918.–1920. gads Latvijas Republikas Pagaidu valdības sēžu protokolos, notikumos, atmiņās. Rīga 2013, 16.–67. lpp.
- ⁸ JĀNIS TAURĒNS. Ierēdniecība. In: INESIS FELDMANIS (zin. red.). 15. maija Latvija. Rīga 2017, 126.–133. lpp.
- ⁹ AIVARS STRANGA. LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums: demokrātijas likteņi Latvijā. Rīga 1998.
- ¹⁰ LĪGA LAPA. Arodorganizāciju pirmsākumi Latvijā 1905. gadā. In: JĀNIS GRAUDONIS (red.). Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 1992, Nr. 2, 89.–106. lpp.
- ¹¹ JĀNIS BĒRZIŅŠ. Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets 1900–1914. Rīga 2009.
- ¹² Sk. ANDREJS VECKALNS. Daži dati no Latvijas arodnieciskās kustības vēstures. In: Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gados. Rīga 1928; ĀDOLFS ŠILDE. Latvijas vēsture 1914–1940. Stokholma 1976; ARNOLDS AIZSILNIEKS. Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945. Stokholma 1968–1976.
- ¹³ Sk., piem., JOSIFS ŠTEIMANIS. Ciņā pret kapitālu. Arodkustība Latvijā no 1920. līdz 1940. gadam. Rīga 1959.
- ¹⁴ Sk. GUNA PLAKANE. Legālo kreiso sabiedrisko organizāciju sociālpolitiskā darbība Latvijā 1920. gados: Rīgas arodbiedrību centrālbiroja piemērs. Maģistra darbs. Latvijas Universitāte. Rīga 2020; GUNA PLAKANE. Sociālās apdrošināšanas politiskie aspekti: Rīgas Arodbiedrību centrālbiroja darbība slimokasēs 20. gadsimta 20. gadu otrajā pusē. In: Latvijas Universitātes Žurnāls Vēsture 2021, Nr. 11/12, 44.–58. lpp.
- ¹⁵ ŠČERBINSKIS, Pirmie soļi, 26. lpp.; EDVĪNS DANOVSKIS. Establishment of the Civil Service in Latvia after the Proclamation of the State (1918–1920). Civildienesta izveidošanās Latvijā pēc valsts proklamēšanas (1918–1920). In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Juridiskā zinātne. Starptautiskā zinātniskā konference “Tiesību-politiskā situācija Baltijas jūras reģionā pirms un pēc Pirmā pasaules kara (1917–1922). Jaunu valstu dibināšana un to konstitucionāli tiesiskā dimensija”, Nr. 7, 84.–98. lpp., šeit 86.–87. lpp. Rīga 2014; Nr. 172. Noteikumi par civildienestu. In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 20. burt. Rīga 1927, 599.–606. lpp.
- ¹⁶ ŠČERBINSKIS, Pirmie soļi, 56.–58. lpp.
- ¹⁷ Ibidem, 56. lpp.

- ¹⁸ Nr. 74. Likums par darba laiku. In: Likumu un valdības rīkojumu krājums, 7. burt. Rīga 1922, 139.–141. lpp.
- ¹⁹ ŠČERBINSKIS, Pirmie soļi, 59. lpp.
- ²⁰ Sikāk par valsts dienesta amata sarakstiem sk.: Valdības rīkojumi un pavēles. In: Valdības Vēstnesis, 03.03.1920., 1. lpp.; ibidem, 04.03.1920., 1.–2. lpp.; ibidem, 09.03.1920., 1. lpp.; ibidem, 10.03.1920., 1. lpp.; ibidem, 17.03.1920., 1.–2. lpp.; ibidem, 18.03.1920., 1. lpp.; ibidem, 19.03.1920., 1. lpp.
- ²¹ Nr. 135. Valsts civildienesta amatu saraksts. In: Likumu un valdības rīkojumu krājums, 24. burt. Rīga 1925, 579.–591. lpp.
- ²² Nr. 101. Valsts dienesta amatu saraksts. In: Likumu un valdības rīkojumu krājums, 10. burt. Rīga 1921, 161.–172. lpp.
- ²³ Nr. 100. Noteikumi par valsts dienestā strādājošo personu sadalīšanu amatu kategorijās. In: Likumu un valdības rīkojumu krājums, 10. burt. Rīga 1921, 160. lpp.
- ²⁴ Nr. 25. Notikumi par civilresoru darbinieku atalgojumu. In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 3. burt. Rīga 1923, 22.–23. lpp.
- ²⁵ Nr. 133. Noteikumi par valsts darbinieku atalgojumu. In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 24. burt. Rīga 1925, 566. lpp.
- ²⁶ Nr. 25. Notikumi par civilresoru darbinieku atalgojumu. In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 3. burt. Rīga 1923, 22.–23. lpp.; Nr. 133. Noteikumi par valsts darbinieku atalgojumu, 569. lpp.; Nr. 156. Noteikumi par valsts darbinieku atalgojumu. In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 14. burt. Rīga 1929, 268. lpp.
- ²⁷ VALSTS STATISTISKĀ PĀRVALDE. Latvijas statistiskā gada grāmata 1929. Rīga 1930, 447. lpp.
- ²⁸ INETA LIPŠA. Sievietes tēla veidošana Kārļa Ulmaņa autoritārajā režīmā (1934–1940): ideoloģija un īstenība. In: KASPARS ZELLIS (sast.). Sieviete Latvijas vēsturē. Rīga 2007, 80.–99. lpp., šeit 95. lpp.
- ²⁹ Nr. 133. Noteikumi par valsts darbinieku atalgojumu, 566. lpp.
- ³⁰ HELĒNA EMERBERGA. Dzelzceļa un pasta-telegrāfa un telefona resoru arodbiedrību līdzdalība likumdošanas procesā darbinieku darba apstākļu uzlabošanā (1922–1934). In: Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VIII. Rīga 2023, Nr. 8, 90.–100. lpp., šeit 95. lpp.
- ³¹ VPDCS regulāri apmeklējamā Saeimas Likumdošanas un publisko tiesību, Sociālās likumdošanas, Budžeta un citas komisijas.
- ³² HELĒNA EMERBERGA. Latvijas Republikas ierēdņu institūts: Valsts un pašvaldību darbinieku centrālā savienība (1926–1934). Maģistra darbs. Latvijas Universitāte. Rīga 2024, 53. lpp.
- ³³ VPDCS ziņojums, 02.04.1929., Latvijas Nacionālais arhīvs Latvijas valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 3082-1-4, 155. lp.
- ³⁴ EMERBERGA. Latvijas Republikas ierēdņu institūts, 57. lpp.
- ³⁵ VPDCS Sasniegumi 1929, 1930, LNA LVVA, 3082-1-18, 4. lp.
- ³⁶ VALSTS STATISTISKĀ PĀRVALDE. Latvijas statistiskā gada grāmata 1929, 420.–421. lpp.
- ³⁷ Sikāk sk.: Nr. 94. Pārgrozījumi un papildinājumi noteikumos par valsts darbinieku atalgojumu. In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 10. burt. Rīga 1931, 436. lpp.; Nr. 75. Pārgrozījumi un papildinājumi valsts civildienesta nolikumā. In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 7. burt. Rīga 1932, 76.–77. lpp.; Nr. 8. Noteikumi par krīzes laika atvilkumiem no valsts darbinieku un strādnieku atalgojuma un no valsts izmaksātajām pensijām. In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 1. burt. Rīga 1932, 6. lpp.; Nr. 136. Pārgrozījums un papildinājums instrukcijās pie noteikumiem par krīzes laika atvilkumiem no valsts darbinieku un strādnieku atalgojuma un no valsts izmaksātajām pensijām. In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 11. burt. Rīga 1932, 130. lpp.; Nr. 116. Pārgrozījumi noteikumos par krīzes laika atvilkumiem no valsts darbinieku un strādnieku atalgojuma un no valsts izmaksātajām pensijām. In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 6. burt. Rīga 1933, 146.–147. lpp.;

Nr. 145. Pārgrozījumi noteikumos par krīzes laika atvilkumiem no valsts darbinieku un strādnieku atalgojuma un no valsts izmaksātajām pensijām. In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 8. burt. Rīga 1933, 272. lpp.; Nr. 151. Pārgrozījumi noteikumos par krīzes laika atvilkumiem no valsts darbinieku un strādnieku atalgojuma un no valsts izmaksātajām pensijām. In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 7. burt. Rīga 1934, 166. lpp.

³⁸ Valsts darbinieku skaitu no 1922. līdz 1925. gadam sk.: EMERBERGA. Latvijas Republikas ierēdņu institūts, 113. lpp.

³⁹ VPDCS Protokols Nr. 12, 28.04.1932., LNA LVVA, 3082-1-10, 15.–16. lp.

⁴⁰ VPDCS Protokols Nr. 7, 07.03.1932., LNA LVVA, ibidem, 2. lp.

⁴¹ VPDCS Protokols Nr. 9, 21.03.1932., LNA LVVA, 3082-1-10, 7. lp.; VPDCS Protokols Nr. 10, 04.04.1932., LNA LVVA, ibidem, 9. lp.

⁴² 1934. gadā VPDCS deleģēja biedrības pie dažādām Saeimas partijām vai deputātiem, kā Latviešu zemnieku savienība, Jaunsaimnieku un sikgruntnieku partija, Progresīvā apvienība, Demokrātiskais centrs, Latgales zemnieku Progresīvā apvienība, Progresīvā zemnieku frakcija, Kristīgais darba bloks, Kristīgo zemnieku un katoļu frakcija, Jaunā zemnieku apvienība, Vācu frakcija, Krievu zemnieku frakcija, Krievu vecticībnieku darba tautas frakcija, un citiem konkrētiem deputātiem. (Saraksts, 1934, LNA LVVA, 3082-1-22, 192. lp.)

⁴³ VPDCS Protokols Nr. 4, 24.02.1932., LNA LVVA, 3082-1-10, 64.–65. lp.

⁴⁴ VPDCS Protokols Nr. 3, 28.02.1932., LNA LVVA, ibidem, 62.–63. lp.

⁴⁵ Sk.: Ekonomiskais boikots. In: Pašvaldību Darbinieks, 05.05.1933., 105.–107. lpp.; T. LĪVIJS. Krustceļos. In: Pasta-Telegrāfa Dzīve, 07.07.1933., 120. lpp.; Valsts ierēdņi uzsāk ekonomisko boikotu. In: Pēdējā Briedī, 03.06.1933., 5. lpp.; Saraksts, 20.05.1933., LNA LVVA, 3082-1-21, 261. lp.; Aicinājums dalībai ekonomiskajā boikotā, 18.05.1933., LNA LVVA, ibidem, 262. lp.

⁴⁶ Rezolūcijas teksts: EMERBERGA. Latvijas Republikas ierēdņu institūts, 118.–119. lpp.

⁴⁷ JĀNIS TAURĒNS. Ierēdniecība. In: INESIS FELDMANIS (zin. red.). 15. maija Latvija. Rīga 2017, 131. lpp.

SUMMARY

The employment figures in interwar Latvia consisted of three sectors: state, municipal and private. The current paper is dedicated to the state employees (not including state autonomous companies), because they provided the functioning of the country. The civil service was made up of states employees from the highest levels of government (for example, ministries), and their affiliate institutions.

Three laws constituted the legal basis for civil service employees: the Civil Service Law defined who were the state employees, how they were hired and fired, and other important issues; the Working Time Law regulated the length of one working day, rest days, overtime pay and other questions; the Law Defining Job Categories formulated the criteria for drawing up salary tables.

The Central Union of State and Municipal Employees (CUSME; Latv. VPDCS) was founded in 1926. CUSME was the largest and most important organisation of civic powers. Its membership grew every year, reaching almost 18 000 members in 1934. CUSME actively cooperated with the *Saeima* and the Cabinet of Ministers, which heard the thoughts voiced by CUSME, because it was loyal to Latvia and democracy, and offered logical solutions to the problems that could be realized over time.

The employee had to be provided with a competitive salary and this had a considerable impact on the social and cultural opportunities of the employees, the quality of the job

and the attitude towards the employer. In the interwar period, the issue of salaries was decisive, because the cost of living meant that salaries could not cover the costs of basic needs. This problem was observed with regard to some state employees. The issue of salaries was affected by the financial situation of the country, where instability prevailed over the 16-year period.

Between 1918–1934, four phases of salary evolution can be identified. The first phase – the period until 1925. The basis for the salary system was created, with salary amounts, allowances (family allowances and the 13th-month salary), and a 1 : 6 ratio between the highest and lowest grades. The second phase – between 1925 and 1928. Salaries were raised for the first ten categories of posts, which resulted in a drastic change in the salary ratio of 1 : 10, which was against the law. This was a major cause of citizens' anger because the cost of living affected everyone in the country. From then on, CUSME cooperated with *Saeima* and the Cabinet of Ministers to change the 1925 salary system. The third phase – 1929. Salaries were changed twice, resulting in a small pay rise for the lower categories, although all employees did not receive the living wage of 100 lats calculated by the organisation. The fourth phase – The Great Depression. In the interests of financial savings, it affected the financial situation of state employees. Theoretically, salaries were not cut, but the time limit for service steps was increased, which extended the possibility for employees to receive the salary of the next level in their category, and family allowances and other benefits were reduced. At the beginning of the crisis, CUSME was aware of the need to save money, but this changed with the yearly changes in the law that worsened the financial situation of employees. CUSME took all the feasible steps to make its position known and attempt to influence the decisions, but without any results. A return to the pre-crisis financial situation was not achieved until 1937.

© 2024, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

1991. gada 3. marta tautas nobalsošana par Latvijas neatkarību: priekšvēsture un rezultāti*

Popular Vote of 3 March 1991 on Independence of Latvia: Prehistory and Results

---

Jānis Taurēns, *Dr. hist.*

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes
Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētais profesors
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: janis.taurens@lu.lv

 0000-0001-6837-3901

1991. gada dinamiskajos politiskajos apstākļos Latvijā un abās pārējās Baltijas valstīs notika tautas nobalsošana par neatkarību no PSRS. Šo nobalsošanu noteica daudzi galvenokārt ārēji apstākļi. Nobalsošana notika 9. februārī Lietuvā un 3. martā Latvijā un Igaunijā. Raksts analizē tautas nobalsošanas Latvijā ideju, tās attīstību un to ietekmējošos apstākļus un īsumā raksturo iekšpolitisko situāciju valstī. Daudz uzmanības pievērsts Latvijas ārējai situācijai Baltijas valstu, Padomju Savienības politiskā stāvokļa un attiecību ar Rietumvalstīm kontekstam. Tautas nobalsošana apliecināja neatkarības centienu plašo atbalstu Baltijas valstu vēlētāju vidū un nostiprināja Baltijas valstu pozīcijas attiecībās ar Maskavu un starptautisko sabiedrību.

Atslēgvārdi: Latvija, neatkarības atjaunošana, tautas aptauja, 1991. gads, Rietumi un Latvija.

In the dynamic political conditions of 1991, Latvia and the two other Baltic states held popular votes on independence from the USSR. These votes were determined by many, predominantly external circumstances. Voting took place on 9 February in Lithuania, and 3 March in Latvia and Estonia. The article analyzes the idea of popular vote in Latvia, its development and the situation affecting it, and briefly characterises the domestic political situation in the country. Significant attention has been paid to Latvia's external situation in the context of the Baltic states, the political situation of the Soviet Union and relations with Western countries. The popular vote confirmed the broad support of the independence efforts among the voters of the Baltic states and

* Šis publikācijas tapšanu finansējusi Latvijas Zinātnes padome, projekts "Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi", projekta Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003.

strengthened the position of the Baltic states in relations with Moscow and the international community.

Keywords: Latvia, restoration of independence, popular vote, Latvia and the West, 1991.

Ieskats literatūrā

1991. gada 3. marta aptauja par neatkarīgu un demokrātisku Latviju bija nozīmīgs notikums laikā starp asiņaino janvāra krīzi un 1991. gada augusta dramatiskajiem notikumiem, kas noveda pie Latvijas un visu triju Baltijas valstu neatkarības atzīšanas. Vēstures literatūrā tā nav plaši apskatīta, bieži vien tiek pieminēta dažos teikumos¹ un dažkārt netiek pat pieminēta.² Tomēr nevar pilnībā piekrist publicistei Kārinai Pētersonei, kura raksta, ka “*visticamāk tagad 1991. gada marta aptauju un diskusijas par tās jēgu gandrīz visi jau aizmirsuši*”.³ Tās nozīmi mēdz saistīt ar mēģinājumiem rast pret svaru PSRS 1991. gada referendumam par PSRS saglabāšanu.⁴ Cits svarīgs uzdevums bija pierādīt pasaulei un Maskavai, ka Baltijas valstu neatkarības centieni atbalsta iedzīvotāju vairākums.⁵

Tautas nobalsošana Baltijas valstīs – tautas aptauja Latvijā un Lietuvā un referendums Igaunijā – aplūkota memuāru literatūrā un historiogrāfijā. Visu trīs Baltijas valstu balsojumu apskata Zviedrijas pārstāvis Latvijā Larss Fredēns grāmatā “Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija 1989–1991”. Viņš apstiprina, ka balsojums pierādīja, ka neatkarību vēlas tautas vairākums un ka Baltijas valstis *de facto* ir neatkarīgas no Maskavas un administratīvi kontrolē savu teritoriju.⁶ Tautas balsojuma problēmu Baltijas valstīs savos memuāros pieminējis arī ASV vēstnieks PSRS Džeks Metloks (*Jack Matlock*).⁷ Starptautisko procesu kontekstā šo balsojumu aplūkojusi un augstu vērtējusi vēsturniece Una Bergmane.⁸ Šī nobalsošana tiek pieminēta literatūrā, kas pievēršas

sabiedrības integrācijai Latvijā un etnisko attiecību problēmām.⁹ Šai sakarā īpašu rakstu aptaujas rezultātiem veltījis vēsturnieks Edvīns Šnore. Viņš uzskata, ka tie pierāda, ka uzskats par cittautiešu vairākuma atbalstu Latvijas neatkarībai ir mīts, kas konstruēts valsts varas leģitimitātes vairošanai un sabiedrības konsolidācijai.¹⁰ Ārvalstu literatūrā tos piemin, apskatot PSRS sabrukumu, konstitucionālus referendumus un valstu neatkarības veidošanas procesus, kā arī, protams, vispārējās Baltijas valstu vēsturēs.

1991. gada 3. marta tautas aptauja tiek saukta dažādi. Juriste Inese Nikuļceva savā promocijas darbā nosaukusi to par nacionāla līmeņa konsultatīvu referendumu. Tas bijis arī pirmais referendums jaunajā vēstures posmā.¹¹ Konsultatīvu referendumu pieminēja Valdis Birkavs rakstā, kas aicināja balsot par valsts neatkarību. Viņš skaidroja, ka balsošanas juridiskā forma “*ir aptauja, tāpēc ka konsultatīva referenduma sarīkošanai nepieciešams vispirms pieņemt likumu par referendumu*”.¹² Jurists Tālavas Jundzis nosaucis šo nobalsošanu par konsultatīvu aptauju, kas sekmējusi Latvijas neatkarības atjaunošanas parlamentārā ceļa nostiprināšanos un “*iecerēto mērķu sasniegšanu*”.¹³ Politologi Artis Pabriks un Aldis Purs, pieminot to vienā teikumā, nosaukuši to par plebiscītu.¹⁴

Situācija pirms aptaujas idejas aktualizēšanās

Pēc 1990. gada 4. maija parlamenta Deklarācijas par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu politiskā situācija Latvijā tiek raksturota kā “divvaldības periods”.

Latvijas jaunā vara konsekventi strādāja pie valstiskuma atjaunošanas. Tomēr Latvijā atradās padomju karaspēks, darbojās Valsts drošības komiteja un Maskavai uzticīgā Latvijas komunistiskā partija. Stāvoklis Latvijā vēl joprojām bija lielā mērā atkarīgs no PSRS centrālās varas. Situācija Padomju Savienībā 1990. gada beigās liecināja par konservatīvo spēku revanšu. Dažādi autori dažādi vērtē laiku, kad šī situācija sāka saasināties. Tālaika LTF priekšsēdētājs Romualds Ražuks nesenajā apcerējumā norāda, ka 1990. gada vasara bija “gaišu iespaidu” laiks, savukārt “tumši” noskaņojumi sākās ar rudeni. Kā pirmo negatīvo epizodi viņš min Rīgas sevišķu uzdevumu milicijas vienības (OMON) ielaušanos Preses namā 1990. gada 27. septembrī, bet ļoti nopietns spiediens un bažas par prezidenta pārvaldes ieviešanu sākās novembra otrajā pusē.¹⁵

Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieks Dainis Īvāns “sistēmas agoniju” un “kontrevolūcijas” aktivizāciju saista ar Grigorija Javlinska liberālās ekonomiskās programmas “500 dienas” noraidīšanu septembra beigās, kam sekojusi reakcijas spēku aktivizēšanās arī Latvijā.¹⁶ Situācijas nopietnība kļuva vēl skaidrāka, kad PSRS Tautas deputātu ceturtnā kongresa laikā decembra beigās PSRS ārlietu ministrs Eduards Ševardnadze paziņoja par demisiju. Viņš brīdināja par diktatūras draudiem PSRS un atteikšanos atbalstīt šo kursu.¹⁷

Baltijas valstis kopumā bija priekšgalā PSRS republiku suverenitātes nostiprināšanā un neatkarības centienos. Tautas balsojumi Baltijas valstīs bija pirmie šāda veida balsojumi PSRS teritorijā. Pēdējais šai virknē bija 1991. gada 1. decembra Ukrainas referendums, kurā vairāk nekā 80 procenti vēlētāju nobalsoja par Ukrainas neatkarību.¹⁸ Jāuzsver, ka aptauja tika īstenota vēsturiski ļoti īsā laikā, ideja par referendumu pirmoreiz publiskajā telpā izskanēja 1991. gada 23. janvārī, kad to pieminēja Augstākās Padomes priekšsēdētājs

Anatolijs Gorbunovs Augstākās Padomes sēdē, lēmums par nobalsošanu tika pieņemts 12. februārī, bet pati nobalsošana notika 3. martā.

1991. gada tautas aptaujai par Latvijas neatkarības atjaunošanu bija būtiska starptautiska un iekšpolitiskā nozīme. Starptautiski tā bija saistīta ar Rietumu lielvalstu ieteikumiem sarīkot tautas nobalsošanu, kas apstiprinātu 1990. gada pavasarī pieņemtās Baltijas valstu neatkarības deklarācijas. Rietumi šai laikā augstu vērtēja M. Gorbačovu un “nevēlējās vājināt” viņa varu ar pārsteidzīgiem soļiem.¹⁹ Referenduma ideja nodarbināja ASV administrāciju, kurā tās atbalstītāja bija PSRS un Austrumeiropas lietu biroja direktore ASV Nacionālās drošības padomē Kondolīza Raisa (*Condoleeze Rice*). Tomēr Lietuvas līderi 1990. gadā uzskatīja, ka tas nav nepieciešams.²⁰ Arī Maskavu šāds referendums neinteresēja, un tā pat varēja uzskatīt to par bīstamu. Marta beigās ASV administrācija uzdeva ASV vēstniekam Dž. Metlokam tikties ar padomju Politbiroja locekli Aleksandru Jakovļevu. Presē nokļuva ziņas, ka vēstniekam uzdots piedāvāt padomju pusei piekrist referendumam Lietuvā.²¹ Abu 30. marta sarunas pieraksts saglabājies Jakovļeva dokumentos M. Gorbačova fonda arhīvā. Vēstnieks argumentēja, ka Lietuvā varētu sarīkot referendumu. Viņš norādīja, ka tas nodrošinātu lietuviešu tautas brīvas gribas izpausmi, radītu jaunu pamatu sarunām starp Lietuvu un PSRS, pārejot no strīdiem par pagātņi uz sarunām par nākotni. Jakovļevs turpināja uzsvērt, ka Lietuvas problēma ir PSRS iekšējā lieta, nosauca 11. marta Lietuvas Neatkarības aktu par “*nakts apvērsumu*” un uzsvēra, ka ar referendumu lietuviešiem “*vajadzēja sākt*”.²²

1990. gada 11. aprīli ASV prezidents Džordžs Bušs (*George H. W. Bush*), tiekoties ar trimdas baltiešu delegāciju, izteicās, ka Baltijas valstu neatkarības centienus vajadzētu apstiprināt referendumā, savukārt

trimdas baltieši pret to iebilda. ASV valsts sekretārs Džeimss Beikers (*James Baker*) savukārt izteicās, ka baltiešiem nav jāievēro PSRS likumdošana par izstāšanās kārtību.²³ Viņš uzsvēra, ka ASV valdība saprot, ko Maskavas pieprasītais referendums varētu nozīmēt Latvijā un Igaunijā.²⁴ Arī Dž. Metloks skaidroja baltiešiem, ka viņiem tautas nobalsošanā nav jāievēro Maskavas juridiskās interpretācijas.²⁵ Arī gadu vēlāk, 1991. gada martā, Dž. Beikers teica Latvijas pārstāvim Maskavā Jānim Peteram, ka Baltijas valstis nekad nav iestājušās PSRS un to pienākums nav ievērot PSRS pieņemto izstāšanās procedūru.²⁶

Bažās par to, ka savienotās republikas varētu izmantot PSRS konstitūcijas 72. pantu, kas noteica, ka savienotajai republikai ir tiesības izstāties no PSRS, tika pieņemts 1990. gada 3. aprīļa PSRS likums "Par kārtību, kādā risināmi jautājumi par savienotās republikas izstāšanos no PSRS".²⁷ Tas zināmā mērā bija novēlots, jo tika pieņemts jau pēc Maskavā naidīgi uztvertā 11. marta Lietuvas Neatkarības akta. Baltijas valstīm acīmredzami nelabvēlīgajā likumā bija noteikts, ka par izstāšanos no PSRS jānobalso divām trešdaļām visu balsstiesīgo attiecīgās republikas iedzīvotāju (PSRS pilsoņu), bija paredzēts ilgstošs pārejas periods, kas ietvertu sarunas par PSRS karaspēka un tā bāzu likteni utt.²⁸ Pēc nozīmīgajām un nelabvēlīgajām padomju perioda rusifikācijas politikas radītajām etniskā sastāva izmaiņām Baltijas valstīs šādu rezultātu bija reāli iegūt tikai Lietuvā, kur lietuviešu īpatsvars bija apmēram 80% iedzīvotāju. Savukārt Latvijā pēc 1989. gada tautas skaitīšanas datiem bija tikai 52% latviešu,²⁹ kas referendumā uz PSRS noteikumiem ievērojami apgrūtinātu pozitīvu balsojuma iznākumu. Baltijas valstu neatkarības kustību lideri pamatoti uzskatīja PSRS likumā izvirzītās prasības par netaisnīgām. Viņi uzsvēra, ka Baltijas valstis bija okupētas un iekļautas PSRS sastāvā prettiesiski un līdz ar to

PSRS likumdošana par savienotās republikas izstāšanos tās neskar. LTF Dome savā 31. marta vēstījumā PSRS prezidentam Mihailam Gorbačovam sakarā ar Lietuvas neatkarības atjaunošanu norādīja, ka, "lai novērstu starptautisko tiesību pārkāpumu (Baltijas valstu aneksiju – aut.), referendums nav nepieciešams".³⁰ Latvijas premjers Ivars Godmanis 30. jūlija sarunā ar ASV prezidentu Dž. Bušu iebilda pret Latvijas izstāšanos no PSRS tās likumdošanas kārtībā. Premjers uzsvēra, ka Baltijas valstīm ir īpašs statuss un to liktenis būtu atkarīgs no PSRS valdības un parlamenta: "nebaltieši lemtu par baltiešu tiesībām uz neatkarību".³¹ Patiesībā vētrajā neatkarības atjaunošanas procesā Baltijas valstis šim likumam nepievērsa īpašu uzmanību, lielāka nozīme bija Maskavas draudīgajai praktiskajai rīcībai. 13. aprīlī PSRS vadība pieprasīja Lietuvai divu dienu laikā atcelt visus pieņemtos likumus un atjaunot iepriekšējo situāciju, bet drīzumā PSRS noteica Lietuvai ekonomisko blokādi.³² Dokumentā nebija tieši prasīts atcelt Neatkarības aktu, tomēr tas liekas saprotams kontekstā.³³ Arī PSRS prezidenta 1. aprīļa vēstulē Lietuvai tautai bija prasīts tikai "nekavējoties atcelt pieņemtos pretlikumīgos aktus".³⁴ Tomēr 1990. gada pavasari krīzi izdevās novērst lielā mērā ar Rietumu diplomātisku atbalstu, kaut arī pastāvēja nopietnas bažas par PSRS militāriem draudiem Baltijas valstīm. Sarunas ar M. Gorbačovu, aicinot atturēties no spēka lietošanas, veda, piemēram, senators Edvards Kenedijs (*Edward Kennedy*) un ASV štāba priekšnieku komitejas priekšsēdētājs Viljams Krovs (*William Crowe*).³⁵

Balsojuma par neatkarību ideja un sākotnējās debātes 1991. gadā

Referenduma ideja par Latvijas neatkarību kļuva aktuāla pēc 1991. gada janvāra notikumiem Baltijā, kas noslēdzās ar

cilvēku upuriem un Maskavas militārā un politiskā spiediena pastiprināšanos pret Baltijas valstīm. 13. janvārī PSRS karaspēka vienību uzbrukums Lietuvas televīzijas centram Viļņā noveda pie 13 cilvēku bojāejas. 20. janvārī OMON uzbrukums Latvijas Iekšlietu ministrijai beidzās ar pieciem upuriem.³⁶ A. Gorbunovs, apmeklējot Maskavu un cenšoties noregulēt situāciju pēc 1991. gada janvāra asiņainajiem konfliktiem, pieļāva iespēju Latvijā sarīkot referendumu. 23. janvārī viņš Augstākās Padomes sēdē ziņoja par 22. janvāra tikšanos ar prezidentu Gorbačovu, kurā Gorbunovs bija paziņojis, ka Latvijas iedzīvotājiem jāizsaka savs viedoklis referendumā, kas notiktu pēc Augstākās Padomes nosacījumiem.³⁷ Gorbunovs saskatīja daudz pozitīvu momentu sarunā ar M. Gorbačovu. Viņš bija izteicis līdzjūtību 20. janvāra notikumu upuriem. Viņš vairs neprasīja atcelt Neatkarības deklarāciju, bet apturēt to un grozīt atsevišķu likumus, kas diskriminējot dažas iedzīvotāju grupas. No debatēm kļuva skaidrs, ka referendumā ideja pārsteidz parlamenta deputātus.³⁸ Augstākās Padomes LTF frakcijā bija plaši izplatīts uzskats, ka Gorbunovs savas vizītes laikā pieļāvis par daudz kompromisu. Deputāts Eduards Berklavs uzskatīja, ka A. Gorbunovs sarunās ar M. Gorbačovu piekāpies pārāk daudz, un kritizēja ideju par referendumu. *“Kam gan nav skaidrs, ko mūsu apstākļos varētu nozīmēt referendums, kurā – kā saka Gorbunovs – varētu piedalīties visi Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji? [...] Šāds ceļš ir brīvprātīga atgriešanās verdzībā.”* Latviešu īpatsvars okupācijas periodā bija dramatiski samazinājies.³⁹ Sākumā LTF frakcijā un LTF Domē bija negatīvi uzskati par referendumu. Gorbunova “kompromisu” politiku kritizējis D. Īvāns, kurš rakstīja, ka šai laikā saņēmis priekšlikumus no LTF frakcijas ieņemt Augstākās Padomes priekšsēdētāja amatu.⁴⁰ Pret balsošanu iebilda arī trimdas latviešu organizācijas. Pasaules Brīvo latviešu

apvienības (PBLA) valdes priekšsēdētājs Guņārs Meierovics īpašā paziņojumā uzsvēra: *“Doma rikot tautas aptauju apdraud Latvijas Republikas pašreizējo starptautisko statusu un interešu aizstāvēšanu ārvalstīs, kur šāds priekšlikums varētu radīt apjukumu un paralizēt plaši izvērsto un pašreiz tik labvēlīgā virzienā esošo Latvijas diplomātisko interešu aizstāvēšanu.”* Viņš atzīmēja, ka balsojums radītu uzskatu, ka runa ir par Latvijas atdalīšanos no Padomju Savienības, kurai tā nekad nav labprātīgi pievienojusies.⁴¹ Tomēr, ja arguments bija, ka balsošana nav iespējama ārvalstu nostājas dēļ, jau visai drīz noskaidrojās, ka Rietumvalstis drīzāk atbalsta tautas balsojumu Baltijas valstīs.

Tikmēr PSRS vadība bija paziņojusi par referendumu par PSRS saglabāšanu rīkošanu 17. martā, attiecīgu lēmumu 16. janvārī pieņēma PSRS Augstākā Padome. Latvijas deputāti šai institūcijā iebilda.⁴²

Īpašus iebildumus Latvijas balsojuma kontekstā izraisīja tieši pats nosaukums “referendums”, nopietnas bažas izraisīja arī iespējamie nelabvēlīgie rezultāti, proti, kā tie ietekmētu piemēram, 4. maija deklarācijas statusu vai pat 1918. gada 18. novembrī pasludināto un starptautiski atzīto valstisko neatkarību. Viedokļu dažādība turpinājās. A. Gorbunovs preses konferencē paziņoja, ka jānotiek referendumam un ka tajā jāpiedalās *“visiem pastāvīgajiem iedzīvotājiem, jo tikai puse iedzīvotāju to nevar izlemt”*. A. Gorbunovs izteica izpratni par trimdas organizāciju negatīvo attieksmi.⁴³ Deputāts Aivars Endziņš, komentējot notiekošo, pieminēja konsultatīvu referendumu, kas dotu iespēju *“operēt attiecībās ar centru”* un brīvo pasauli.⁴⁴

Tomēr situācija strauji mainījās. 30. janvārī Augstākās Padomes LTF frakcijas vadītājs Jānis Dinevičs preses konferencē uzsvēra, ka aptauja Latvijā, ja tā notiks, nenozīmēs Latvijas Republikas un Augstākās Padomes likumības apšaubīšanu: *“Tauta savu gribu jau izteikusi vēlēšanās*

un 4. maija deklarācijā.” Viņš izteicās, ka “Rietumvalstis pārsvarā neprasa speciālu aptauju, lai pārliecinātos par Latvijas izvēlēto neatkarības ceļu”, bet Austrumu politikā tas būtu nopietns papildu arguments, lai veicinātu sarunas ar PSRS. Arī viņš piekrita, ka balsošanā varēs piedalīties visi iedzīvotāji, izņemot PSRS armiju.⁴⁵

Par referendumu tomēr izteicās arī Rietumvalstu politiķi. 1991. gada janvāra beigās Francijas ārlietu ministrs Rolāns Dimā (*Roland Dumas*), tiekoties ar Latvijas ārlietu ministru Jāni Jurkānu, paziņoja, ka Rietumiem būtu vieglāk aizstāvēt Baltijas valstis, ja Latvija sarīkotu referendumu par neatkarības atjaunošanu.⁴⁶ Referendumu sarīkot ieteica arī Dž. Metloks, kurš janvāra beigās Maskavā, tiekoties ar Igaunijas Augstākās Padomes priekšsēdētāju Arnoldu Rītelu (*Arnold Rüütel*), norādīja, ka referendums vai tautas aptauja nodemonstrētu Baltijas tautu neatkarības centienus un atvieglotu Rietumvalstīm palīdzību Baltijai. Viņš uzsvēra, ka iedzīvotāju viedokļa noskaidrošanai ir īpaši liela nozīme dziļās politiskās krīzes laikā, balsojums arī atspēkotu Kremļa argumentāciju, ka Baltijas valstu lēmumi pieņemti, nejaudājot tautai.⁴⁷ Referenduma atbalstītāju vidū tika minēti arī nenosaukti “Skandināvijas politiķi”.⁴⁸

Kamēr Latvijā valdīja šaubas un turpinājās debates, Lietuvas Augstākā Padome jau 16. janvārī bija pieņēmusi lēmumu par iedzīvotāju vispārējās aptaujas (*gyventojų visuotinės apklausa*) rīkošanu 9. februārī.⁴⁹ D. Īvāns savās atmiņās ar zināmu īgnumu atzīmē, ka vispirms par balsošanu “pēkšņi” un “par spīti Baltijas valstu iekšējai norunai” izšķīrās Lietuva, tad Igaunija, un tad arī Latvijai nebija citas izejas. Pozitīvs iznākums radīja bažas, ņemot vērā Latvijas demogrāfisko situāciju un zemo latviešu īpatsvaru. Kā otru motīvu Īvāns minēja nepieciešamību apsteigt PSRS 17. marta referendumu par Savienības saglabāšanu. Šo Maskavas iniciēto referendumu Latvija,

tāpat kā Lietuva, Igaunija, Armēnija, Gruzija un Moldova, izlēma nerīkot.⁵⁰ Savukārt J. Jurkāns intervijā Londonas latviešu avīzei “Brīvā Latvija” norādīja, ka referendumu Latvijā noteikuši Lietuvas un Igaunijas lēmumi. “Latvija tika nostādīta notikuša fakta priekšā, jo [pēc Lietuvas lēmuma] arī igauņi ātri piekrita rīkot referendumu.” Tagad ministrs uzsvēra, ka nedrīkst parādīt Rietumiem, ka mēs baidāmies un “kaut ko nekontrolējam”, aptauja jāriko, un vairākums tiks nodrošināts.⁵¹ Avīzes “Diena” autori savukārt aicināja nepārmest lietuviešiem solidaritātes trūkumu, “*aptaujas vai referenduma rīkošana Lietuvai nozīmē iespēju iegūt neapgāžamus argumentus*”.⁵²

Kamēr kļuva arvien skaidrāks, ka nobalsošana notiks, debates pievērsās arī problēmai, kā nosaukt gaidāmo balsošanu. Latvijas iedzīvotāju aptauja nebija uzskatāma par referendumu PSRS likuma par izstāšanos izpratnē. Latvijas varas iestādes, nosaucot nobalsošanu par aptauju, vēlējās izvairīties no riska, kas saistīts ar PSRS likumdošanā paredzēto “referendumu”.⁵³ **Ja balsošanu nosauktu** par referendumu un netiktu sasniegts PSRS likuma kritiskais skaitlis – divas trešdaļas visu vēlētāju –, Maskava varētu paziņot, ka Latvija nav izpildījusi noteiktos nosacījumus. Biedējošs likās arī nosaukuma “referendums” svars. Premjers I. Godmanis savukārt, 8. februārī tiekoties ar rajonu padomju priekšsēdētājiem, norādīja, ka negatīvs “referenduma” iznākums varētu nozīmēt, ka nākamajā dienā Augstākajai Padomei būtu jāatkāpjas.⁵⁴

Latvijas apņēmību nevarēja neietekmēt aptauja Lietuvā. 9. februārī Lietuvas iedzīvotāju aptaujā par Lietuvas Republiku kā neatkarīgu un demokrātisku valsti piedalījās 84,43% no visiem balsstiesīgajiem. “Jā” teica 2 027 254 jeb 90,47% dalībnieku, pret bija 6,56%, bet 2,97% biļetenu tika atzīti par nederīgiem.⁵⁵ Lietuvas aptaujas rezultāti bija iedvesmojoši un palīdzēja kliedēt

Latvijas tautas kustības un tās parlamenta pārstāvju bažas. Tomēr svarīgi atcerēties, ka lietuviešu īpatsvars Lietuvā bija būtiski lielāks nekā igauņu un latviešu īpatsvars savā zemē. Lietuvas Augstākās Padomes priekšsēdētājs Vitauts Landsberģis (*Vytautas Landsbergis*) paziņoja, ka nešaubās, ka tautas aptauja Lietuvā dos drosmi latviešiem, kuru Augstākā Padome droši vien pieņems galīgu lēmumu par referendumu vai tautas aptaujas organizēšanu.⁵⁶ Šos izteikumus acimredzot nevar nosaukt par glaimojošiem Latvijas pusei.

Ceļš līdz lēmuma pieņemšanai

LTF Dome 9. februāra sēdē, kas notika kopā ar LTF AP frakcijas deputātiem, atbalstīja konsultatīvas Latvijas iedzīvotāju aptaujas rīkošanu, lai noskaidrotu iedzīvotāju attieksmi pret Latvijas neatkarību un pamatotu varas iestāžu darbu pārejas periodā uz neatkarību. R. Ražuks minēja tobrīd bieži piesaukto uzskatu, ka aptauja ir vienīgais arguments, ko pretnostatīt PSRS referendumam. Dažu nodaļu pārstāvji tomēr iebilda, argumentējot, ka nevar rīkot balsošanu okupācijas armijas klātbūtnē un aptaujas rīkošana būtu piekāpšanās Gorbačova politikai. Dome atbalstīja aptauju ar 104 pret 9 balsīm.⁵⁷ Pirms aptaujas izskatīšanas nāca nopietnas šaubas par varbūtējo iznākumu. Pārdomās par to, cik daudz Latvijas iedzīvotāju atbalsta neatkarību pirms balsošanas, A. Gorbunovs, piemēram, uzskatīja, ka trešdaļa Latvijas iedzīvotāju "*orientējas*" uz PSRS.⁵⁸

Jautājums par Latvijas iedzīvotāju aptauju Augstākās Padomes LTF frakcijas sēdē tika izskatīts un atbalstīts 11. februārī. 12. februāra Augstākās Padomes sēdē par to ziņoja deputāts Valdis Birkavs.⁵⁹ Viņš norādīja, ka vēl nesen valdījusi pārliecība, ka nekādi balsojumi Baltijā nav nepieciešami. Birkavs uzsvēra, ka iniciatīvu par tautas

nobalsošanu izraisījuši vairāki faktori: PSRS 17. marta referendums par PSRS saglabāšanu, Lietuvas un Igaunijas lēmumi par tautas nobalsošanu un ārpolitika. Birkavs atzīmēja, ka Latvijai jāsaņem "viennozīmīgs "nē" PSRS referendumam", bet nav jātraucē tā norise. Birkavs nepiekrīta viedoklim, ka Latvija atdarina Lietuvu un Igauniju, bet ieteica pateikties abiem kaimiņiem par to, ka "viņi ir bijuši pirmie, ka viņi ir izlēmuši, jo mēs varam ņemt vērā viņu pieredzi". Runājot par ārpolitisko aspektu, Birkavs jautāja, ko sacīs pasaule, ja Lietuva un Igaunija rīkos nobalsošanu, bet Latvija ne? Viņš atzīmēja, ka Rietumu politikā nobalsošana var aktualizēt neatkarības *de facto* atzīšanu, bet "Austrumu politikā" tas varētu demonstrēt to, ka parlamenta mandāts nav separātisks, "*bet ir dots tieši tiem, kas reāli pārstāv tautas intereses*".

Birkavs uzsvēra, ka Latvijas Republikas juridiskais statuss ir jau noteikts 4. maija deklarācijā, līdz ar to nav nepieciešams referendums. Viņš aicināja sarīkot tautas aptauju, kurā parlaments vērsas pie tautas ar jautājumu, vai tā atbalsta parlamenta īstenoto politiku. Birkavs rezultātā atzina, ka valstī jārīko "*aptauja, kas neizraisa juridiskas sekas*". Birkavs pasvītēja, ka aptaujas rezultāts nevar grozīt ne Latvijas Republikas neatkarību, ne 4. maija deklarāciju.⁶⁰ Debatēs deputāts Valdis Šteins ieteica rīkot referendumu par neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas Republikas atjaunošanu. Tas no mūsdienu viedokļa akcentē uzmanību uz to, ka tautas aptauja **netika** rīkota par Satversmē noteiktās valsts iekārtas atjaunošanu. Deputāts Ilmārs Geidāns trāpīgi raksturoja aptauju kā vienu no posmiem "tautas nacionālās atbrīvošanās cīņā".⁶¹ Debatēs par terminoloģiju iesaistījās arī A. Gorbunovs un aicināja strikti ievērot terminu "*aptauja*", atzīmējot, ka ASV Kongresa delegācija, kas todien uzturējās parlamentā, "nemaz citu vārdu nelieto kā tikai "referendums"⁶².

Pēc debatēm par aptaujas rīkošanu nobalsoja 101 deputāts, divi bija pret un divi atturējās. Promaskaviskā “Līdztiesības” frakcija ar saviem 57 deputātiem kopš janvāra vidus boikotēja Augstākās Padomes sēdes. Priekšlikums formulēt aptaujas jautājumu par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu tika noraidīts.⁶³ Tautas aptaujas jautājums tika formulēts kā “Vai Jūs esat par demokrātisku un valstiski neatkarīgu Latvijas Republiku?”, bet kā aptaujas datums tika noteikts 3. marts.⁶⁴ Aptaujas sarīkošanai tādējādi tika atvēlēti ļoti īss laiks: no 12. februāra līdz 3. martam, tomēr, protams, situācija bija ārkārtēja un debates par Latvijas neatkarību bija notikušas jau kopš Trešās atmodas sākumiem.

Kampaņa, rezultāti un vērtējumi

Aptauju kritizēja Latvijas Republikas Pilsoņu kongress. Pilsoņu kongresa pārstāvis Māris Grīnblats rakstīja, ka Augstākā Padome atļaus šajā aptaujā piedalīties miljonam okupētās valsts pilsoņu, bet nav nodrošinājusi Latvijas pilsoņu ārzemēs daļību.⁶⁵ Pilsoņu kongresa vadošā institūcija – Latvijas komiteja – aicināja pasaules valstu valdības “neatzīt padomju varas (t. i., Augstākās Padomes – aut.) rīkotus referendumus vai referendumu veida aptaujas, kā arī citus pasākumus, kuri varētu mainīt 1918. gada novembrī proklamētās Latvijas Republikas starptautiski tiesisko statusu”.⁶⁶ T. Jundzis 2013. gadā rakstīja, ka Pilsoņu komitejas darbībai bija raksturīga “pilnīga neizpratne par starptautiskajām attiecībām un reālpolitiku”, savukārt aicinājums nepiedalīties 1991. gada. 3. marta tautas balsojumā par neatkarīgu Latviju bija viena no vairākām rupjām politiskām kļūdām.⁶⁷

Latvijas Komunistiskās partijas CK birojs, patiesībā visai pamatoti norādot, ka Augstākās Padomes lēmums par aptauju ir

mēģinājums pretnostatīt to Vissavienības referendumam, un uzskatot, ka aptaujai nebūs juridisku, politisku un sociālu seku, aicināja biļetenos “svītrot vārdu “jā””,⁶⁸ respektīvi, neuzdrošinājās aicināt balsot pret neatkarību un demokrātiju.

Savu nostāju par labu aptaujai bija mainījušas latviešu trimdas organizācijas. Kopš starpkaru perioda pastāvošā Latvijas sūtniecība Vašingtonā 12. februāra paziņojumā aicināja Latvijas iedzīvotājus “piedalīties šinī aptaujā un pozitīvi izteikties par Latvijas neatkarību”.⁶⁹ PBLA un Amerikas Latviešu apvienība īsos valdes priekšsēdētāju G. Meierovica un Valda Pavlovskā paziņojumos aicināja Latvijas iedzīvotājus balsot pozitīvi.⁷⁰

14. februārī tika publicēti divi dokumenti: “Lēmums par Latvijas iedzīvotāju aptaujas sarīkošanu” un “Lēmums par kārtību, kādā notiek iedzīvotāju aptauja”.⁷¹ Par vēlētajiem atzina visus, kam ir pastāvīgs pieraksts (dzīvesvietas reģistrācija) kādā no Latvijas administratīvi teritoriālajām vienībām. Studenti un citu mācību iestāžu izglītojamie vēlēšanu sarakstos tika ierakstīti mācību vietā. Tas varēja palielināt vēlētajū aktivitāti. Tā kā praktiski nebija laika veidot jaunas vēlēšanu komisijas, tika noteikts, ka aptauju organizēs komisijas, kas jau bija organizējušas iepriekšējās vēlēšanas.⁷² Prasība pēc pases ar pierakstu izslēdza PSRS militārpersonas, jo tām tajā laikā nebija pases, nemaz nerunājot par dzīvesvietas reģistrāciju Latvijā.

Aptaujas sagatavošanas gaitā tomēr pastāvēja bažas par vismaz dažu vēlēšanu komisiju uzticamību. Kaut arī LTF bija uzvarējusi pašvaldību vēlēšanās, tomēr Rīgas Kurzemes rajonā un Daugavpili vietējās padomēs pie varas bija neatkarības pretinieki. Centrālās aptaujas komisijas priekšsēdētājs Gunārs Blūms publicēja rūpīgu instrukciju vēlēšanu novērotājiem, kas saturēja plašus norādījumus, ko varēja diktēt arī minētās bažas. Tā, piemēram, tika ieteikts

pārbaudīt, lai komisijas neizdarītu atzīmes vēlēšanu sarakstos ar zīmuli.⁷³

Pati balsošanas kampaņa noritēja apstākļos, kad neatkarību atbalstošā prese bija padzīta no Preses nama, ko bija ieņēmis OMON. Galvenie preses izdevumi – *Diena*, *Neatkarīgā Cīņa*, *Latvijas Jaunatne* – iznāca uz zemas kvalitātes papīra, samazinātā fiziskā apjomā un retāk nekā iepriekš. Galvenais aģitācijas smagums gūlās uz TV un radio. Valdība un AP Tautas frontes frakcija stingri un noteikti aicināja piedalīties un balsot par valsts neatkarību. Ar aicinājumu atbalstīt neatkarību uzstājās LTF valde, kura rakstīja, ka aptaujas sekmīga norise uzskatāma par svarīgāko uzdevumu tuvākajam laikam. Vēlāko debašu kontekstā interesanti, ka valde ieteica *“izskaidrot cittautiešiem, ka viņu līdzdalība aptaujā būs pamats konstruktīvam dialogam un kopīgam darbam Latvijas atjaunotnei”*.⁷⁴ Cittautiešu dalība bija svarīga. Aptauju atbalstīja 25. februāra Krievu demokrātiskās sapulces dalībnieki. Tās vārdā izteicās deputāts Vladens Dozorcevs, kurš norādīja, ka par neatkarību varētu balsot 92% latviešu un 50% krievu.⁷⁵ Kampaņa bija ļoti intensīva, tika darīts viss iespējamais iedzīvotāju mobilizācijai. Pats A. Gorbunovs, ejot līdz galam, uzsvēra, ka balsos par neatkarību, jo tā ir *“vienīgā iespēja”* izdzīvot latviešu tautai un Latvijai.⁷⁶

Pati aptauja 3. martā noritēja optimisma un entuziasma pilnā gaisotnē.⁷⁷ Ziņojums par aptaujas rezultātiem tika apstiprināts Augstākās Padomes 6. marta sēdē. Neatkarības pretinieki tajā kritizēja aptauju un ar labpatiku uzsvēra, ka tai nav juridisku seku. “Līdztiesības” deputāts Anatolijs Aleksejevs iebilda pret to, ka Interfrontei (Latvijas PSR darbaļaužu internacionālā fronte – aut.) liegta pieeja radio un televīzijai.⁷⁸ Tā bija ciniska piezīme pēc pretlikumīgās Preses nama ieņemšanas, apstākļos, kad latviešu avīzes iznāca reti un samazinātā formātā, protams, neatkarības pretiniekiem bija

pieeja LKP avīzēm, piemēram, “Cīņai”, kas iznāca okupētajā Preses namā.

1991. gada 8. martā tika publicēti tautas aptaujas oficiālie rezultāti, ko bija apstiprinājusi pati Augstākā Padome. Vēlēšanu sarakstos bija iekļauti 1 902 802 Latvijas iedzīvotāji. Aptaujas biļetenus saņēma 1 667 629 iedzīvotāji, bet aptaujā piedalījās 1 666 128 jeb 87,56% no visiem vēlētājiem. “Jā” teica 1 227 562 (73,68% nobalsojušo), par “nē” balsoja 411 374 (24,69% no dalībniekiem), bet 27 192 (1,63%) biļeteni tika atzīti par nederīgiem. Latvijas *“laukos”* pozitīvu atbildi deva 85,89% vēlētāju, *“republikas pilsētās”* 62,12%, bet Rīgā 60,68%.⁷⁹ Iedalījums Rīgā, lielajās pilsētās un laukos arī ir savdabīga laikmeta liecība. Var viegli aprēķināt, ka sasniegtais vairākums veidoja 64,51% no visiem sarakstos iekļautajiem balsstiesīgajiem. Tautas kustība atkal bija pierādījusi kapacitāti mobilizēt elektorātu, īpaši tā latviešu daļu, un uzvarēt balsošanā, līdzīgi kā PSRS tautas deputātu vēlēšanās 1989. gada pavasarī, vietējo padomju vēlēšanās 1989. gada noslēgumā un Augstākās Padomes vēlēšanās.

Kopumā aptauju, tās rezultātus pozitīvi novērtē gan atmodas laika līderi memuāros no 90. gadiem līdz mūsu dienām (A. Gorbunovs, D. Īvāns, R. Ražuks), gan liela daļa vēsturnieku. Ir notikušas debātes par nelatviešu balsojumu aptaujā. Sasniegtais procentuālais vairākums pārsniedza 1989. gada tautas skaitīšanā noteikto latviešu īpatsvaru valstī. To pozitīvi novērtējuši daudzi. D. Īvāns norāda, ka *“mēs to uzskatījām par fantastisku nacionāli raibās sabiedrības lojalitātes apliecinājumu 4. maija republikai”* un ka *“puse valsts nelatviešu atbalstīja nacionālās neatkarības un, neizmirsīsim, demokrātijas ideju”*.⁸⁰ L. Fredēns rakstīja, ka konsultatīvo balsojumu rezultāti atspoguļo arī tā dēvēto krievvalodīgo iedzīvotāju nostāju un ka Latvijā nevienā vietā balsojums “par” nebija mazāks par 51%.⁸¹ A. Pabriks un A. Pūrs norāda, ka

“par” balsotāju skaitā ietilpa daudz krievu, un norāda uz sabiedriskās domas aptauju, ka 1991. gadā 38% krievu atbalstīja Latvijas neatkarību.⁸² Kritiku par viedokli, ka daudz cittautiešu atbalstīja Latvijas neatkarību, izteikuši politologi Gatis Puriņš un Uģis Šulcs.⁸³ Līdzīgu viedokli paudis vēsturnieks un politiķis E. Šnore, uzsverot, ka tikai neliels nelatviešu (apmēram ceturtdaļa no visiem) īpatsvars 1991. gada 3. martā balsoja par neatkarību un “*krievvalodīgo kolonistu*” lielākā daļa iestājās pret neatkarību.⁸⁴

Politologs Juris Rozenvalds savukārt 2010. gadā rakstīja, ka par neatkarību balsoja par divpadsmit procentpunktiem vairāk vēlētāju nekā Latvijā bija latviešu. Līdz ar to nevar pilnībā piekrist, ka balsojums bija etnisks, neatkarību atbalstīja apmēram ceturtdaļa cittautiešu. Tas pārsniedza Lietuvas rezultātus, kur par neatkarību balsoja apmēram tikpat liels īpatsvars iedzīvotāju kā lietuviešu procents valstī, un Igaunijas rezultātus, kur atbalsts bija par pāris procentiem lielāks nekā pamattautas īpatsvars.⁸⁵ Līdz ar to varētu konstatēt, ka domstarpības ir drīzāk par interpretācijām, nevis par faktiem. Protams, vairāk nekā 400 000 balsu pret neatkarību nebija laba zīme nākotnei.

Vienlaikus notikušajā Igaunijas referendumā (Igaunija nevairījās no šī nosaukuma), kura jautājums bija “Vai jūs vēlaties Igaunijas kā neatkarīgas un suverēnas valsts atjaunošanu?”, piedalījās 82,86% no balsstiesīgajiem iedzīvotājiem, un 77,83% dalībnieku balsoja par Igaunijas neatkarības atjaunošanu, 21,4% bija pret.⁸⁶

17. martā notikušajā PSRS referendumā, pēc PSRS varas iestāžu datiem, Latvijas teritorijā piedalījās 501 280 vēlētāju (padomju armijas dalība tika atļauta un veicināta) un 95% atbalstījuši PSRS saglabāšanu.⁸⁷ D. Īvāns uzskata, ka bija iespējamas falsifikācijas, kas bijušas plaši izplatītas pēc “*mūsu novērotāju datiem*”.⁸⁸

Katrā gadījumā **tautas** aptaujai bija politiskas sekas. Vēsturniece Daina Bleiere uzskata, ka tautas nobalsošana Baltijas valstīs piespieda centrālo varu sākt sarunas par neatkarības atjaunošanu.⁸⁹ Vēsturniece U. Bergmane norāda, ka aptaujas rezultāti pārsteidza Gorbačovu, Rietumus un pat pašus baltiešus. Tie piešķīra demokrātisku leģitimitāciju neatkarības projektam un aplicināja sabiedrības gatavību apvienoties kopīgas nākotnes redzējumam.⁹⁰ Vislatvijas tautas aptaujas rezultāti kopā ar 4. maija deklarāciju ir pieminēti 1991. gada 21. augusta konstitucionālajā likumā “*Par Latvijas Republikas valstisko statusu*”.⁹¹

Secinājumi

1991. gada 3. marta tautas nobalsošana tika organizēta ārkārtējos apstākļos un ļoti īsā laika posmā. To izraisīja dažādi cēloņi un apstākļi, galvenokārt ārēji notikumi, tai skaitā PSRS mainīgā politika, Lietuvas un Igaunijas lēmumi un Rietumu rekomendācijas. ASV administrācija jau kopš 1990. gada Lietuvas neatkarības pasludināšanu atbalstīja ar kaut kāda veida tautas nobalsošanas sarīkošanu Baltijas valstīs. PSRS lēmums organizēt referendumu par “savienības saglabāšanu” 17. martā radīja papildu spiedienu uz Baltijas valstu valdībām. Lietuvas lēmums (un Igaunijas straujais atbalsts) sarīkot tautas nobalsošanu tiek vērtēts kā tāds, kas neņēma vērā Baltijas solidaritātes principus un neatstāja Latvijas varai citu izeju kā organizēt tautas nobalsošanu. PSRS centrālās varas agresija Lietuvā un Latvijā 1991. gada janvārī bija papildu arguments par labu tautas gribas nodemonstrēšanai.

Aptaujas ideja sākotnēji izraisīja bažas par tās legalitāti un politiskajām sekām. Balsošanas rezultātā bija jābūt vispirms neatkarību atbalstošam. Nevēlamu kontekstu radīja arī PSRS likums par savienotās

republikas izstāšanās kārtību. Tas viss lika izšķirties par tādu piesardzīgu soli kā nobalsošanas nosaukšana par tautas aptauju, uzsverot, ka tās rezultāti neietekmēs 1990. gada 4. maija Neatkarības deklarācijas statusu un īstenošanu. Latvijas Republikas Augstākā Padome lēmumu par aptaujas īstenošanu pieņēma pēc atbilstoša LTF lēmuma un rēķinoties ar trimdas latviešu organizāciju atbalstu.

Pati aptaujas kampaņa bija īsa, bet intensīva. Balsošana noritēja mierīgi un organizēti, Latvijas varas iestādēm kontrolējot situāciju. Tā noslēdzās ar pārliecinošu

uzvaru un atbalstu valsts neatkarībai un demokrātijai.

1991. gada 3. marta aptauja bija pēdējais balsojums, kurā pēc padomju perioda bija tiesīgi piedalījās visi 18 gadu vecumu sasniegušie pastāvīgie Latvijas iedzīvotāji. Tā bija pirmā tautas nobalsošana pēc 4. maija deklarācijas, tomēr pirms valstiskuma starptautiskas atzišanas 1991. gada rudenī. Tā tika noorganizēta ārkārtējos apstākļos un īsā laikā, tomēr bija veiksmīga un parādīja, ka tautas griba atjaunot valstiskumu un uzticība demokrātijai nav mainījusies.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ VALDIS BLŪZMA, OJĀRS CELLE, TĀLAVS JUNDZIS, DĪTRIHS ANDREJS LĒBERS, EGILS LEVITS, ĻUBOVA ŽĪLE. Latvijas valsts atjaunošana 1986–1993. Rīga 1998, 287.–288. lpp.; DĪTRIHS ANDREJS LĒBERS (red.). Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Rīga 2000, 447. lpp.
- ² Sk. nodaļu par atmodas vēsturi – ANDRIS VILKS (galv. red.). Latvijas Nacionālā enciklopēdija. Rīga 2018, 136.–137. lpp.
- ³ KĀRINA PĒTERSONE, ILZE BŪMANE. Valstsvīrs Anatolijs Gorbunovs. Rīga 2020, 378. lpp.
- ⁴ ROMUALDS RAŽUKS. Latvijas Tautas fronte barikādēs. Rīga 2021, 289. lpp.; JĀNIS ŠKAPARS. Vara un pretvara. In: Baltijas brīvības ceļš. Baltijas valstu nevardarbīgās cīņas pieredze pasaules kontekstā. Rīga 2005, 234.–236. lpp., šeit 236. lpp.
- ⁵ PĒTERSONE, BŪMANE, Valstsvīrs Anatolijs Gorbunovs, 378.–378. lpp.
- ⁶ LARSS PETERS FREDĒNS. Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija 1989–1991. Rīga 2007, 172.–173. lpp.
- ⁷ JACK F. MATLOCK. Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union. New York 1995, pp. 344–347.
- ⁸ UNA BERGMANE. Politics of uncertainty. United States, the Baltic Question and the Collapse and the Collapse of the Soviet Union. New York [2023], pp. 142–145.
- ⁹ JURIS ROZENVALDS. Padomju mantojums un integrācijas politikas attīstība kopš neatkarības atjaunošanas. In: NILS MUIŽNIEKS (red.). Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits. Rīga 2010, 33.–60. lpp., šeit 39.–40. lpp.; ANDREJS GUSAČENKO, VĪNETA KLEINBERGA. The Emergence and Restoration of the State: Latvia in 1918 and 1990. In: TalTech Journal of European Studies. 2021, Vol. 11, Issue 1, pp. 55–78, here – pp. 72–73.
- ¹⁰ EDVĪNS ŠNORE. Latvijas teritorijā esošo PSRS kolonistu loma valsts neatkarības atjaunošanā 1989.–1991. gadā: mīti un realitāte. In: Latvijas Vēsture 2010, Nr. 2/3, 68.–82. lpp., šeit 79.–80. lpp.
- ¹¹ INESE NIKUĻCEVA. Tautas nobalsošana un vēlētāju likumdošanas iniciatīva. Promocijas darbs. Rīga 2012, 197. lpp.
- ¹² VALDIS BIRKAVS. Vienīgās pareizās izvēles Lielā diena. In: Diena, 14.02.1991., 1., 2. lpp., šeit 2. lpp.
- ¹³ TĀLAVS JUNDZIS. Latvijas neatkarības atjaunošanas dažādie ceļi: tiesiskais pamatojums un īstenošana (1989–1991). In: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa. Sociālās un humanitārās

- zinātnes. 67. sēj., Nr. 1/2 (2013), 4.–22. lpp., šeit 11. lpp. Pieejams: <http://www.lasproceedings.lv/wp-content/uploads/2020/12/LZA-Vestis-A-dala-2013.-gada-1.-un-2.-numurs.pdf> (skatīts 04.02.2024.).
- ¹⁴ ARTIS PABRIKS, ALDIS PURS. Latvia: The challenges of change. London, New York 2001, p. 63.
- ¹⁵ RAŽUKS, Latvijas Tautas fronte barikādēs, 77., 84. lpp.
- ¹⁶ DAINIS ĪVĀNS. Gadījuma karakalps. Rīga 1996, 304.–305. lpp.
- ¹⁷ VLADISLAV ZUBOK. Collapse. The Fall of the Soviet Union. New Haven, London 2021, p. 177.
- ¹⁸ Ibidem, p. 395.
- ¹⁹ DŽONS L. GEDISS. Aukstais karš. Rīga 2007, 234. lpp.
- ²⁰ BERGMANE, Politics of uncertainty, pp. 142–143.
- ²¹ DEVROY, ANN. Bush sends letter, envoi to Moscow. In: Washington Post, 30.03.1990. Pieejams: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1990/03/31/bush-sends-letter-envoy-to-moscow/680486c9-e195-413b-9a74-6e4e938cd0bd/> (skatīts 30.05.2024.).
- ²² A. Jakovļeva un ASV vēstnieka Dž. Metloka 30.03.1990. sarunas pieraksts (krievu val). Pieejams: <https://media.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1024107> (skatīts 02.02.2024.).
- ²³ Ziņojums par Džordža Buša un Džeimsa Beikera tikšanos ar baltiešu delegāciju. Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs, Rīga (turpmāk LNA LVA), LNA LVA, 2197-1-v-14, 223.–225. lp.
- ²⁴ OJĀRS KALNIŅŠ. Bušs par Baltiju: līdzjūtība un bažas. In: Laiks, 18.04.1990., 1. lpp.
- ²⁵ MATLOCK, Autopsy on an Empire, p. 346.
- ²⁶ JĀNIS PETERS. Trīs kaktusi citadelē. TĀLAVS JUNDZIS (red.). 4. maijs. Rakstu atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Rīga 2000, 298.–322. lpp., šeit 314. lpp.
- ²⁷ PSRS likums par kārtību, kādā risināmi jautājumi par savienotās republikas izstāšanos no PSRS. In: Lauku Avīze, 13.04.1990., 7. lpp.
- ²⁸ Ibidem.
- ²⁹ ANDRIS VILKS (galv. red.). Latvijas Nacionālā enciklopēdija. Rīga 2018, 504. lpp.
- ³⁰ PSRS prezidentam Mihailam Gorbačovam. In: Literatūra un Māksla, 07.04.1990., 3. lpp.
- ³¹ Ojāra Kalniņa atskaite par Ministru padomes priekšsēdētāja Ivara Godmaņa tikšanos ar ASV prezidentu Džordžu Bušu. LNA LVA, 2197-1-v-17, 68. lp.
- ³² ARVĪDS ANUŠAUSKS. 1991. gada 11. marta Akts par Lietuvas neatkarības atjaunošanu. In: TĀLAVS JUNDZIS (red.). 4. maijs. Rakstu atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Rīga 2000, 157.–167. lpp., šeit 162.–163. lpp.
- ³³ Lielo varu nedemokratiskums. In: Laiks, 18.04.1990., 5. lpp.
- ³⁴ Obrashenie prezidenta SSSR k narodu Litovskoj SSR. Anatolij Chernjaev (sost.). Sojuz možno bylo sohranit'. Belaja kniga. Dokumenty I fakty po politike M. S. Gorbacheva po reformirovaniju I sohranjeniju mnogonacional'nogo gosudarstva. Moskva 2007, s. 143.
- ³⁵ Sk.: JĀNIS TAURĒNS, INESIS FELDMANIS. Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā. 3. sēj. Rīga 2016, 25.–28. lpp.
- ³⁶ DAINA BLEIERE, ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, ANTONIJS ZUNDA. Latvia Toward 100 Years. Rīga 2014, pp. 441–442.
- ³⁷ LR Augstākās padomes 1991. gada 23. janvāra rīta sēdes stenogramma. Pieejams: https://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910123.htm
- ³⁸ Ibidem.
- ³⁹ Gorbunova kompromisi. In: Brīvā Latvija. Apvienotā Londonas avīze un Latvija, 24.01.1991., 1., 3. lpp., šeit 3. lpp.
- ⁴⁰ ĪVĀNS, Gadījuma karakalps, 331. lpp.

- ⁴¹ PBLA noraida referendumu. In: Brīvā Latvija. Apvienotā Londonas avize un Latvija, 24.01.1991., 1. lpp.
- ⁴² AINĀRS DIMANTS. Padomju parlamentā. In: Diena, 17.01.1991., 4. lpp.
- ⁴³ IVETA BOJĀRE. Par iespējamo referendumu Latvijā. In: Diena, 30.01.1991., 1. lpp.
- ⁴⁴ Ibidem.
- ⁴⁵ IVETA BOJĀRE. Referendums nav iespējams. In: Diena, 31.01.1991., 1. lpp.
- ⁴⁶ LINDA ANDRUSA. Eiropas varenie par Baltiju. In: Diena, 28.01.1991., 1. lpp.
- ⁴⁷ ASV sūtnis atbalsta referendumu Baltijā. In: Diena, 31.01.1991., 1. lpp. Ziņas no Igaunijas. In: Latvijas Jaunatne, 14.–15.02.1991., 1. lpp.
- ⁴⁸ GUNTIS VALUJEVS. Aptauju vai referendumu? In: Diena, 08.02.1991., 1.–2. lpp., šeit 2. lpp.
- ⁴⁹ Aptauja Lietuvā. In: Diena, 22.01.1991., 3. lpp.; Lietuvas Augstākās padomes lēmums par iedzīvotāju aptauju. Pieejams: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.69D1E7344873> (skatīts 30.05.2024.).
- ⁵⁰ ĪVĀNS, Gadījuma karakalps, 349.–350. lpp.
- ⁵¹ Saruna ar ārlietu ministru Jāni Jurkānu. In: Brīvā Latvija, 18.02.1991., 3. lpp.
- ⁵² VALDIS EGLE, GUNTIS VALUJEVS. Gorbija mezgls: pārcirst vai atraisīt. In: Diena, 24.01.1991., 2. lpp.
- ⁵³ FREDĒNS. Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija, 170.–171. lpp.
- ⁵⁴ ANDA JAUCE. Svaru kausi sveras aptaujai par labu. In: Latvijas Jaunatne, 11.02.1991., 1. lpp.
- ⁵⁵ LAIMONIS RADZIŅŠ. Aptauja notikusi. In: Latvijas Jaunatne, 11.–13.02.1991., 1. lpp.
- ⁵⁶ VILNIS MARTINSONS. Lietuvas tauta atbalsta neatkarību. In: Diena, 12.02.1991., 1. lpp.
- ⁵⁷ ILMĀRS PUNKA. LTF: aptaujai jānotiek. In: Diena, 12.02.1991., 1. lpp.
- ⁵⁸ IVETA BOJĀRE. 3. martā aptauja Latvijā. In: Diena, 13.02.1991., 1. lpp.
- ⁵⁹ LR AP 1991. gada 12. februāra sēdes stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910212.htm (skatīts 30.05.2024.).
- ⁶⁰ Ibidem.
- ⁶¹ Ibidem.
- ⁶² Ibidem.
- ⁶³ Ibidem.
- ⁶⁴ Lēmums par Latvijas iedzīvotāju aptaujas sarīkošanu. In: Diena, 14.02.1991., 1. lpp.
- ⁶⁵ MĀRIS GRĪNBLATS. Kādus parādus taisīsim, kādus maksāsim. In: Pilsonis, 19.02.1991., 1. lpp.
- ⁶⁶ Pasaules valstu valdībām. In: ibidem, 2. lpp.
- ⁶⁷ JUNDZIS, Latvijas neatkarības atjaunošanas dažādie ceļi, 16. lpp.
- ⁶⁸ Latvijas kompartijas CK Biroja paziņojums par attieksmi pret Latvijas iedzīvotāju aptauju. 1991. gada 3. martā. In: Cīņa, 01.03.1991., 1. lpp.
- ⁶⁹ Latvijas sūtniecības paziņojums. In: Diena, 15.02.1991., 1. lpp.
- ⁷⁰ GUNĀRS MEIEROVICS. PBLA viedoklis latviešu tautas aptaujas un pagaidu valdības atzīšanas jautājumā; VALDIS PAVLOVSKIS. ALA viedoklis Latvijas iedzīvotāju aptaujas jautājumā. In: Laiks, 20.02.1991., 1. lpp.
- ⁷¹ Lēmums par Latvijas iedzīvotāju aptaujas sarīkošanu, Lēmums par kārtību, kādā notiek iedzīvotāju aptauja. In: Diena, 14.02.1991., 2. lpp.
- ⁷² Lēmums par kārtību, kādā notiek iedzīvotāju aptauja. In: ibidem.
- ⁷³ GUNĀRS BLŪMS. Aptaujas sabiedriskajiem novērotājiem. In: Diena, 26.02.1991., 3. lpp.
- ⁷⁴ Latvijas Tautas fronte: aptauja ir vienīgā iespēja. In: Atmoda, 19.02.1991., 12. lpp.
- ⁷⁵ IVETA TOMSONE. Krievu demokrāti atbalsta aptauju. In: Diena, 26.02.1991., 1. lpp.

- ⁷⁶ ANATOLIJS GORBUNOVŠ. Kāpēc aptaujā par demokrātisku un valstiski neatkarīgu Latviju es teikšu “jā”. In: Diena, 02.03.1991., 1. lpp.
- ⁷⁷ Sk., piem., LR AP 1991. gada 6. marta sēdes stenogrammu. Pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910306.htm (skatīts 30.05.2024.).
- ⁷⁸ Ibidem.
- ⁷⁹ Ziņojums par Latvijas Republikas iedzīvotāju 1991. gada 3. marta aptaujas rezultātiem. In: Diena, 08.03.1991., 2. lpp.
- ⁸⁰ ĪVĀNS, Gadījuma karakalps, 350. lpp.
- ⁸¹ FREDĒNS, Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija, 172. lpp.
- ⁸² PABRIKS, PURS, Latvia: the challenges of change, p. 64.
- ⁸³ GATIS PURIŅŠ, UĢIS ŠULCS. Etnisko balsojumu diskrētais šarms. Pieejams: <https://www.delfi.lv/898102/versijas/3973781/gatis-purins-ugis-sulcs-etnisko-balsojumu-diskrētais-sarms> (skatīts 23.05.2024.).
- ⁸⁴ ŠNORE, Latvijas teritorijā esošo PSRS kolonistu loma valsts neatkarības atjaunošanā, 75. lpp.
- ⁸⁵ ROZENVALDS, Padomju mantojums un integrācijas politikas attīstība, 40. lpp.
- ⁸⁶ KRISTIĀNS ROZENVALDS. Igaunija ir par neatkarību. In: Diena, 05.03.1991., 1. lpp.; FREDĒNS, Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija, 171. lpp.
- ⁸⁷ DAINA BLEIERE et al., Latvia Toward 100 Years. Rīga 2014, p. 452.
- ⁸⁸ ĪVĀNS, Gadījuma karakalps, 350. lpp.
- ⁸⁹ DAINA BLEIERE et al., Latvia Toward 100 Years, p. 452.
- ⁹⁰ ROZENVALDS, Padomju mantojums un integrācijas politikas attīstība, 39.–40. lpp.
- ⁹¹ Konstitucionālais likums par Latvijas Republikas valstisko statusu: In: Diena, 22.08.1991., 1. lpp.

SUMMARY

The popular voting of 3 March 1991 was organized under extraordinary circumstances and in a very short period of time. It was caused by various causes and conditions, mainly external events. The US administration led by George Bush supported holding some kind of plebiscite in the Baltic states since the declaration of Lithuania's independence in 1990. The decision of the Soviet leadership to organize a referendum on “preservation of the USSR as a renewed federation” on 17 March added pressure on the governments of the Baltic states. Lithuania's decision to organize a plebiscite in Lithuania is considered as failing to take into account the principles of solidarity of the Baltic states and once again left the Latvian government no other way out than to organize a plebiscite. The aggression of the central government of the USSR in Lithuania and Latvia in January 1991 was an additional argument in favour of demonstrating the will of the people.

The idea of a popular voting initially raised concerns about its legal and political implications. First of all, it was necessary to achieve a voting result supporting independence, but there was an opinion that this alone was not sufficient to convince the international community and Moscow, hence, a convincing majority was preferred. A negative context was also caused by the Soviet 1990 “Law on Procedure for Resolving Questions Connected with Seccession of Union's Republic from the USSR”. All this led to the decision to take such a cautious step as calling popular voting, at the same time strongly accentuating that its results would not affect the status and implementation of the “Declaration of the Supreme Soviet of the Latvian SSR of the Renewal of the Independence of Latvia” of 4 May 1990.

The Supreme Soviet of the Republic of Latvia made the decision on the implementation of the voting after the appropriate decision of the Popular Front of Latvia and taking into account the support of Latvian organizations in exile.

The survey campaign itself was brief, but intense. The voting was peaceful and well organized, with Latvian authorities controlling the situation. It ended with a resounding victory and support for the country's independence and democracy. The results strengthened the position of Latvia in international community, as well as in its relations with central authorities in Moscow.

The poll of 3 March 1991 was the last vote in which all permanent residents of Latvia who had reached the age of 18 were eligible to participate after the Soviet period. It was the first popular vote after the restoration of independence, but before the international recognition of statehood. It was organized under extraordinary circumstances and in a short time, but it was successful and showed that the people's will to restore statehood and trust in democracy had not changed.

© 2024, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

Vēstures avoti

Historical Sources

Stāvoklis Latvijā 1919. gada septembra sākumā: britu misijas liecība

The Situation in Latvia at the Beginning of September 1919: Report by the British Commissioner for the Baltic Provinces

---

Dokumentu publicēšanai sagatavojis un komentējis
Commentaries by:

Ēriks Jēkabsons, Dr. hist.

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes
Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: eriks.jekabsons@lu.lv

Latvijas neatkarības kara laikā periods 1919. gada vasarā un rudens sākumā bija ļoti sarežģīts, taču līdz šim ir nepietiekoši dziļi aplūkots historiogrāfijā (galvenā vērība pievērsta Cēsu kaujām un to tiešajām sekām – Kārļa Ulmaņa valdības statusa izmaiņām, tai atgūstot kontroli valstī, vienotā Latvijas armijas izveidei u. c.). 1919. gada vasarā Latvijas teritorijā Ilūkstes apriņķī ienāca arī Polijas karaspēks un Lietuvas armijas vienības, uzsākot kaujas ar Sarkanā armiju par Daugavpils rajonu un sākot tieši apdraudēt arī šo pilsētu otrā Daugavas krastā. Turklāt poļu faktora klātbūtne šeit izraisīja zināmu nemieru gan pretboļševistiskajos Nikolaja Judeņiča komandētajos spēkos Igaunijā, gan Vācijā un Rīdigerā fon der Golca karaspēka štābā Jelgavā.

Kopš 1919. gada jūlija viens no galvenajiem jautājumiem, kas bez nepieciešamības atbrīvojot Sarkanās armijas ieņemto valsts daļu nodarbināja gan Latvijas valdību, gan Sabiedroto misijas Rīgā un Liepājā, bija Zemgalē koncentrētā vācu karaspēka evakuācijas uz Vāciju, kā arī krievu vienību, kas ierodas no Vācijas, jautājums. Augusta beigās Rīgā notika Sabiedroto misijas Baltijas valstis vadītāja Huberta Gofa vietnieka – ģenerāļa Frenka Mārša – iniciētā pretboļševistisko spēku (reģiona valstu un spēku, t. sk. ar minēto krievu vienību komandiera Pāvela Bermonta piedalīšanos) pārstāvju apspriede, lai izveidotu vienotu frontes līniju, kas rezultātus nedeva, neraugoties uz F. Mārša centieniem.¹ Sekojošajās nedēļās sasprindzinājuma pieaugums reģionā turpinājās, 21. septembrī vācu spēkiem Zemgalē oficiāli iestājoties P. Bermonta Rietumkrievijas brīvprātīgo armijā un septembra beigās poļu karaspēkam gūstot no teiktus panākumus Daugavpils frontē.² Oktobrī sekoja vispārēja krīze

un karadarbības sākums starp Latvijas un P. Bermonta spēkiem, kurā britu misijas un personiski S. Talentss piedalījās sevišķi aktīvi.

Lielbritānijas Nacionālajā arhīvā Londonā Ārlietu ministrijas, Kara ministrijas un citās kolekcijās glabājas burtiski miljons daudzums dokumentu, kuri ir būtiski Latvijas 1918.–1920. gada vēsturē. To nosaka, pirmkārt, apstākļi, ka šajā laikā Liepājā, Rīgā un citur aktīvi darbojās ne vien britu Kara flotes kuģi, bet arī politiskā misija, militārā misija un ārlietu resora pārstāvis. Turklāt ar īpašu aktivitāti jau kopš 1919. gada pavasara izcēlās politiskās misijas vadītājs, pulkvedis-leitnants Stīvens Talentss, kurš pēc Strazdu muižas pamiera noslēgšanas jūlija sākumā vairākas dienas Rīgā pat izpildīja civilā gubernatora pienākumus³ un arī pēc tam kopā ar Sabiedroto misijas vadītāju Hubertu Gofu un citiem spēlēja vadošu lomu vācu karaspēka evakuācijas jautājuma risināšanā, aktīvi sadarbojoties gan ar Latvijas valdību un pelnot tās pilnīgu uzticību, gan ar citām Sabiedroto misijām. Turklāt pārējo britu pārstāvju starpā īpaši S. Talentss izcēlās ar to, ka sūtīja uz Londonu regulārus un plašus pārskatus par situāciju. Viņš arī literāri samērā talantīgi vēlāk uzrakstīja vēsturiski ļoti nozīmīgas atmiņas par savu darbību Baltijas valstīs 1919.–1920. gadā.⁴

Šeit sākotnēji publicēts Rīgā rakstītais britu politiskās misijas vadītāja S. Talentsa pārskats ar pielikumiem par 1919. gada 4.–9. septembra militāri politiskajām un sabiedriskajām norisēm Latvijā un reģionā kopumā oriģinālajā angļu valodā (divi no četriem publicētajiem dokumenta pielikumiem oriģinālā bijuši vācu, viens krievu valodā; šeit publicēti dokumenti misijā 1919. gada septembra sākumā veiktajā tulkojumā angļu valodā, kādā tie pieejami Lielbritānijas Nacionālajā arhīvā). Pēc tam publicēts tulkojums latviešu valodā ar komentāriem un skaidrojumiem, **iespēju**

robežās cenšoties saglabāt dokumentu autoru izteiksmes stilu.

Pārskata autors aplūko vācu spēku un Bermontam pakļauto krievu vienību (sastāvs, noskaņojums, krievu vienību gatavība doties uz fronti pie Daugavpils u. c.) jautājumu, Latvijas armijā iekļautā un par Latvijas vācu zemessargiem pārdēvētā, šajā laikā no Tukuma uz Latgales fronti pārvietojamā landesvēra karavīru noskaņojumu, kā arī Latvijas valdības stāvokli un attieksmi pret notiekošajiem procesiem. Turklāt visos gadījumos ziņojuma autoram bijuši tieši informācijas avoti – sākot ar valdības locekļiem līdz Rīdigeram fon der Golcam un par landesvēra komandieri ieceltajam viņa vadītās misijas virsniekam Haroldam Aleksanderam. Ziņojuma pielikumos ietverta un tiek publicēta gan Vācijas armijas 6. rezerves korpusa komandiera Rīdiger fon der Golca uzruna, kuru viņš teica Dzelzs divīzijas parādē Jelgavā 1. septembrī un kurā diezgan skaidri saskatāma gan Golca personiskā nostāja jautājumā par karaspēka evakuāciju uz Vāciju un pret tajā notiekošajiem procesiem (nepieciešamība pakļauties valdības un armijas virspavēlniecības pavēlēm par evakuāciju un vienlaikus vēlēšanās palikt Latvijā, patriotisku saukļu un argumentu izmantošana komunikācijā ar karavīriem u. c.), gan viņa 4. septembra raksts britu misijai, kurā viņš skaidro savu nostāju (gatavība izpildīt Vācijas valdības rīkojumu par evakuāciju, vienlaikus skaidri norādot uz karavīru piekrāpšanu – nedodot tiem iespēju apmesties Kurzemē un Zemgalē, kā arī bridinot par iespējamām sekām); sekojošais dokuments – britu politiskās misijas deklarācijas uzmetums, kas saskaņots ar Latvijas valdību un iesniegts P. Bermontam. To parakstot, viņš apņēmtos ne vien pakļauties Latvijas armijas virspavēlniecības kontrolei savas īslaicīgās atrašanās laikā, bet arī atturēties no rekvizīcijām u. tml. Visbeidzot, publicēts pilns Konstantīna Desino raksts, adresēts britu

misijai. Igaunijā esošās Krievijas Ziemeļrietumu brīvprātīgo armijas virspavēlnieka štāba ģenerālleitnants Konstantīns Desino bija atsūtīts uz Rīgu P. Bermonta spēku jautājuma risināšanai un mēģināja panākt tās piekrišanu Bermonta spēku transportam uz Daugavpili, neiesaistoties sarunās par to ar Latvijas valdību. Dokuments atspoguļo tipisku aplūkojamā perioda krievu pretboļševistisko spēku pārstāvja attieksmi pret Latvijas valsti, cita starpā mēģinot pārliecināt britus, ka Latvijai nav nekādu tiesību

uz Latgali arī ar pilnīgi nepamatotiem un absurdiem apgalvojumiem, ka latvieši veidojot vien 35% no tās iedzīvotājiem (krievi 50%), turklāt Latgales latvieši kopumā esot nelabvēlīgi “savienībai” ar Latviju utt.

Kopumā publicētie dokumenti zināmā mērā papildina aplūkojamā sarežģītā Latvijas Neatkarības kara posma (8. oktobrī bija sākušās kaujas ar Pāvela Bermonta vāciski-krievisko armiju) priekšvēsturi un atspoguļo situāciju un procesā iesaistīto pušu nostāju septembra sākumā.

RIGA, 9 Sept. 1919.

REPORT by the British Commissioner for the Baltic Provinces.

1. I have stayed in Riga since my return from Revel on August 26, postponing proposed visit to Kovno, owing to critical events here. While, therefore, I have been in telegraphic touch with Colonel Gordon at Revel and Colonel Ward at Kovno throughout, this report, like my last one, sets out the position primarily as it appears from Riga. Though all the various problems involved are related, it is convenient to deal with them separately in this report.

THE GERMAN TROOPS OF OCCUPATION

2. On September 1st von der Goltz made a speech at a parade of the Iron Division, of which a verbatim report was supplied to the Military Mission. I attach (Appendix 1) an English translation of that speech. On September 5th von der Goltz, with most of his staff, moved from Mitau to Janischki. On September 4th he addressed to the Military Mission a letter, of which a translation is attached (Appendix 2). On September 8th Freiherr Ago v.[on] Maltzan, who describes himself as “Botschaftsrat”, told Mr. Ulmanis that he expected some 7000 German soldiers to remain in Latvia or Lithuania against the express wishes of the German Government. He agreed that after a certain date, which he provisionally suggested might prove to be October 1st, all such soldiers must be treated as “vagabonds”.
3. The German troops now in Courland appear to be composed of:
  - (a) Men who want to settle somewhere outside Germany, preferably in Courland.
  - (b) Soldiers of fortune, prepared to join the highest bidder.
  - (c) Men who want to go home to Germany.
  - (d) Men who do not want to go home to Germany, unless employment is assured to them there.
  - (e) Men who have no plans of any kind, but feel more comfortable where they are than they expect to find themselves in Germany.

The attitude of individual soldiers to the officers of this Mission varies. On two occasions they helped to mend broken-down cars belonging to this Mission, and on one

of these occasions provided the officers in the car with food. They appear uniformly hostile to the Letts.

4. As throwing some light on the support which these troops are receiving from Germany, I attach (Appendix 3) a report of an interview between Colonel Rowan Robinson, of the Military Mission at Kowno, and Major Prince Shikhmatoff. I have already forwarded by telegram a report which reached Colonel Ward at Kovno "on good authority" to the effect that daily aeroplane communication was maintained between the Germans at Radzivilishki and the Bolsheviks at Vitebsk. Colonel Pirie Gordon has forwarded independent evidence of German activities in Petrograd itself. An American subject who left Moscow on August 12th lately reported in Kovno that some 20 German engineers had been employed by the Bolshevik Government at very high salaries on the re-organisation of the railways.

COLONEL BERMONDT'S FORCE

The future movements of Bermond's force have raised many difficulties during the last week. At the Military Conference held here on August 26th General Marsh had a preliminary private interview with Bermond and Capt. Bray, an officer of Russian birth and sympathies attached to the Riga Military Mission. General Dessino arrived in Riga on the same day with orders from General Yudenich to Bermond to advance towards Pskoff. He was surprised to find at the opening of the conference which followed the private interview referred to that Bermond's counter proposal to march towards Dvinsk was officially approved. On the same day Colonel Bermond appears to have had a provisional promise from General Marsh to the effect that the flow of Russian prisoners to his force would again be resumed and that war material would be allowed to pass the German frontier to him. In my telegram No. 78 of September 5th I referred for decision at home the specific questions raised by Bermond as a result of this conference. On September 5th I received information from Colonel Ward at Kovno that the German Ministry had asked the Lithuanian Government to allow some 5000 Russian troops under Colonel Vyrgolich to use the railway Shadov-Poneveyej for the purpose of reaching the Dvinsk front. Among other objections, the Lithuanian Government felt that this movement would seriously upset the communications of their army. On September 4th I had sent to Colonel Bermond for his signature, in pursuance of a provisional agreement made with him on August 27th, the draft of a declaration agreed with the Latvian Minister for Foreign Affairs. I attach (Appendix 4) a copy of this draft. So far I have received no reply from Colonel Bermond.

5. It is clear that Bermond's chief anxiety to go to the front arises from a desire to secure Dvinsk before the Polish, Lithuanian or Latvian forces arrive there. In this he is supported by General Dessino, a copy of whose letter to me of September 4th is attached (Appendix 5).
6. The next steps to be taken with regard to Bermond depend partly upon his attitude towards the draft declaration which I sent to him on September 4th, but mainly upon the answer received to my telegram of September 5th, No. 78. At the present time I have had no cause to modify the conclusions expressed in my telegrams Nos. 56⁵ and 78, which may be summarised as follows:
  - (a) No further Russian prisoners should be allowed to join Bermond and no more war material should be allowed to cross the German frontier for his use until

the position of the Germans now in Courland and Lithuania has been effectively cleared up.

- (b) Any immediate advance by Bermondts towards Dvinsk is likely to weaken rather than strengthen the front against the Bolsheviks in that neighbourhood.
- (c) The one cardinal local need at the moment is to supply ample military equipment to the Latvian & Lithuanian armies, so that the future movements of both Germans and Russians in Courland and Lithuania can be settled by dictation and not by negotiation.

THE BALTIC LANDESWEHR

7. In accordance with the Strasdenhof Armistice of July 3rd, General Gough issued instructions to the Landeswehr which involved the banishment of all Germans from the force and its reorganisation under the command of Lt-Colonel Hon. H. R. Alexander, whom, in view of the urgency, I lent from the staff of my Mission for this purpose. The Landeswehr are now in course of proceeding to the Bolshevik front.

Colonel Alexander has had many difficulties with them, the latest being an objection on the part of the Landeswehr to go to the front, on the ground that the Lettish Command would probably place them in a position where they would be decimated by the Bolsheviks. This attitude was accentuated by a disinclination on the part of the People's Council to pass the amnesty, which was one of the points with which Mr. Ulmanis's Government undertook on their appointment to deal. There is some nervousness in Lettish circles lest the Landeswehr should combine with Colonel Bermondts if he reaches the front in their neighbourhood. On the whole, however, it appears probable that once they are engaged with the Bolsheviks, most of the difficulties hitherto experienced with this force will be forgotten.

THE LATVIAN GOVERNMENT

8. After the crisis referred to in my last report, the position of the Government became easier. Equipment for the army is now immediately expected. There is expectation of a financial arrangement between the Government and the London group, whose representative Mr. Fortington, came out with me to Riga in the middle of August; and the fear of a German-Russian march on Riga has been, temporarily at any rate, dispelled. There has also been lately a steady and marked revival of life in Riga. The forthcoming negotiations between the Estonian and the Bolshevik Governments do not appear to have excited much interest in Latvia or to be viewed with sympathy by the Latvian Government. A conference is to be held on September 10th in Riga, at which the Premiers and other Ministers of the Lithuanian and Estonian Governments are to meet the members of the Latvian Government and discuss preliminary questions of economic policy and defence. An invitation to this conference has been addressed to the Finnish Government, but no answer has so far been received. It was thought better not to invite the Polish Government at this stage, owing to the present difficulties between Poland and Lithuania. But it is hoped that the conference will be the forerunner of a more general meeting between the representatives of all the Governments that at present form a ring round Bolshevik Russia on her northern and western frontiers.

APPENDIX 1

[..] Speech of the commanding General of the 6th Reserve Corps,
Graf von der Goltz, on the occasion of parade of the Iron Division,
on 1 Sept. 1919 at Mitau.

Comrades, I am taking part in the parade today in order to ascertain the behaviour of the troops and report upon it. As you know, I have not sanctioned the refusal to return to Germany, because disobedience is, in military matters, unheard of and in it lurks the danger that all other bonds of discipline and cohesion may disappear. I could not therefore set myself at the head of a movement which is aimed against my own order to evacuate.

I have also agreed to look after you and remain here, as I do not fail to recognize that your leaders, who have made themselves the mouthpieces of the troops, especially the leader of the Iron Division, are driven by their care for the soldiers and warm patriotic hearts. I am thinking and have for a long time been working upon the matter, of how I am to provide for your future and how I can defend East Prussia with the 6th Reserve Corps no longer in a state of readiness for action to hold the Bolsheviks from their frontiers, but, in consequence of the pressure of England, ordered away by the Government practically to be disbanded.

But I am obliged also to direct your attention to the difficulties of remaining and settling in Courland, upon the cessation of the accustomed high wages and food supplies, as well as the impossibility of fighting side-by-side with the Russians against the Bolsheviks as soon as the provision of money ceases, however much I myself may think it necessary. I do not want you afterwards to feel disappointed and deceived. I hope that my untiring efforts will be successful in bringing about the consent of England, and consequently of our German Government, to our remaining here in Courland for the protection of Germany and West Europe. Should this not be the case you will have to go, and work must be sought in Germany; otherwise you would make enemies of everybody in Germany. There is no comprehension of your position but full condemnation of your desire, as much in the newspapers of your party as in those nearest to the Government. To win the world, the great thing is to show that here in Courland are imprisoned troops composed of good soldiers, respectable man and patriotic Germans, who, in spite of their just hatred hold themselves from an act of violence against the English and the Letts. You must preserve discipline amongst yourselves, and all that riff-raff, witch unfortunately comes to us from Germany in such large numbers, must be hurled aside regardless of consequences. Such troops will earn the respect of the whole civilised world. Irresponsible people and Spartacists call such troops reactionary, because to them everyone who stands for order and good behaviour is offensive. But that should not trouble us. We know that order and work belong to the future of Germany, we do not want her to collapse and drag down the whole world with her into the abyss.

The main thing with every German is love of Fatherland. The kings or Prussia called themselves the first servants of the state. If our young German Republic wishes to become of importance, everyone must become a servant of the State and of the Fatherland, and in all their relations always think of the Fatherland only.

With these objects before your eyes, I hope that you will give me and your leaders further confidence and unconditionally follow their orders. To strengthen this, let us express the hope: Long Life to our beloved (and held-in-common) Fatherland!

(sgn.) Graf von der Goltz

APPENDIX 2

Translation.
To the Leader of the Allied Military Mission,
Lt-General Burt, Riga.
Mitau, 4 September, 1919.

I am instructed by the German Government to inform you that the Government is doing everything to induce the troops to return to Germany, also that it condemns very strongly the unlawful conduct of the troops, at the same time quite comprehending their bitterness, that they should now completely evacuate Courland, whereby their prospects for settlement are finally destroyed. The German Government has no military forces at its disposal to counteract the disobedience of the troops in continuing to remain in Courland, and can eventually only sever its connection with them. The Government, however points out the approaching danger that the men, who consider themselves cheated, may collect in bands cause unlawfulness and acts of violence, also the dangers arising out of all this for Courland.

Von der Goltz

APPENDIX 3

REPORT OF AN INTERVIEW BETWEEN Colonel ROWAN ROBINSON AND Major Prince SHIKHMATOF, RUSSIAN VOLUNTEER ARMY, RUSSIAN AGENT IN WARSAW

[..]

APPENDIX 4

DRAFT DECLARATION agreed with Latvian Government
and conveyed to Colonel Bermond on September 4th 1919.

In order to make clear my good intentions to the country in which my troops are at present stationed, I declare:

1. That it is my desire to recognize and deal frankly with the Government of Latvia.
2. That I have nothing but peaceful intentions towards Latvian people and army.
3. That I shall not stay in Latvian territory longer than is necessary.
4. That while in Latvia I place myself under the general control of the Latvian Commander-in-Chief.
5. That any plans for my passage through Latvian territory will be subject to special agreement with Latvian Commander-in-Chief.
6. That in any such passage I shall refrain from requisitioning and shall rely as little as possible upon the resources of the country.
7. That I will exclude from the force under my command all subjects of Germany or of her allies during the late War.

APPENDIX 5

Translation (from Russian)
Hotel Petersburg, Riga, 4th Sept. 1919.

Dear Colonel, The so-called district of Latgallen with its two chief towns, Dvinsk and Riejitza, has a population of about one million: 50% Russians, 35% Letts, and a small percentage of Poles, Jews, &. The Latgallen Letts speak a different dialect to the Riga Letts

and they cannot always understand each other. Their object in proposing their union with Latvia was to free themselves from the Bolsheviks, and they have no genuine sympathy towards Latvia.

According to rumours, the proposal for the union was made by a clique of individuals. It follows therefore that Latvia possesses no rights in Latgallen, the more so since Lithuania, and not Latvia, is liberating Latgallen from the Bolsheviks. Lithuania, as I have been told by prof. Shimkous, the Prime Minister, and other representatives of the Lithuanian Government, has no pretensions with regard to Latgallen.

Therefore I consider that the representatives of the Entente have no grounds for wasting time on political discussions with Latvia on the question of the transport of the Russian detachments under the command of Col. Bermond and Colonel Virgolitch, and other small units, to the Dvinsk front.

The pretensions of Latvia concerning Latgallen are without foundation. Transport via Dvinsk is strategically important for operations against the Bolsheviks, and time is valuable.

Therefore if the Entente has as its aim the downfall of Bolshevism, any time spent in discussing questions concerning regions which are not even occupied by her is a real hindrance to attaining the end which the Entente has in view.

In addition to this, the idea that Bermond and Virgolitch have about 25% of Germans in their detachments who are likely to influence Russia in the future is also groundless. In the same way the supposition that the transport of the above-mentioned troops will make a corridor for von der Goltz is also groundless, because the Entente can prevent this, but if the Entente cannot do so, one must assume that von der Goltz is sufficiently strong to go where he pleases without the help of Bermond and Virgolitch.

But besides this, it is undesirable both for the Letts themselves and for the Entente to leave these two detachments with von der Goltz's army, because of the objections made against the Russian forces (although they do include a few Germans) that in the accomplishment of their aim – war against the Bolsheviks in the most important strategical direction – might excite the army against the Letts and the Entente and bring about undesirable complications. Their speedy transport to Dvinsk will cut them off from von der Goltz and the sole physical communication with Courland will be the communication line by which the various stores will be temporarily received, but this line will have no actual strength.

Therefore it is necessary to permit and help these detachments as soon as possible in their move to Dvinsk and put aside the question of evacuation by von der Goltz when dealing with this matter.

I would add that Prof. Chimkous has promised me that he will inform the Lithuanian Gov[ernment], whose army is actually operating at Dvinsk, about the question of transporting these detachments to Latgallen.

(sgd) K. DESSINO

Lielbritānijas Komisijas Baltijas provincēs vadītāja [S. Talents⁶] ziņojums

1. Esmu atradies Rīgā kopš manas atgriešanās no Rēveles⁷ 26. augustā sakarā ar kritiskajiem notikumiem šeit, atliekot piedāvāto braucienu uz Kauņu. Tādējādi, kaut arī esmu visu laiku atradies telegrāfiskos sakaros ar pulkvedi Gordonu⁸ Rēvelē un pulkvedi Vordu⁹ Kauņā, šis ziņojums kā mans pēdējais vispirms atspoguļo mūsu stāvokli, kā tas izskatās no Rīgas. Kaut arī dažādās aplūkotās problēmas ir savstarpēji saistītas, šajā ziņojumā ir ērtāk tās aplūkot atsevišķi.

VĀCU OKUPĀCIJAS KARASPĒKS

2. 1. septembrī fon der Golcs¹⁰ teica runu Dzelzs divīzijas parādē, kuras atreferējums tika piegādāts [Lielbritānijas] militārajai misijai. Es pievienoju (1. pielikums) šīs runas tulkojumu. 5. septembrī fon der Golcs kopā ar sava štāba lielāko daļu pārvietojās no Jelgavas uz Jonišķiem. 4. septembrī viņš vērsās pie militārās misijas ar vēstuli, kuras tulkojums ir pievienots (2. pielikums). 8. septembrī brīvkungs Ago f.[on] Malcans,¹¹ kurš apzīmē sevi par "Botschaftsrat",¹² sacīja Ulmaņa¹³ kungam, ka, pēc viņa domām, kādi 7000 vācu karavīru paliks Latvijā vai Lietuvā, pretēji vācu valdības paustajai gribai. Viņš piekrita, ka pēc noteikta datuma, ko tas pagaidām varbūtēji piedāvāja nozīmēt 1. oktobri, visus šādus karavīrus jāuzskata par kļaidoņiem.
3. Pašlaik Kurzemē esošais vācu karaspēks izskatās, ka sastāv no:
  - (a) Vīriem, kuri grib apmesties kaut kur ārpus Vācijas, vēlams Kurzemē.
  - (b) Karavīru algotņiem, kas gatavi pievienoties tam, kurš piedāvās augstāku samaksu.
  - (c) Vīriem, kuri vēlas atgriezties Vācijā.
  - (d) Vīriem, kuri nevēlas atgriezties Vācijā, ja viņiem tur netiks nodrošināts darbs.
  - (e) Vīriem, kuriem nav nekādu plānu, taču jūtas ērtāk tur, kur viņi atrodas, nekā domā, kā tiem klāsies Vācijā.

Individuālu karavīru attieksme pret mūsu misijas virsniekiem ir dažāda. Divos gadījumos viņi palīdzēja salabot salūzušas šai misijai piederošas automašīnas, bet vienā no šiem gadījumiem apgādāja virsniekus mašīnā ar pārtiku. Viņi izskatās vispārēji naidīgi pret latviešiem.

4. Lai nedaudz parādītu atbalstu, kādu šis karaspēks saņem no Vācijas, es pievienoju (3. pielikums¹⁴) ziņojumu par sarunu starp pulkvedi Rouenu Robinsonu¹⁵ no militārās misijas Kauņā un majoru kņazu Šihmatovu.¹⁶ Esmu jau ar telegrammu nosūtījis ziņojumu, kas, pēc uzticamām ziņām, ir sasniedzis pulkvedi Vordu Kauņā un tam sekojoši ir notikuši ikdienas lidmašīnu lidojumi starp vāciešiem Radvilišķos un boļševikiem Vitebskā. Pulkvedis Piri-Gordons ir nosūtījis atsevišķas liecības par vāciešu aktivitātēm pašā Petrogradā. Amerikāņu pavalstnieks, kurš izbrauca no Maskavas 12. augustā, nesen Kauņā ziņoja, ka kādi 20 vācu inženieri strādā pie dzelzceļu atjaunošanas boļševiku valdības labā ar ļoti augstām algām.

PULKVEŽA BERMONTA SPĒKI

Gaidāmās Bermonta¹⁷ spēku kustības pēdējās nedēļas laikā ir raisījušas daudzus sa-režģījumus. 26. augustā šeit notikušajā militārajā apspliedē ģenerālim Māršam¹⁸ bija

iepriekšēja privāta saruna ar Bermontu un kapt.[eini] Breju¹⁹ – Krievijā dzimušu un krievisku simpātiju virsnieku, kurš iekļauts Rīgas militārajā misijā. Tajā pašā dienā Rīgā ieradās ģenerālis Desino²⁰ ar pavēlēm no ģenerāļa Judeņiča²¹ Bermontam virzīties Pleskavas virzienā. Apspriedes sākumā, kas sekoja minētajai privātajai sarunai ar Bermontu, viņš bija pārsteigts, ka tiek oficiāli apstiprināts Bermonta pretpriekšlikums par došanos uz Daugavpili. Liekas, tajā pašā dienā pulkvedis Bermonts pagaidām saņēma ģenerāļa Mārša solījumu, ka tiek atsākta krievu karagūstekņu nosūtīšana un atļauts vest kara materiālus pāri Vācijas robežai uz viņa spēkiem. Manā 5. septembra telegrammā Nr. 78 izlemšanai Londonā šis apspriedes sakarā es minēju specifiskos jautājumus saistībā ar Bermontu. 5. septembrī es saņēmu informāciju no pulkveža Vorda Kauņā par to, ka Vācijas ministrija lūgusi Lietuvas valdībai atļauti kādiem 5000 krievu karavīru pulkveža Virgoļiča²² vadībā izmantot dzelzceļu Šeduva–Panevėža, lai sasniegtu Daugavpils fronti. Citu iebildumu starpā Lietuvas valdība uzskatīja, ka šāda kustība var nopietni traucēt tās armijas sakariem. 4. septembrī es biju nosūtījis pulkvedim Bermontam parakstīšanai ar Latvijas ārlietu ministru [Z. Meierovicu²³] saskaņotu deklarācijas uzmetumu, par kādu iepriekš bijām ar to vienojušies 27. augustā. Pievienoju (4. pielikums) šī uzmetuma kopiju. Līdz šim brīdim neesmu saņēmis no pulkveža Bermonta atbildi.

5. Ir skaidrs, ka galvenā rūpe, kas izraisa Bermonta vēlēšanos iet uz fronti, ir vēlēšanās ieņemt Daugavpili, pirms tur ierodas poļu, lietuviešu vai latviešu spēki. Šajā jautājumā viņu atbalsta ģenerālis Desino, kura vēstules kopija no 4. septembra ir pievienota (5. pielikums).
6. Nākamie spertie soļi Bermonta sakarā ir daļēji atkarīgi no viņa attieksmes pret deklarācijas uzmetumu, ko tam nosūtīju 4. septembrī, bet galvenokārt no saņemtās atbildes uz manu telegrammu Nr. 78 no 5. septembra. Šobrīd man nav iemesla mainīt manās telegrammās Nr. 56 un 78 paustos secinājumus, kas var tikt apkopoti šādi:
  - (a) Turpmāk jāliedz krievu gūstekņiem pievienoties Bermonta spēkiem un nevar pieļaut kara materiālu nosūtīšanu viņa rīcībā pāri Vācijas robežai, kamēr vāciešu stāvoklis šobrīd Kurzemē un Lietuvā tiek pilnībā noskaidrots.
  - (b) Jebkura tūlītēja Bermonta virzība Daugavpils virzienā drīzāk vājinās, nevis stiprinās fronti pret boļševikiem tajā rajonā.
  - (c) Šajā brīdī vienīgā galvenā lokālā nepieciešamība ir piegādāt dažādu militāro ekipējumu Latvijas un Lietuvas armijām tā, lai gan vāciešu, gan krievu nākotnes kustības Kurzemē un Lietuvā varētu tikt atrisinātas ar diktātu, nevis ar sarunām.

BALTIJAS LANDESVĒRS

7. Saskaņā ar 3. jūlija Strazdmuižas pamieru ģenerālis Gofs²⁴ deva rīkojumu landesvēram, kas paredzēja visu [Vācijas] vāciešu izslēgšanu no vienības un tās reorganizāciju pulkveža-leitnanta god.[ājamā] H. R. Aleksandera²⁵ vadībā, kuru es, ievērojot jautājuma neatliekamību, aizdevu no manas misijas personāla šim nolūkam. Pašlaik Landesvērs atrodas ceļā uz boļševiku fronti.

Pulkvedim Aleksanderam bija ar viņiem jāpiedzīvo daudzas grūtības, pēdējā bija, daļai landesvēra iebilstot pret nosūtīšanu uz fronti, jo latviešu virspavēlniecība, iespējams, novietos tos [neizdevīgās] pozīcijās, kur viņus var iznīcināt boļševiki. Šo attieksmi pavadīja Tautas padomes daļas nevēlēšanās izsludināt amnestiju – izpildīt vienu no punktiem, ko Ulmaņa kunga valdība apņēmas risināt, uzsākot darbu. Latviešu aprindās pastāv zināma nervozitāte, vai landesvērs nevarētu sadarboties ar pulkvedi Bermontu,

ja viņš sasniegs fronti tā rajonā. Kopumā tomēr šķiet ticami, ka tad, kad landesvērs būs iesaistīts kaujās ar boļševikiem, lielākā daļa līdz šim ar šo vienību pieredzēto sarežģījumu tiks aizmirsti.

LATVIJAS VALDĪBA

8. Pēc krīzes, par kuru vēstiju manā pēdējā ziņojumā,²⁶ valdības stāvoklis kļuva vieglāks. Ekipējums armijai tagad tiek drīzumā sagaidīts. Pastāv cerība par finansiālu vienošanos starp valdību un Londonas grupu, kuras pārstāvis Fortingtona²⁷ kungs ieradās Rīgā augusta vidū kopā ar mani; un bailes par vācu-krievu karagājieni uz Rīgu ir vismaz pagaidām klievētas. Tāpat pēdējā laikā Rīgā vērojama stabila un pamanāma dzīvības atgriešanās. Gaidāmās sarunas starp Igaunijas un boļševiku valdībām nešķiet raisījušas lielu interesi Latvijā vai uztvertas ar simpātijām no Latvijas valdības puses. Konferencē jānotiek 10. septembrī Rīgā, un tajā Lietuvas un Igaunijas valdību premjeriem un citiem ministriem jāsatiekas ar Latvijas valdības locekļiem, lai pārrunātu saimnieciskās politikas un aizsardzības jautājumus.²⁸ Uzaicinājums uz šo konferenci nosūtīts Somijas valdībai, bet līdz šim nav saņemta atbilde. Domājams, šajā situācijā labāk neuzaicināt Polijas valdību, ievērojot pašreizējos sarežģījumus starp Poliju un Lietuvu. Tomēr tiek cerēts, ka konference būs priekšvēstnesis plašākai konferencēi visām valdībām, kuras šobrīd veido loku ap boļševistisko Krieviju vai tās ziemeļu un rietumu robežām.

1. PIELIKUMS

[..] 6. rezerves korpusa komandējošā ģenerāļa
grāfa fon der Golca runa Dzelzs divīzijas parādē
1919. gad 1. septembrī Jelgavā.

Biedri, es šodien piedalos parādē, lai pārliecinātos par karaspēka uzvedību un ziņotu par to. Kā jūs zināt, es neesmu sankcionējis atteikšanos atgriezties Vācijā, jo nepaklausība militārās lietās ir nepieļaujama un tā rada draudus, ka var izzust visas citas disciplīnas un padotības saites. Tādējādi es nevaru atrasties galvgali kustībai, kas ir vērsta pret manis paša pavēli par evakuāciju [uz Vāciju].

Esmu arī piekritis rūpēties par jums un palikt šeit, tāpat kā nenoliedzu, ka jūsu vadītājus, kuri ir padarījuši sevi par karaspēka gribas paudējiem, sevišķi Dzelzs divīzijas vadītājs,²⁹ vada viņu rūpes par karavīriem un viņu siltās patriotiskās sirdis. Esmu pārdomājis to un ilgāku laiku strādājis pie jautājuma, kā es varu nodrošināt jūsu nākotni un kā varu aizsargāt Austrumprūsiju ar 6. rezerves korpusu, kurš vairs nav gatavs akcijai, lai noturētu boļševikus uz to robežām, taču Anglijas spiediena rezultātā ar [Vācijas] valdības rīkojumu tiek nosūtīts prom praktiski uz izformēšanu.

Taču tāpat esmu spiests vērst jūsu uzmanību uz palikšanas un apmešanās grūtībām Kurzemē saistībā ar ierasto augsto algu un pārtikas piegāžu pārtraukšanu, tāpat ar neiespējamību cīnīties plecu pie pleca ar krieviem pret boļševikiem, kad naudas sūtījumi izbeigsies, lai cik lielā mērā es pats uzskatītu to par nepieciešamu. Es nevēlos, lai jūs pēc tam justos neapmierināti un piekrāpti. Es ceru, ka manas nerimstošās pūles sekmēsies, panākot Anglijas un sekojoši mūsu Vācijas valdības piekrišanu mūsu palikšanai šeit, Kurzemē, Vācijas un Rietumeiropas aizsardzībai. Ja tas neizdosies, jums būs jādodas un jāmeklē darbs Vācijā; pretējā gadījumā jūs padarīsiet par saviem ienaidniekiem ikkatru Vācijā. Tur trūkst jūsu stāvokļa izpratnes, bet ir jūsu vēlmju klajš nosodījums gan jūsu partijas, gan

valdībai tuvāko partiju laikrakstos. Lai panāktu pasaules atzišanu, liela lieta ir parādīt, ka šeit, Kurzemē, ir ieslodzīts karaspēks, kas sastāv no labiem karavīriem, godājamiem vīriem un patriotiskiem vāciešiem, kuri, par spīti viņu taisnīgajam naidam, atturas no vardarbības pret angļiem un latviešiem. Jums jāsauglabā disciplīna savā vidū, un visas tās pabiras, kas nelaimīgā kārtā nāk pie mums no Vācijas tik lielā skaitā, ir jātriec malā, neraugoties uz sekām. Tāds karaspēks nopelnīs visas civilizētās pasaules cieņu. Neatbildīgi cilvēki un spartakisti³⁰ sauc šādu karaspēku par reakcionāru, tāpēc ka tiem ikkatrs, kurš stāv par kārtību un labu uzvedību, ir aizskarošs. Bet tam nevajadzētu mūs satraukt. Mēs zinām, ka kārtība un darbs pieder Vācijas nākotnei, mēs nevēlamies, lai Vācija sabruk un aizvelk visu pasauli sev līdzī bezdibeni.

Galvenā lieta katrā vācietī ir Tēvzemes mīlestība. Prūsijas karaļi dēvēja sevi par valsts pirmajiem kalpiem. Ja jaunā Vācijas Republika vēlas kļūt svarīga, katram ir jākļūst par Valsts un Tēvzemes kalpu un visā savā darbībā jādomā vienīgi par Tēvzemi.

Ar šiem mērķiem acu priekšā es ceru, ka jūs uzticēsieties man un jūsu vadītājiem un bez nosacījumiem sekosiet viņu pavēlēm. Lai stiprinātu šo, ļaujiet paust cerību: ilgu mūžu mūsu mīļotajai (un kopīgajai) Tēvzemei!

(paraksts) Grāfs fon der Golcs

2. PIELIKUMS

Tulkojums

Sabiedroto Militārās misijas vadītājam Rīgā
ģenerālleitnantam Bērtam.³¹

Jelgavā 1919. gada 4. septembrī.

Vācijas valdība man ir uzdevusi informēt jūs, ka valdība dara visu, lai iespaidotu karaspēku atgriezties Vācijā, tāpat tā ļoti stingri nosoda nelikumīgās karaspēka darbības, vienlaikus pilnībā izprotot karavīru sarūgtinājumu, ka viņiem tagad pilnībā jāevakuējas no Kurzemes, kur viņu cerības uz apmešanos ir pilnībā sagrautas. Vācijas valdības rīcībā nav militāru spēku, lai pretdarbotos Kurzemē joprojām paliekošā karaspēka nepaklausībai, un valdība var vienīgi pārtraukt savus sakarus ar to. Valdība tomēr norāda uz tuvojošām briesmām, ka vīri, kas uzskata sevi par piekrāptiem, var pulcēties bandās un veikt nelikumības un vardarbības aktus, tāpat uz draudiem, kas no šī visa ceļas Kurzemei.

Fon der Golcs

[..]

4. PIELIKUMS

DEKLARĀCIJAS UZMETUMS,

saskaņots ar Latvijas valdību un nodots

pulkvedim Bermontam 1919. gada 4. septembrī.

Lai padarītu skaidrus manus labos nodomus pret valsti, kurā pašlaik novietots mans karaspēks, es paziņoju:

1. Ka vēlos atzīt un izveidot godīgas attiecības ar Latvijas valdību.
2. Ka man nav citi kā vienīgi miermīlīgi nodomi pret Latvijas tautu un armiju.
3. Ka es nepalikšu Latvijas teritorijā ilgāk kā nepieciešams.
4. Atrazdamies Latvijā, es pakļaušos Latvijas [armijas] virspavēlnieka vispārīgai kontrolei.
5. Jebkādi plāni par manu cauriešanu Latvijas teritorijai tiks sakārtoti ar speciālu vienošanos ar Latvijas virspavēlnieku.

6. Ka jebkuras šādas cauriešanas laikā es atturēšos no rekvizēšanas un, cik maz vien iespējams, izmantošu zemes resursus.
7. Ka es izslēgšu no man pakļautajiem spēkiem visus Vācijas un tās sabiedroto pēdējā kara laika pilsoņus.

5. PIELIKUMS

Tulkojums (no krievu valodas)³²

Pēterburgas viesnīca,³³ Rīga, 1919. gada 4. sept.

Dārgais pulkvedi, tā sauktajā Latgales apgabalā ar divām tā galvenajām pilsētām, Daugavpili un Rēzekni, ir apmēram viens miljons iedzīvotāju: 50% krievu, 35% latviešu un neliels procents poļu, ebreju u. c. Latgales latvieši runā savādākā dialektā nekā Rīgas latvieši, un viņi ne vienmēr var viens otru saprast. Viņu mērķis, piedāvājot savienību ar Latviju, ir atbrīvot sevi no boļševikiem, un tiem nav īstu simpātiju pret Latviju.

Saskaņā ar baumām priekšlikumu par savienību izvirzīja individuālu personu kliķi. Tādējādi jāsecina, ka Latvijai nepieder tiesības Latgalē, vēl jo vairāk tāpēc, ka Lietuva, ne Latvija atbrīvo Latgali no boļševikiem. Lietuva, kā man sacīja prof.[esors] Šimkus,³⁴ premjerministrs [Sleževičs³⁵] un citi Lietuvas valdības pārstāvji, neizvirza nekādas pretenzijas uz Latgali.

Tādējādi es uzskatu, ka Antantes pārstāvjiem nav pamata tērēt laiku politiskās diskusijās ar Latviju jautājumā par plkv. Bermonta un plkv. Virgoļiča komandēto krievu vienību un citu mazu vienību transportēšanu uz Daugavpils fronti.

Latvijas pretenzijām saistībā ar Latgali nav pamata. Transports cauri Daugavpilij ir stratēģiski svarīgs operācijām pret boļševikiem, un laikam ir nozīme.

Tādējādi, ja Antantes mērķis ir gāzt boļševismu, jebkāds laiks, kas pavadīts diskusijās jautājumos, kas skar reģionus, ko tā pat nav ieņēmusi, ir patiens šķērslis Antantes paredzētā mērķa sasniegšanā.

Turklāt idejai, ka Bermontam un Virgoļičam viņu vienībās ir ap 25% vāciešu, kas var iespaidot Krieviju nākotnē, tāpat nav pamata. Tādā pašā veidā pieņēmumam, ka iepriekš minētā karaspēka transportēšana izveidos koridoru priekš fon der Golca, tāpat nav pamata, jo Antante var to nepieļaut, bet, ja Antante to nevar, jāpieņem, ka fon der Golcs ir pietiekoši spēcīgs iet, kur pats vēlas bez Bermonta un Virgoļiča palīdzības.

Vēl turklāt nav vēlams ne latviešiem pašiem, ne Antantei atstāt šīs divas karaspēka daļas ar fon der Golca armiju, jo pret krievu spēkiem izvirzītie iebildumi (kaut arī šīs vienības ietver dažus vāciešus), ka viņu mērķa sasniegšanā – ciņā pret boļševikiem stratēģiski vissvarīgākajā virzienā – var sacelt armiju pret latviešiem un Antanti un izraisīt nevēlamus sarežģījumus. Viņu ātra pārvietošana uz Daugavpili nogriezīs tos no fon der Golca, un vienīgais fiziskais sakars ar Kurzemi būs sakaru līnija, pa kuru pagaidām tiks saņemti dažādi krājumi, taču šai līnijai nepiemītis aktuāla nozīme.

Tādējādi ir nepieciešams atļaut un palīdzēt šīm vienībām pārvietoties uz Daugavpili, cik ātri vien iespējams, un atlikt malā jautājumu par fon der Golca veiktu evakuāciju, kad runa ir par šo lietu.

Man jāpiebilst, ka prof. Šimkus ir apsolījis man, ka viņš informēs Lietuvas vald.[ību], kuras armija pašlaik operē Daugavpili, par šo karaspēka daļu transportēšanu uz Latgali.

(paraksts) K. DESINO

Avots: National Archives of United Kingdom, War Office, 106/600/ not numbered.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Stāvoklis Rīgā 1919. gada augusta beigās un Pāveta Bermonta darbības konteksts: Lielbritānijas misijas vadītāja Stivena Talentsa redzējums. In: Latvijas Arhivi 2018, Nr. 1/2, 95.–112. lpp.
- ² Detalizētāku kopējās situācijas raksturojumu aplūkojamajā periodā sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Militāri politiskā situācija Latvijā 1919. gada jūlijā–decembrī: vispārīgās iezīmes. In: ĒRIKS JĒKABSONS, JĀNIS ŠILINŠ (sast.). Cīņa par brīvību: Latvijas Neatkarības karš (1918–1920) Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos. 3. daļa. 1919. gada 10. jūlijs – decembra sākums. Rīga 2021, 24.–38. lpp.
- ³ Sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Strazdumuižas pamiers 1919. gada 3. jūlijā un tā tiešās sekas: Lielbritānijas misijas vadītāja Stivena Talentsa redzējums. Truce of Strazdumuiža in July 3, 1919 and its Direct Consequences: Perspective of Stephen Tallents, British Commissioner for the Baltic Provinces. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2017, Nr. 3, 171.–186. lpp.
- ⁴ Sk.: STEVEN TALLENTS. Man and Boy. London 1943.
- ⁵ Telegrammā Nr. 56, kuru S. Talents no Rīgas uz Londonu nosūtīja 28. augustā pēc savas vizītes Jelgavā un personiskas tikšanās ar P. Bermonu, viņš raksturoja Latvijas valdības satraukumu par iespējamo Bermonta vienību transportu cauri Latvijas teritorijai u. c. Cita starpā S. Talents šeit uzsvēra “megalomānijas” (lieluma mānijas) pārņemtā Bermonta pilnīgo atkarību no vācu spēkiem. Sk: National Archives of United Kingdom, London, War Office, 160/2/ not numbered.
- ⁶ Stīvens Talents (*Tallents*), Lielbritānijas valsts ierēdnis, Pirmā pasaules kara laikā pulkvedis-leitnants armijā. No 1919. gada februāra politiskās misijas vadītājs Baltijas valstīs.
- ⁷ Rēvele – Tallinas nosaukums līdz 1918. gadam, Latvijas Neatkarības katra laikā plaši lietots sarakstē un sarunvalodā.
- ⁸ Harijs Piri-Gordons (*Pirie-Gordon*, 1883–1969), Lielbritānijas armijas pulkvedis-leitnants. 1919. gadā politiskās misijas loceklis, pārstāvis Tallinā.
- ⁹ R. B. Vords (*Ward*), Lielbritānijas armijas pulkvedis-leitnants, politiskās misijas vadītāja vietnieks Baltijas valstīs, 1919.–1920. gadā pārstāvis Kauņā, Lietuvā.
- ¹⁰ Ridigers fon der Golcs (*von der Goltz*, 1865–1946), Vācijas armijas ģenerālmajors. 1918. gadā komandēja vācu ekspedīcijas karaspēku Somijā, pilsoņu kara dalībnieks. No 1919. gada februāra darbojās Kurzemē, 6. rezerves korpusa komandieris, Liepājas gubernators. 1919. gada oktobrī Vācijas valdība atsauc no Latvijas.
- ¹¹ Ādolfs Georgs Oto (“Ago”) fon Malcans (*von Maltzan*, 1877–1927), Vācijas diplomāts. 1919. gadā iecelts par Reiha komisijas vadītāju austrumos – Igaunijā un Latvijā, pārzināja vācu karaspēka izvešanu uz Vāciju. Vēlāk atbildīgo amatos Veimāras republikas Ārlietu ministrijā, vēstnieks ASV.
- ¹² *Botschaftsrat* (vācu val.) – vēstniecības padomnieks.
- ¹³ Kārlis Ulmanis (1877–1942), Latviešu zemnieku savienības vadošs politiķis, no 1918. gada 19. novembra līdz 1920. gada 11. jūnijam Pagaidu valdības Ministru prezidents. Vēlāk daudzkārt amatos valdībā, 1936.–1940. gadā Valsts prezidents. Gājis bojā padomju ieslodzījumā.
- ¹⁴ Netiek publicēts, dokumentā atstāstīts individuāls viedoklis par Varšavā esošo Krievijas monarhistu plāniem attiecībā uz Bermonta spēku izmantošanu Vācijas, Krievijas, Lielbritānijas un Francijas politisko iekārtu maiņā, daži no tiem šķiet pārspilēti un pat nepamatoti.
- ¹⁵ Henrijs Rouens-Robinsons (*Rowan-Robinson*, 1873–1947), Lielbritānijas armijas artilērijas daļu pulkvedis-leitnants, vēlāk ģenerālmajors. 1919. gadā politiskās misijas loceklis Baltijas valstīs, Lietuvā.
- ¹⁶ Jurijs Širinskis-Šihmatovs (1890–1942), Krievijas armijas kavalērijas daļu štābrotmistrs, Svētā Jura ordeņa kavalieris. 1918.–1919. gadā Dienvidkrievijas Bruņotajos spēkos, kur acimredzot paaugstināts par kapteini (tas ir iemesls, kāpēc dokumentā viņš dēvēts par majoru, jo Krievijas dienesta pakāpju sistēmā bija gan štābkapteiņa jeb štābrotmistra, gan kapteiņa jeb rotmistra dienesta pakāpe), 1919. gadā kara aģenta (atašeja) palīgs Varšavā. 1919. gada rudenī un ziemā dienēja Rietumkrievijas (Bermonta) Brīvprātīgo armijas štābā, vēlāk dzīvoja Parīzē.

- ¹⁷ Pāvēls Bermonts (arī Pāvēls Bermonts-Avalovs, 1877–1973), Krievijas armijas virsnieks (štābrotmistrs), 1919. gadā Krievijas Rietumu brīvprātīgo armijas virspavēlnieks, pulkvedis, vēlāk ģenerālmajors. Starpkaru periodā dzīvoja Vācijā, Dienvidslāvijā, miris ASV.
- ¹⁸ Frenks Māršs (*Marsh*, 1875–1957), Lielbritānijas armijas ģenerālmajors, 1919. gadā – Sabiedroto militārās misijas Baltijas valstīs vadītāja H. Gofa vietnieks.
- ¹⁹ Brejs (*Bray*), Lielbritānijas politiskās misijas loceklis, armijas kapteinis.
- ²⁰ Konstantins Desino (*Dessino*, 1857–1940), Krievijas armijas ģenerālleitnants, 1919. gadā Krievijas Ziemeļrietumu brīvprātīgo armijas virspavēlnieka štāba virsnieks.
- ²¹ Nikolajs Judeņičs (1862–1933), Krievijas armijas infantērijas ģenerālis, 1919. gadā – 1920. gada sākumā pretraboļševistiskās Krievijas Ziemeļrietumu armijas virspavēlnieks.
- ²² Jevgēņijs Virgoļičs (1883 – pēc 1920), Krievijas armijas Atsevišķā žandarmu korpusa pulkvedis, 1919. gadā Rietumkrievijas brīvprātīgo armijas korpusa komandieris Lietuvas teritorijā.
- ²³ Zigfrīds Anna Meierovics (1887–1925), valstsvīrs un diplomāts. 1917.–1918. gadā Latviešu Pagaidu nacionālās padomes Ārlietu nodaļas loceklis, no jūlija šīs padomes pilnvarotais Lielbritānijā. No 1918. gada novembra Pagaidu valdības ārlietu ministrs. No 1919. gada janvāra Latvijas delegācijas loceklis (vēlāk vadītājs) Parīzes Miera konferencē. Tautas padomes loceklis, vēlāk ievēlēts Satversmes sapulcē un Saeimā.
- ²⁴ Huberts Delapērs Gofs (*Gough*, 1870–1963), Lielbritānijas armijas ģenerālleitnants. Pirmā pasaules kara laikā 5. armijas pavēlnieks, 1919. gadā Sabiedroto militārās misijas vadītājs Baltijas valstīs.
- ²⁵ Harolds Aleksanders (*Alexander*, 1891–1969), Lielbritānijas armijas majors, vēlāk feldmaršals. Pirmajā pasaules karā sasniedza majora dienesta pakāpi. 1919. gada sākumā atsaucās bijušā pulka biedra pulkvežleitnanta S. Talents aicinājumam un tā vadītās misijas sastāvā devās uz Poliju, bet 1919. gada maija beigās kopā ar S. Talentsu karakuģi no Dancigas (tagad Gdaņska) – uz Latviju; 27. jūlijā iecelts par reorganizējamā landesvēra – Latvijas vācu zemessargu (faktiski brigādes) – komandieri Tukumā; no septembra sākuma Latgales frontē (amatā līdz 1920. gada martam); maijā atgriezās Lielbritānijā.
- ²⁶ 31. augustā tapušajā ziņojumā uz Londonu V. Talents aplūkoja Latvijas valdības vadītāju K. Ulmaņa un lielāko politisko partiju vadītāju sarunās ar Talentsu pausto nemieru par iespējamu vācu karaspēka kustību Rīgas virzienā un tās sekām, ekipējuma trūkumu armijai u. c. Sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Stāvoklis Rīgā 1919. gada augusta beigās un Pāvēla Bermonta darbības konteksts: Lielbritānijas misijas vadītāja Stīvena Talents redzējums. In: Latvijas Arhīvi, 2018, Nr. 1/2, 95.–112. lpp.
- ²⁷ Šajā laikā Latvijas valdība gatavojās noslēgt plašu saimnieciskas sadarbības līgumu ar britu uzņēmēju Heroldu Fortingtonu (*Fortington*).
- ²⁸ 1919. gada 10. septembrī Rīgā notika Latvijas, Igaunijas un Lietuvas (Lietuvas valdības vadītāji neieradās, kaut tika gaidīti, tāpēc valsti pārstāvēja diplomātiskais pārstāvis Jons Šļūps) valdības vadītāju, ārlietu un apsardzības resoru vadības apspriede, sāka apspriest eventuālu politiskās un militārās konvencijas noslēgšanu.
- ²⁹ Dzelzs divīzijas komandieris bija majors Jozefs Bišofs (*Bischoff*, 1872–1948), 1919. gada sākumā ieradās Kurzemē; no 16. janvāra Dzelzsbrigādes komandieris; rudenī Rietumkrievijas brīvprātīgo (Bermonta) armijā.
- ³⁰ Spartaka savienības (no 1918. gada decembra Vācijas Komunistiskā partija) piekritēji. 1919. gada janvārī Vācijas Komunistiskā partija kopā ar Vācijas Neatkarīgo sociāldemokrātisko partiju Berlīnē sarīkoja sacelšanos (“spartakistu sacelšanās”). Šeit domāti kreisi noskaņotie Vācijas armijas karavīri.
- ³¹ Alfrēds Bērts (*Burt*, 1875–1949), Lielbritānijas armijas brigādes ģenerālis (ģenerālmajors). 1919.–1920. gadā Lielbritānijas militārās misijas vadītājs Latvijā.
- ³² Oriģināls krievu valodā pagaidām nav atrasts.
- ³³ Viesnica atradās Pils laukumā, pretī Rīgas pilij. Pirms Pirmā pasaules kara un 1919.–1920. gadā viena no prestižākajām Rīgas viesnīcām, ko plaši izmantoja ārvalstu pārstāvji.

³⁴ Jons Šimkus (*Šimkus*, 1873–1944), Lietuvas ķīmiķis un valstsvīrs, mācījies ģimnāzijā Liepājā. 1918. gada decembrī – 1919. gada 12. martā un aprīlī–oktobrī tirdzniecības un rūpniecības ministrs, 1921.–1922. gadā aizsardzības ministrs, vēlāk Kauņas Universitātes rektors. No 1924. gada bija arī Lietuviešu-latviešu tuvināšanās biedrības priekšsēdētājs.

³⁵ Mīkols Sleževičs (*Sleževičius*, 1882–1939), Lietuvas valstsvīrs, 1919. gada aprīlī – 7. oktobrī premjerministrs.

© 2024, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

Recenzijas

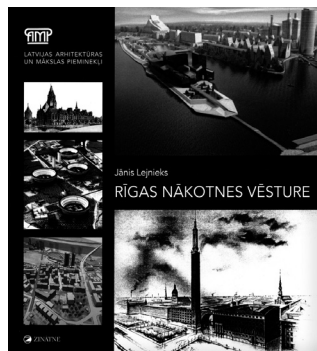

Reviews

Rīga nekad nebūs gatava

Recenzija par grāmatu: Jānis Lejnīeks.
Rīgas nākotnes vēsture. Rīga 2023. 510 lpp.
ISBN 978-9934-599-38-5

Beāte Lielmane, *Mg. hist.*

Viena no zināmākajām teikām par Rīgu ir tā, ka tā nekad nedrīkst būt gatava, citādi tā nogrims dzelmē. To var interpretēt kā metaforu tam, ka pilsēta ir dzīva tikai tik ilgi, kamēr tā attīstās. Lai attīstība būtu mērķtiecīga, ir nepieciešama pilsētplānošana – teorētisks, tehnisks un politisks process, kurā tiek risināti teritorijas attīstības un zemes izmantošanas jautājumi.¹

2023. gadā izdotā latviešu arhitekta un pilsētplānotāja Jāņa Lejnīeka (1951) grāmata “Rīgas nākotnes vēsture” ir viens no nozīmīgākajiem un nedaudzajiem pētījumiem, kas ir veltīts tieši Rīgas pilsētplānošanas vēsturei. Grāmatas autors ir tēmas lietpratējs. To apliecina viņa kā žurnāla “Latvijas Arhitektūra” galvenā redaktora, Latvijas Arhitektūras muzeja dibinātāja, kā arī Latvijas Arhitektu savienības biedra līdzšinējā pieredze. Autors ir izstrādājis virkni pilsētu plānojumu un dzīvojamo ēku projektu un veicis vēsturisko celtnu izpēti,² kā arī ir publicējis grāmatas³ par dažādiem arhitektūras vēstures jautājumiem.

Pilsētplānošanas vēsture ļauj izprast sabiedrības vērtības, politiskās varas prioritātes un ekonomiskās intereses, kā arī tehnoloģisko attīstību. Šajā sfērā arī izpaužas pilsētas un lielāku teritoriālu vienību – gubernas, valsts vai impērijas – ietekmes pārklāšanās. Autora izvēlētais grāmatas mērķis ir atklāt pilsētplānotājus un arhitektus, kā arī politiķus un darījuma cilvēkus, kas projektus iniciēja vai apturēja (8. lpp.). Ar šādu mērķa formulējumu autors ar pilsēt būvniecības piemēru mēģina izcelt indivīda lomu un ilustrēt to, kā personiskās intereses var ietekmēt visai sabiedrībai svarīgu lēmumu pieņemšanu, vienlaikus parādot pilsētas attīstības politizēto raksturu.

Darba aktualitāte meklējama tajā, ka īstenotās un tikpat lielā mērā neīstenotās ieceres pilsētplānošanā parāda, kādas bija attiecīgā laika idejas par pilsētā dzīvojošās un nodarbinātās sabiedrības interesēm. Vienlaikus vēsturiskā perspektīva apliecina, ka diskusijas un neapmierinātība

ar būtiskām izmaiņām pilsētvidē ir bijušas vienmēr. Tāpat pagātnē pieņemtajos lēmumos atrodami cēloņi vairākām šobrīd aktuālajām problēmām Rīgā. Piemēram, Rīgas Ziemeļu transporta koridora trūkums, kas mazinātu transporta plūsmu Rīgas centrā.

“Rīgas nākotnes vēsture” ietilpst grāmatu sērijā “Latvijas arhitektūras un mākslas pieminekļi”, kurā vairāk nekā 40 gadus iznāk kultūrvēsturiskajam mantojumam veltīti pētījumi.⁴ To vidū jāizceļ paša J. Lejnieka veikums – 1998. gadā izdotā “Rīga, kuras nav”,⁵ ko var uzskatīt par “Rīgas nākotnes vēstures” pirmo publicēto versiju.

Ņemot vērā, ka kopš “Rīgas, kuras nav” izdošanas brīža ir pagājuši jau vairāk nekā 25 gadi, “Rīgas nākotnes vēsture” ir nepieciešams iesāktā darba turpinājums. Atzinīgi vērtējams, ka autors ir pievērsies 21. gadsimta sākuma izpētei, ņemot vērā, ka ekonomiskās nestabilitātes laikos radās ievērojams skaits būvniecības ieceru, kas tā arī netika īstenotas. Vienlaikus pilsētas attīstību ir ietekmējusi Rīgas vēsturiskā centra iekļaušana UNESCO Pasaules mantojuma sarakstā 1997. gadā un 2003. gadā pieņemtais “Rīgas vēsturiskā centra saglabāšanas un aizsardzības likums”,⁶ kas ne tikai ir mainījis Rīgas apbūves noteikumus, bet arī ir veicinājis sabiedrības izpratni par vēsturisko apbūvi kā saglabājamu vērtību. “Rīgas, kuras nav” noslēguma daļā tika minēts toreiz vēl neīstenotais Latvijas Nacionālās bibliotēkas projekts,⁷ savukārt šobrīd aktuāls ir *Rail Baltica* dzelzceļa līnijas un Nacionālās akustiskās koncertzāles projekts.

Lai gan saturiski “Rīgas nākotnes vēsture” ir papildināta “Rīgas, kuras nav” versija, tomēr jaunajā izdevumā redzama cita konceptuālā pieeja darba struktūrai. Abas grāmatas strukturētas hronoloģiski, tomēr “Rīgas, kuras nav” uzmanības centrā bija hronoloģiski sakārtoti nerealizētie projekti, savukārt “Rīgas nākotnes vēsture” ir kā

secīgs stāstījums par Rīgas pilsētībniecības vēsturi, kam piemeklēti nerealizēto projektu piemēri. To kopumā var uzskatīt par uzlabojumu.

Grāmatu “Rīgas nākotnes vēsture” veido deviņas nodaļas, sākot ar 19./20. gadsimta miju un noslēdzot ar jaunākajiem pilsētplānošanas projektiem. Teksta uztveramību atvieglo autora izcēlumi treknrakstā un atsauces, kas izvietotas teksta zemsvītās. Atzinīgi vērtējams, ka grāmatas noslēgumā ir ievietota speciālo nozares terminu vārdnīca, pārskats par Rīgas nozīmīgāko ielu nosaukumu maiņu, kā arī personu rādītājs. Tāpat ir pievienots samērā plašs grāmatas kopsavilkums angļu valodā, kas sadalīts pa darba nodaļām, kā arī tulkojums angļu valodā grāmatā ievietoto ilustrāciju aprakstiem. Tulkojums angļu valodā dod iespēju arī ārvalstu pētniekiem un interesentiem iepazīties ar darba galvenajām atziņām, tādējādi sekmējot Rīgas iekļaušanu plašākā vēsturiskajā naratīvā.

Hronoloģiski autors ir raksturojis izmaiņas Rīgas pilsētībniecības tendencēs apmēram 125 gadu laikā, un tas ir apjomīgs veikums. Tomēr autors nav pamatojis savu izvēlēto hronoloģisko robežu sākumpunktu. 19./20. gadsimta miju ir pieņemts uzskatīt par nozīmīgu atskaites punktu Rīgas izaugsmē, ko arhitektoniski simbolizē jūgendstila ienākšana pilsētā, tomēr, raugoties no neīstenoto pilsētplānošanas ieceru skatpunkta, 19. gadsimts, iespējams, pat ir piemēriem bagātāks periods. Piemēru vidū ir priekšpilsētu pārbūves plāni pēc 1812. gada ugunsgrēka, vīzijas par Rīgas tālāko izaugsmi pēc nocietinājumu sistēmas nojaukšanas 19. gadsimta vidū, kā arī piedāvājumi dzelzceļu līniju izbūvei.⁸ Grāmatā gan ir atrodamas atsevišķas atkāpes uz senākiem periodiem, piemēram, inženiera Johana Rodenburga neīstenotais Rīgas priekšpilsētu nocietinājumu projekts (1651), kas paredzēja jaunas ostas izbūvi dienvidos no pilsētas (311. lpp.). Tas vēl

vairāk raisa jautājumu, kādēļ darbā nepārādās atsevišķas nodaļas, veltītas senākiem periodiem. Lasītājam, kas tēmā nav iedziļinājies, var rasties priekšstats, ka senākos Rīgas vēstures periodos nav veidotas apjomīgas pārbūves vīzijas.

Lai sasniegtu grāmatā nosprausto mērķi, autoram noderējusi pilsētplānotāja un arhitekta pieredze, bet kā avoti – arhīvos esošie materiāli par pilsētplānošanas iecerēm un plānotajiem būvprojektiem, lai gan ne visi projekti tajos ir nonākuši (8. lpp.). Pirmavotu trūkumu viņš kompensē ar presē publicētajiem avotiem, īpaši atspoguļojot tā laika nozares speciālistu viedokli un publisko diskusiju par nākotnes projektiem.

Grāmatai ir augsta zinātniskā vērtība, tomēr to caurstrāvo autora viedoklis, kas, no vienas puses, lasītājam saistošā veidā sniedz erudīta nozares profesionāļa pārdomas par Rīgas būvniecības vēsturi, no otras, rada vienpusēju skatījumu (autora attieksme, it īpaši par nesenākajām būvniecības tendencēm). Subjektīvais skatījums parādās jautājumā par vēsturiskās apbūves saglabāšanu un par to, kā tā ierobežo pilsētas attīstību. Piemēram, viņš min necilu divstāvu ēku rindu Dzirnavu ielā starp Antonijas ielu un Strēlnieku ielu, aiz kuras redzami Alberta ielas daudzstāvu namu aizmugures fasāžu ugunsmūri. Šīs ēkas Rīgas vēsturiskā centra saglabāšanas un attīstības plāna⁹ autori ir pasludinājuši par vērtīgām un līdz ar to aizsargājamām, lai gan, viņaprāt, harmonisku ainavu varētu iegūt, minētās ēkas nomainot ar tāda paša apjoma laikmetīgām celtnēm (369. lpp.).

J. Lejnīeks uzsver, ka Rīgas attīstību apturējis Pirmais pasaules karš, būtībā iesaldējot pilsētas ielu ainavu (367. lpp.). Grāmatā atspoguļojas, kā 20. un 21. gadsimtā tiek meklēts līdzsvars starp pilsētas attīstību un saglabāšanu. Autors uzskata, ka pārlieku lielā cenšanās saglabāt vēsturisko apbūvi ir ne tikai kavējusi pilsētas attīstību, bet paradoksāli kārtā arī straujāk

sekmējusi vēsturiskās apbūves iznīcību. Kā piemēru viņš min Maskavas priekšpilsētu – vienus un tos pašus t. s. autentiskuma kritērijus attiecinot gan uz ēkām centrā, gan uz nomalēm, kuras jau sākotnēji apbūvēja ar nekvalitatīvām ēkām. Maskavas priekšpilsēta kultūras mantojuma aizsardzības vārdā tiek nolemta degradācijai un sociālajai diskriminācijai. Apkaime varētu pretendēt uz prestižu lomu Rīgā, ja varētu nomainīt veco apbūvi uz jaunu (359. lpp.). Šī J. Lejnīeka atziņa sasaucas ar teiksmaino Rīgas nogrimšanu brīdī, kad tā ir gatava, – tiklīdz pilsēta ir pretrunā ar sabiedrības interesēm, tiek iekonservēta neizmainītā veidā, tā beidz pastāvēt.

Jānis Lejnīeks ir viens no atzītākajiem un pieredzes bagātākajiem Latvijas arhitektiem, kuram ir nepieciešamās zināšanas un prasmes, lai radītu fundamentālu pētījumu par Rīgas pilsētplānošanas vēsturi. Tas, ka viņš ir nozares eksperts ar viedokli un nostāju, ir gan grāmatas stiprā puse, jo rosina lasītāju domāt līdzī, gan arī trūkums, jo apšaubāma kļūst darba objektivitāte. Grāmatā jūtāmā personiskā attieksme padara to par saistošu lasāmvielu plašam lasītāju lokam, ko apliecina arī citas darba recenzijas.¹⁰ Tāpat autoram nevar pārmest akadēmiskuma trūkumu, jo grāmata nav tikai apkopojums ar interesantiem faktiem par nerealizētiem projektiem, bet plašāks stāstījums par būvniecības tendencēm vairāk nekā gadsimta garumā un par to, kāda loma tajās ir bijusi kultūras mantojuma saglabāšanai.

Grāmatai ir potenciāls mudināt arī citus vēstures un arhitektūras pētniekus pievērsties ne tikai īstenot, bet arī neīstenot Rīgas pilsētplānošanas plānu un atsevišķu būvniecības projektu izpētei, jo īpaši senākos vēstures periodos, kas šajā darbā ir tikai ieskicēti. J. Lejnīeks uzskata, ka nerealizētās vīzijas par jaunu rātsnamu vai koncertzāli ir bijušas ne mazāk nozīmīgas rīdzinieku pašapziņai kā uzbūvētās ēkas (8. lpp.). Autors arī uzsver, ka lielāka

interese par vēsturiskās apbūves saglabāšanu ir radījusi jaunus izaicinājumus pilsētas turpmākajā attīstībā, tādēļ ir svarīgi gūt izpratni par pilsētībūvniecības vēsturi.

“Rīgas nākotnes vēsture” ir nozīmīgs darbs Rīgas pilsētplānošanas vēsturē, un tā plašo atpazīstamību apliecina tas, ka

2023. gada rudenī grāmata bija izvirzīta balsojumam “Kilograms kultūras” kategorijā “Mantojums”.¹¹ Ir svarīgi, ka diskusija par kultūras mantojuma saglabāšanu notiek ne tikai šaurā nozares ekspertu lokā, bet sasniedz arī plašāku sabiedrību, kas, iespējams, ir šīs grāmatas būtiskākais devums.

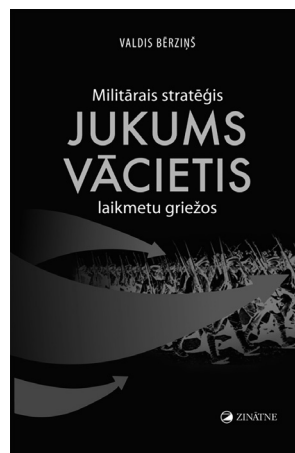
ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ ARMANDS PUŽULIS. Pilsētplānošana. In: Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/4852> (skatīts 18.08.2024.).
- ² JĀNIS LEJNIEKS. In: Biedrība “ICOMOS Latvija”. Pieejams: <https://www.icomos.lv/en/members/janis-lejniaks> (skatīts 18.08.2024.).
- ³ Piemēram, JĀNIS LEJNIEKS. Krampis. Arhitekts Andris Kronbergs. Rīga 2010; JĀNIS LEJNIEKS. Rīgas arhitektūra. Rīga 1989; JĀNIS LEJNIEKS. Marta Staņa. Vienkārši, ar vērienu. Rīga 2013; JĀNIS LEJNIEKS. Māja. Rīga 2007; JĀNIS LEJNIEKS. Patiesa forma. Tīrs stils: Modris Ģelzis, arhitekts. Rīga 2007.
- ⁴ Piemēram, SKAIDRĪTE CIELAVA. Cilnis Vecrīgas laicīgajā arhitektūrā (16 gs.–17. gs. pirmā puse). Rīga 1985; ANDREJS HOLCMANIS. Vecrīga – pilsētībūvniecības ansamblis. Rīga 1992; RŪTA KAMINSKA. 18. gadsimta glezniecība Latgalē. Rīga 1994; JĀNIS KRASTIŅŠ. Jūgendstils Rīgas arhitektūrā. Rīga 1980; IMANTS LANCMANIS. Jelgavas pils. Rīga 1979.
- ⁵ JĀNIS LEJNIEKS. Rīga, kuras nav. Rīga 1998.
- ⁶ Rīgas vēsturiskā centra saglabāšanas un aizsardzības likums. 11.06.2003. In: Latvijas Vēstnesis. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/76001-rigas-vesturiska-centra-saglabasanas-un-aizsardzibas-likums> (skatīts 20.08.2024.).
- ⁷ LEJNIEKS. Rīga, kuras nav. 276. lpp.
- ⁸ Nerealizētās idejas, piemēram, ir aplūkotas: IRĒNA BĀKULE. Rīga ārpus nocietinājumiem: pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam. Rīga 2009.
- ⁹ Plāns ir saistošs politisks dokuments, kas nosaka Rīgas vēsturiskā centra un tā aizsardzības zonas turpmāko izmantošanu, kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanu un attīstību.
- ¹⁰ PĒTERIS BANKOVSKIS. Varēja būt, bet. In: Telos. Pieejams: <https://telos.lv/vareja-but-bet/> (skatīts 18.08.2024.).
- ¹¹ Sācies “Kilograms kultūras 2023” rudens balsojums. In: Latvijas Vēstnesis. Pieejams: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/354932-sacies-kilograms-kulturas-2023-rudens-balsojums-2023> (skatīts 18.08.2024.).

Viens no vēsturē atpazīstamākajiem latviešiem: jauns pētījums

Recenzija par grāmatu: Valdis Bērziņš.
Militārais stratēģis Jukums Vācietis laikmetu griežos.
Rīga 2024. 231 lpp. ISBN 978-9934-599-54-5

Ēriks Jēkabsons, *Dr. hist.*

Izdevniecība “Zinātne” ar Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu laidusi klajā vēsturnieka, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenā locekļa monogrāfiju par vienu no joprojām atpazīstamākajiem latviešu strēlnieku komandieriem Pirmā pasaules kara laikā, turklāt minētā atpazīstamība cieši saistīta arī ar padomju okupācijas laikā atļauto un pat popularizēto vēstures nara-tīvu par latviešu strēlnieku “sarkanumu” un atbalstu boļševismam. Fakts, ka strēlnieku pulka komandieris Jukums Vācietis 1918. gadā kļuva par pirmo Padomju Krievijas Strādnieku un zemnieku Sarkanās armijas virspavēlnieku, bija ļoti pateicīgs, lai situācijā, kad par Latvijas 20. gadsimta vēsturi varēja runāt gandrīz caur šo “sarkanuma” prizmu, kļūtu faktiski par nacionālā patriotisma legālu izpausmes formu. J. Vācietis saistībā ar darbību Sarkanās armijas augstākajos amatos Krievijas pilsoņu kara pirmajā posmā un viņam piedēvētajiem, zināmā mērā pārspilētajiem nopelniem – personības loma nevarēja būt noteicoša lielinieku varas uzvarā Pilsoņu karā kopumā – ir viens no Latvijas, Krievijas un pasaules vēsturē kopumā pazīstamākajiem latviešiem. J. Vācietis bija viens no latviešu strēlnieku pulku komandieriem Pirmā pasaules kara cīņās, turklāt zināmā mērā, pateicoties darbībai Sarkanajā armijā 1918.–1919. gadā un attieksmei pret to padomju okupācijas režīma laikā, vēsturiskajā atmiņā viens no atpazīstamākajiem un vienlaikus mitoloģizētākajiem strēlnieku komandieriem. Tāpat kā latviešu nācijas sarežģītā vēsture kopumā 20. gadsimta pirmajā pusē, J. Vācieša personība ir pretrunīga, kontrastiem pilna. Viens no kontrastiem saistīts ar viņa nostāju nacionālajā jautājumā gan Pirmā pasaules kara, gan Krievijas pilsoņu kara laikā un pēc tā, uzsverot latviešu tautas cīņu par tiesībām uz savu valsti. Un šāda nostāja nekādi nebija izplatīta latviešu izcelsmes Sarkanās armijas komandieru vidū. J. Vācietis bija

nacionāli noskaņots, iespējams, ievērojama militārpersona (jautājums par viņa militārajiem talantiem joprojām raisa diskusijas, ko apliecina arī aplūkojamais V. Bērziņa darbs), spējīgs publicists. Nebūdams boļševiks, viņš 1917.–1918. gadā politisko un militāro apstākļu ietekmē iesaistījās būtībā galēji reakcionārā (klaji pretēji programmatiskajām nostādnēm un lozungiem) režīma atbalstīšanā. 1918.–1919. gadā izmantoja savu Krievijas armijā un Ģenerālštāba akadēmijā izkopto profesionalitāti, lai izveidotu un nostiprinātu Sarkano armiju (J. Vācietim tiešām izdevās panākt neregulāru, galēji nedisciplinētu vienību pārveidi kaujasspējīgā regulārā armijā), sekmīgi cīnītos ar pretiniekiem. J. Vācieša piesliešanās lieliniekiem izskaidrojuma gan ar personiskajām īpašībām (iespējams, vēlme palikt kopā ar saviem strēlniekiem, godkāre, līdzīgi kā tūkstošiem citu latviešu – apjukums pilnīgajā politiskajā haosā un Vācieša gadījumā neiespējamība kaut ko mainīt), gan ar pašu latviešu strēlnieku vienību neviennozīmīgi vērtējamo situāciju Krievijas pilsoņu kara apstākļos, kas radīja t. s. sarkano strēlnieku fenomenu. Starpkaru periodā Latvijas Republikā bija informācija par J. Vācieša vēlmi atgriezties dzimtenē, tāpat avotos atrodama informācija par J. Vācieša vēlēšanos panākt strēlnieku atgriešanos Latvijā 1918. gadā utt.¹ Darba aktualitāti cita starpā apliecina arī apstākļi, ka vēl 2010. gadā tika izdota Voldemāra Šteina grāmata par Jukumu Vācieti, kas gan uzskatāma par pilnīgu nekritisku varoņa apoloģētiku 80. gadu beigū tradīcijās.²

Grāmatas autors Valdis Bērziņš ir ieņēmis stabilu un noteikti izcilu vietu Latvijas historiogrāfijā ar saviem darbiem par latviešu strēlnieku vēsturi, pašu Jukumu Vācieti, Latvijas vēsturi Pirmā pasaules kara laikā, Latvijas Neatkarības karu 1918.–1920. gadā, pirmo reizi pēc PSRS sabrukuma ievēdot aprītē agrāk arhīvā “ieslēgtus” un vēsturnieka darbā neizmantojamus avotus,³ u. c. tēmām. Turklāt no zinātniskā viedokļa

nozīmīgi ir arī viņa padomju okupācijas laikā sarakstītie darbi, kuros sniegta iespējami objektīva procesa, norišu un atsevišķu notikumu kopaina faktiskajai cenzūras situācijai pieņemamā formā un kuri joprojām ir izmantojami. Tādējādi autora kompetence šaubas neraisa un var paust patiesu gandarijumu par spēju apkopot savu pētījumu kvintesenci iznākušajā darbā par neapšaubāmi ievērojamu un Latvijas vēsturē ļoti nozīmīgu personību – Jukumu Vācieti.

Valda Bērziņa grāmata sadalīta 10 samērā nelielās nodaļās, kas hronoloģiski aplūko Jukuma Vācieša dzīves un darbības posmus, sākot ar dzīves ceļa sākumu un profesijas izvēli līdz pat J. Vācieša nostumšanai malā no Padomju Krievijas bruņoto spēku virspavēlnieka amata Krievijas pilsoņu kara laikā, viņa ieslodzījumu un atbrīvošanu no tā 1919. gada rudenī, pēcvārdā vien īsi aplūkojot J. Vācieša gaitas pēc aktīvā dienesta Pilsoņu kara frontēs līdz nošaušanai 1938. gadā masu terora gaitā, kā arī viņa ģimenes gaitas līdz pat izceļošanai uz Vāciju 1941. gada pavasarī un pēc tam ASV pēc Otrā pasaules kara. Diezgan detalizēti apskatīta darbība Pirmā pasaules kara laikā (kaujās Austrumprūsijā un latviešu strēlnieku bataljona un pulka komandiera amatā), laikā pēc 1917. gada Februāra revolūcijas un pēc tam pēc boļševiku apvērsuma, Austrumu frontes pavēlnieka un pēc tam bruņotos spēku virspavēlnieka amatā (atsevišķā nodaļā izdalītas ciņas pie Kazaņas, attiecības ar kara un jūras lietu komisāru Ļevu Trocki, “Visvarenās” Donas kazaku armijas un galu galā Aleksandra Kolčaka spēku sakāve).

Galvenā vērība, kā jau izriet no darba nosaukuma, pievērsta Jukuma Vācieša “stratēģa” darbībai Krievijas pilsoņu kara laikā 1918.–1919. gadā, kas arī atzīstams par pietekoši aktuālu tēmu, vēl jo vairāk, ievērojot autora rīcībā esošos Krievijas avotu materiālus, ko līdz šim publicētajos darbos pilnvērtīgi izmantot nav bijis iespējams vai nav izdevies. Ieteicams gan bija padarīt

uztveramāku grāmatas nosaukumu, kaut vai papildinot to ar attiecīgu apakšvirsrakstu. Turklāt nosaukumā ietvertie “laikmeta grieži” J. Vācieša dzīvē un darbībā noteikti ietver ne tikai 1918.–1919. gadu, kam faktiski veltīts darbs. Tas ir galvenais iemesls tam, kāpēc bija vērts grāmatā iekļaut arī nodaļu ar vispārīgu Krievijas pilsoņu kara cēloņu, norises un galveno seku raksturojumu, kas ne vien padarītu izprotamāku J. Vācieša darbības vietu un nozīmi, bet arī ļautu izdarīt plašākus un dziļākus secinājumus.

Grāmatā diemžēl vispār pārsteidzošā kārtā trūkst kopīgu secinājumu, kas arī ir nopietnākais tās trūkums, jo tādi bija kategoriski nepieciešami, ietverot tajos Jukuma Vācieša personības un viņa darbības vērtējumu. Faktiski lasītājam pašam jācenšas tos atrast vai izsecināt no grāmatas pamatteksta (jāatzīst, ka vietām tur tie daļēji pamanāmi, taču apkopoti, sasaistīti un izvērsti nav). Turklāt secinājumus un darba kopsavilkumu mēs daļēji atrodam grāmatas ievadā. Cita starpā tajā teikts, ka Vācietim pārņemta “tieksšanās pēc uzpleciem” ir nepamatota (to “melsa ļaunas mēles”) un vēlmi 1917. gada beigās – 1918. gada sākumā panākt latviešu korpasa izveidi raisījusi vienīgi griba panākt “Latviju latviešiem ar pamatnācijas tiesībām”, savukārt atbalstu boļševikiem pēc viņu sarīkotā valsts apvērsuma noteicis apstākļi, ka tie vienīgie no Krievijas politiskajiem spēkiem atbalstījuši “nelielo tautu patstāvības sliekšni”, turklāt fiksēts, ka šādu nostāju veicinājusi kalpa izcelsme. Domājams, pieredzējušais Valdis Bērziņš apzinās, ka šis ir pārlietu vienkāršots skatījums, īpaši ievērojot daudzās liecības par Jukuma Vācieša karjeras tieksmēm jau latviešu strēlnieku kaujās Pirmā pasaules kara laikā un laikabiedru vēlāk atstātās liecības par vēlmi panākt bataljonu pārveidi par pulkiem, jo pulkvedim pēc štata nav pareizi komandēt bataljonu (formāli pēc štata tā tiešām bija, tādējādi latviešu bataljonu komandieri – pulkveži faktiski

bremzēja savu militāro karjeru), nerēķināšanos ar savu komandēto karavīru upuriem taktisku panākumu iegūšanai karjeras veidošanas nolūkos u. tml. To nevar attiecināt tikai uz ļaunām mēlēm, jo liecības ir devuši nopietni liecinieki (ģenerālis Kārlis Goppers, publicists un politiķis Ādolfs Klive un citi). Katrā ziņā tieši šī grāmata un autora kompetence bija iespēja pārmetumus analizēt, izskaidrot un, iespējams, daļēji apgāzt.

Kopumā tomēr rodas iespaids, ka autors būtībā, kaut arī pieļauj jautājuma sarežģītību, kopumā atbalsta paša J. Vācieša atmiņās izvirzīto tēzi, ka gan strēlnieki, gan viņš pats, cīnoties pret boļševistiskajiem formējumiem Krievijā Sarkanās armijas sastāvā, ir cīnījušies par Latvijas neatkarību un brīvību. Minētā tēze diemžēl jāatzīst par vairāk nekā problemātisku, īpaši ievērojot apstākli, ka 1919. gada pirmajos mēnešos J. Vācietis formāli bija arī Padomju Latvijas armijas pavēlnieks, tieši cīnoties ar Latvijas Pagaidu valdības bruņotajiem spēkiem. Savāds šķiet apstākļi, ka arī būtībā apkaunojošā latviešu strēlnieku piedalīšanās kaujās 1918. gada februārī pret Krievijas armijas 1. Poļu korpusu, kas bija pasludinājis neitralitāti Krievijas iekšējās cīņās, kad tas atteicās ļauties atbruņoties sarkangvardiem (nevis “poļu leģionāru”, kādu apzīmējumu lieto autors, bet patiesībā poļu leģionāri cīnījās pret krieviem Austroungārijas un pat Vācijas armijas sastāvā), tiek, citējot paša Vācieša teikto, nodēvēta par “latviešu strēlnieku pirmo kauju Krievijas pilsoņkarā”. Situācija tiek ļoti vienkāršota, ko cita starpā apliecina apstākļi, ka tieši šo kauju laikā notika pirmā kolektīvā latviešu strēlnieku, kuri bija piespiesti tajās piedalīties, atteikšanās turpināt cīņu pret poļiem. Par to grāmatā nekas nav minēts. Diemžēl līdzīgi nav kritiski analizēta arī frontes pavēlnieka būtībā kaunpilnā bēgšana no Kazaņas, pamatot sava bijušā 5. latviešu strēlnieka pulka karavīrus (tas gan minēts), un citas strīdīgas epizodes.

Grāmatā ievēroti vienkārša, viegli uztverama zinātniskā aparāta elementi, pirmkārt, atsauces, un ir personu un vietu rādītājs, kas atvieglo darbu ar grāmatu (tiesa, rodas iespaids, ka vietām atsauces lietotas vienīgi izlases kārtībā). Diemžēl nav ievietots izmantoto avotu un literatūras saraksts, kaut arī tie redzami atsaucēs, kā arī kopsavilkums angļu valodā. Katrā ziņā jāatzīmē Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (bijušā LKP CK Partijas arhīva) un Latvijas Valsts vēstures arhīva, Krievijas Valsts kara arhīva un Krievijas Valsts kara vēstures arhīva materiālu, kā arī galveno publicēto avotu par Sarkano armiju izmantošana darbā.

Diemžēl nav izmantoti jaunākie krievu un latviešu vēsturnieku darbi par cara armiju, Krievijas Ģenerālštāba akadēmiju, pilsoņu karu, latviešiem pārņemto “sarkanumu” un tā cēloņiem, kā arī pašu Jukumu Vācieti,⁴ kas noteikti būtu pilnveidojis darba nozīmi, jo ļautu autoram aplūkot jautājumu vispusīgāk un, jādūmā, kritiskāk. Īpaši jāatzīmē Andreja Gaņina darbu neizmantošana, pirmkārt, uz lielākoties jauniem, unikāliem avotiem balstītā divu sējumu grāmata par Ģenerālštāba akadēmijas beidzēju gaitām Krievijas pilsoņu kara laikā. Šajā grāmatā Jukums Vācietis ir viens no biežāk pieminētajām personām (pirmajā sējumā viņa uzvārds minēts 226, otrajā – 165 reizes).⁵ Tas pats attiecas uz jauniem vai agrāk neievērotiem avotiem, pirmkārt, atmiņām gan Latvijā, gan Krievijā.

Diemžēl jāatzīst, ka pilnībā nav izdevies izvairīties no dažiem padomju laikā tapušajiem mītiem. Saskaņā ar vienu no tiem, faktam par piedzimšanu kalpa ģimenē gandrīz pašam par sevi jāliecina par cilvēka pozitīvajām īpašībām. Par Jukumu Vācieti pusgadu jaunākais Padures pagasta kalpa dēla (Vācietis pat bija virskalpa jeb par pārējo kalpu darbu atbildīgas muižas amatpersonas dēls) Kriša Ķūķa dzīves gājums bija gandrīz tāds pats kā Vācietim. Ķūķis beidza pagastskolu un pēc tam Kuldīgas

ministrijas skolu (beidza to gadu pēc Vācieša, sekmju ziņā bija pirmais, skaidrs, ka abi viens otru pazina), tāpat pirms iestāšanās Odesas junkurskolā pašmācības ceļā, vienlaikus strādājot algotu darbu, gatavojās iestāšanāsmeniem utt. Pulkvedis Ķūķis ar savu radikālo pretkomunistisko nostāju ir kļuvis par vienu no antikomunistu kustības simboliem Latvijas 20. gadsimta 20. gadu vēsturē, turklāt Krievijas pilsoņu karā viņš bija karojis krievu pretboļševistiskajos spēkos. Un tādu kalpa dēlu piemēru starp augstākajiem virsniekiem ir daudz. No tās pašas operas ir faktiski no padomju laikā izdotajiem darbiem pārņemtā, iespējams, paša Vācieša starpkaru posmā tīri politiskās konjunktūras dēļ (pats jau nu lieliski apzinājās tās nepamatotību) izdomātā aplamība, ka Ģenerālštāba akadēmija “bija domāta privileģēto kārtu pārstāvjiem”, kas saņēmuši atlaides, uz kurām J. Vācietim “nav bijis ko cerēt”, tieši otrādi, viņš arī tāpēc vērtēts negatīvi. Aplūkojamajā laikā nekas tamlīdzīgs Krievijas armijai kopumā (īpaši pēc Krievijas–Japānas kara) vairs nebija aktuāli, tāpat kā “purna dauzīšana”, pret kuru Vācietis kā “demokrātiski noskaņots” cīnījies karaspēkā (14., 19. lpp.), jo pret to ļoti radikāliem līdzekļiem cīnījās nevis Vācietis viens pats, bet armijas vadība, bargi, pat ar ieslodzījumu sodot virsniekus, kas ko tādu atļāvās, utt. Tāpat Vācietis Ģenerālštāba akadēmiju 1909. gadā beidza nevis ar I šķiru (17. lpp.), bet gan ar II šķiru, turklāt nevis, kā pats apgalvoja, pirmais vai otrais aiz svītras, kas deva tiesības tikt pieskaitītam t. s. ģenerālštāba virsniekiem, bet sekmju ziņā priekšpēdējais no vairāk nekā 50 klausītājiem. Minētais nekādā gadījumā neliecina par vājām zināšanām, bet vienīgi par kādiem īpatnējiem apstākļiem un situāciju, taču svītras pieminēšana gan liecina par Vācieša vēlmi sevi izcelt, turklāt dažkārt nepamatoti vai pat slimīgi.

Uzkrīt pārāk vienkāršotais, jādūmā, no agrākajiem darbiem pārņemtais stāstījums

kaut vai par mācībām junkurskolās. Uzziņām, ka Vācietis 1895. gadā iestājies Viļņas junkurskolā, “kuru, protams, cariskajā Krievijā bija daudz”. Tas ir pārspilējums, un nezinātājam šķitīs, ka runa ir par ļoti augstu skaitli, kaut gan bija septiņas, un Viļņas junkurskolas absolventu vidū bija arī generāļi J. Balodis, J. Berķis, M. Hartmanis un P. Radziņš. Būtiski gan, ka no minētajiem tikai J. Balodis mācījās un beidza kursu kopā ar Vācieti, turklāt viņu kursa biedri bija vēl pieci latvieši, starp tiem arī Pilsoņu kara balto spēku pulkvedis un Latvijas armijas ģenerālis Eduards Aire un pulkvedis Jorģis Zemitāns utt. Faktiski zināmā mērā vienkāršotās frāzes un šabloniskos izteicienus varēja novērst, izmantojot jaunākās zinātniskās publikācijas par tēmu.

Ir dažas pārrakstīšanās un citas mazākas neprecizitātes, piemēram, 1905. gada 13. (16.) janvārī uguni pret demonstrantiem Daugavmalā atklājušās vienības komandieris

bija kapteinis Nikolajs Jordanskis, nevis Jordamskis, turklāt viņš komandēja nevis pusrotu, kā minēts, bet divas pusrotas, respektīvi, 2. rotu (15. lpp.). Grāmatā karavīra apzīmējumam lietots vārds “kareivis”, kas latviešu valodā nozīmē zemākās pakāpes karavīrus, tomēr tādu neprecizitāšu nav daudz.

Kopumā autors pārskata formā korekti aplūko un analizē Jukuma Vācieša darbību ārkārtīgi sarežģītajos Krievijas pilsoņu kara apstākļos jaunizveidotās Sarkanās armijas elitē, ievadot Latvijas vēstures zinātnes aprītē līdz šim nezināmus vai mazzināmus materiālus no Krievijas arhīviem. Tādējādi darbs uzskatāms par kārtējo Valda Bērziņa nopietno ieguldījumu sarežģīto un pat sarežģītāko Latvijas 20. gadsimta pirmās puses militāri politiskās vēstures jautājumu risināšanā. Un tas noteikti izmantojams šīs tēmas – šajā gadījumā Jukuma Vācieša kā ievērojamas un zināmā mērā izcilas personības lomas un nozīmes vēsturē – tālākā izpētē.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Vispārēju informāciju par J. Vācieti sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Jukums Vācietis. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/149710-Jukums-V%C4%81cietis> (skatīts 06.08.2024.).
- ² VOLDEMĀRS ŠTEINS. Dižais kurzemnieks Jukums Vācietis. Rīga 2010.
- ³ VALDIS BĒRZIŅŠ, JĀNIS RUBERTS. Pirmais virspavēlnieks. Rīga 1972; VALDIS BĒRZIŅŠ. Latvija Pirmā pasaules kara laikā. Rīga 1987; VALDIS BĒRZIŅŠ. Latviešu strēlnieki – drāma un traģēdija. Rīga 1995; VALDIS BĒRZIŅŠ, AINĀRS BAMBALS. Latvijas armija. Rīga 1991, u. c.
- ⁴ ANDREJS GAŅINS. Sarkanās armijas veidotāju savstarpējās attiecības: J. Vācietis, M. Bonč-Brujevičs, S. Kameņevs. In: Latvijas Kara muzeja gadagrāmata, XVIII. Rīga 2017, 50.–78. lpp.; ANDREJS GAŅINS. Bijušie Krievijas armijas Ģenerālštāba akadēmijas beidzēji Sarkanajā armijā pilsoņu kara laikā: pārtikas spekulācijas Latvijā 1919. gadā. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2016, Nr. 2, 28.–35. lpp.; JĀNIS ŠLIŅŠ. Čaks nemeloja – sprediķis Piņķu baznīcā bija! Par Jukuma Vācieša leģendāro runu strēlniekiem. Pieejams: <https://www.delfi.lv/kultura/32026447/culturenvironment/50568493/caks-nemeloja-spredikis-pinku-baznica-bija-par-jukuma-vaciesa-legendaro-runu-strelniekiem> (skatīts 06.08.2024.); JĀNIS ŠLIŅŠ, MĀRIS ZANDERS. Ķēpīga tēma. Latvieši – boļševiku balsts? Rīga 2020; ĒRIKS JĒKABSONS. Latvieši Sarkanās armijas un Iekšlietu tautas komisariāta vadībā Padomju Savienībā 1921.–1938. gadā. In: Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. X. Rīga 2009, 173.–222. lpp.; ĒRIKS JĒKABSONS. Latviešu virsnieki Krievijas impērijas armijā. 19. gadsimta otrā puse – 1914. gads. Rīga 2022; ĒRIKS JĒKABSONS. Pirmais Padomju Krievijas Bruņoto spēku virspavēlnieks [Jukums Vācietis]. In: JURIS GOLDMANIS (sast.). Latvieši PSRS varas virsotnēs. Ilūzijas un traģēdija: 20. gadsimta 20.–30. gadi. Rīga 2013, 179.–198. lpp.
- ⁵ ANDREJ GANIN. Kadry Generaljnogo shtaba v period Grazhdanskoj vojny v Rossiji 1917–1922 gg. T. I–II. Moskva 2023.

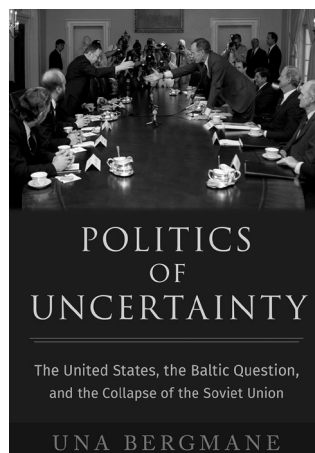

Neērtais Baltijas jautājums atmodas periodā*

Recenzija par grāmatu: Una Bergmane.
*Politics of Uncertainty: The United States, the Baltic
Question, and the Collapse of the Soviet Union.*
New York: [2023]. 241 p. ISBN 978-0197-578-34-6

Jānis Taurēns, *Dr. hist.*

 0000-0001-6837-3901

2023. gadā Ņujorkā, Oksfordas Universitātes apgādā, klajā nākusi vēsturnieces Unas Bergmanes grāmata *Politics of Uncertainty: The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union*, kas veltīta Baltijas jautājumam starptautiskās attiecībās laikā, kad Baltijas valstu tautas cīnījās par savu valstu neatkarības un valstiskuma atjaunošanu. Kā redzams virsrakstā, galvenā lielvalsts, kuras lomu Baltijas jautājumā pētījusi autore, ir tieši Amerikas Savienotās Valstis. Nav jau tā, ka problēma nebūtu pētīta,¹ bet Unas Bergmanes pienesums acīmredzot ir visnozīmīgākais.

Una Bergmane ir vēsturniece un politikas zinātniece, kura pēc vēstures studijām LU beigusi elitāro Parīzes politisko pētījumu institūtu (*Sciences Po, Institut d'études politiques de Paris*), pēc tam turpinot pētniecību dažādos akadēmiskos centros. Pētījuma pamatā ir plašs avotu un literatūras klāsts. Interesanti un nozīmīgi avoti ir ASV administrācijas dokumenti, kas ietver memorandus prezidentam Džordžam Bušam (*George Bush*), citi ASV un Rietumvalstu arhīvu dokumenti. Darbā izmantoti pasaules līderu memuāri, piemēram, mūsu vēstures literatūrā dažkārt citētie Dž. Buša un viņa drošības padomnieka Brenta Skaukrofta memuāri, ASV vēstnieka Maskavā Džeka Metloka atmiņas, un arī daudzu citu Rietumu politiķu, kā arī baltiešu (Vitauta Landsberģa, Edgara Savisāra) memuāri. Interesanti ir tādi Maskavas izcelsmes avoti kā Politbiroja dokumenti un padomju komisijas, kas pētīja Molotova–Ribentropa

* Šīs publikācijas tapšanu finansējusi Latvijas Zinātnes padome, projekts “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi”, projekta Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003.

pakta problēmas materiālus. Liekas, ka salīdzinoši maz izmantoti Latvijas avoti un zinātniskā literatūra.

Autore uzsver, ka grāmata piedāvā stāstu par to, kā Maskava un Vašingtona centās risināt problēmas, kas saistījās ar neatkarības kustībām padomju perifērijā, konkrēti, Baltijas valstīs. Šīs problēmas arvien pieauga un sāka traucēt to “reālo” problēmu risināšanai, kas patiesībā likās svarīgākas, proti, starptautiskās kārtības un PSRS iekšpolitiskās sistēmas transformācijas jautājumiem. Nozīmīgs analītisks koncepts ir nenoteiktības (*uncertainty*) jēdziens, to izraisīja Mihaila Gorbačova kā reformistu līdera negaidītā nonākšana padomju varas virsotnē, gan viņa darbības perspektīvas neprognozējamā perestroikas procesa apstākļos.

Darba pirmajā nodaļā “Baltijas jautājuma izcelsme” autore norāda, ka dažādi aktori, t. sk. ASV administrācija un Kongress, piekrita, ka Baltijas jautājums nav PSRS iekšējā lieta, bet nebija vienota viedokļa, kā šo problēmu risināt. Autore uzsver okupācijas neatzišanas politikas un baltiešu trimdnieku politiskās cīņas nozīmi, piemēram, viņu ilgstošos sakarus ar Kongresu. Viņa atgādina lasītājam par 1940. gada Samnera Velsa (*Sumner Welles*) deklarāciju par aneksijas neatzišanu, par amerikāņu diplomātijas tradīcijām, kas saistītas ar ASV vēstniecību Rīgā kā PSRS novērošanas centru,² par debatēm par Baltijas jautājumu Otrā pasaules kara laika diplomātijā, izturot PSRS spiedienu. Rietumu lasītājam nepieciešamas pamatzīņas par stāvokli Baltijā okupācijas periodā un tā noslēguma posmā, Baltijas tautu kustību veidošanos. Mūsu lasītājam mazāk pazīstamas ir padomju Politbiroja debates jau 1988. gada rudenī pēc pirmajiem Baltijas tautu kustību soļiem. Autore secina, ka Baltijas problēma 1988. gada noslēgumā pat nebija visaktuālākā Maskavai salīdzinājumā ar ekonomiskajām grūtībām un krīzi Kalnu Karabahā.

Darba otro nodaļu sauc “Vai jūs pamānījāt mūsu prombūtni? Baltijas jautājums 1989. gada *annus mirabilis* laikā”. Brīnuma gada notikumi Austrumeiropā kļuva par nozīmīgu stimulu Baltijas neatkarības centieniem. Sandra Kalniete gan mīl uzsvērt, ka baltiešu brīvības centieni bija hronoloģiski pirmie.³ Mazāk pazīstams ir arī restaurācijas koncepts (*restorationism*), kas lielā mērā kļuvis par pamatu neatkarības atjaunošanai. Sava nozīme bija Baltijas valstu vēsturei, tostarp debatēm par Molotova–Ribentropa paktu, no tā izrietošajai padomju režīma leģitimitātes noliegšanai, represiju upuru atcerei. Svarīga 1989. gada norise bija PSRS tautas deputātu vēlēšanas pavasarī, kurās tautu kustības guva pārliecinošas uzvaras, satriecot Politbiroju Maskavā, kā arī PSRS tautas deputātu kongress, kas sanāca maijā un kļuva par baltiešu deputātu tribīni, panākot arī Molotova–Ribentropa pakta izmeklēšanas komisijas izveidi.

Viens no 1989. gada notikumiem bija Dž. Buša un M. Gorbačova samits decembra sākumā Maltā, akcija “Baltijas ceļš” bija aktualizējusi Baltijas tautu neatkarības centienu nozīmi. Autore ar zināmu skepsi izturas pret plaši izplatīto, bet visnozīmīgākajos avotos apstiprinājumu negūstošo versiju par it kā notikušo vienošanos, ka Gorbačovs nelietos Baltijā spēku, bet ASV neatbalstīs Baltijas tautu neatkarības centienus. Savā ziņā Baltijas jautājuma iztirzāšana šajā līmenī bija pat netiešs panākums.

Darba trešā nodaļa “Ceļot jauno pasaules kārtību? Lietuvas krīze 1990. gada pavasarī” raksturo vēstures posmu, kurā lielā mērā dominēja ārējie spēlētāji, it īpaši ASV administrācija. Pēc Lietuvas neatkarības pasludināšanas Baltijas jautājums kļuva par juridisku un politisku problēmu. Juridiski Rietumvalstīs, pretēji baltiešu cerībām, prasīja, lai tās īstenotu efektīvu kontroli pār savu teritoriju kā atzišanas priekšnoteikumu. Politiski, protams, bija jārēķinās

ar iespēju, ka Baltijas krīze pārtrauks Rietumiem ārkārtīgi vēlamu pāreju uz jaunu – pēc aukstā kara – kārtību. 1990. gada maijā britu premjere Mārgareta Tečere (*Margaret Thatcher*) vēstulē Anatolijam Gorbunovam norādīja, ka Lielbritānija neatzīst Baltijas valstu inkorporāciju PSRS, tomēr “efektīva un ilga Baltijas neatkarība būs atkarīga no līguma ar Padomju Savienību”.⁴

No Rietumu viedokļa Vācijas apvienošanas problēma aizēnoja Baltijas jautājumu, bija pavēries “iespēju logs” lielajam darījumam (*grand bargain*) ar Maskavu. Baltijas krīze apdraudēja labās attiecības ar PSRS un pat Gorbačova politisko likteni un tādējādi varēja aizvērt iespēju logu.

Daudziem baltiešu lasītājiem Rietumu ciniskie aprēķini varētu likties nepieņemami un, zinot gala rezultātu, arī pārlietu piesardzīgi. Tādu reakciju arī izraisīja šī politika Baltijā, baltiešu diasporā un pat Kongresā.

Vispirms ASV administrācija vēlējās novērst spēka lietošanu Lietuvā, interesants ir secinājums, ka tas bija pat svarīgāk par neatkarības problēmu un ne tik daudz pašu Baltijas valstu likteņa dēļ, cik tādēļ, ka reportāžas par tankiem Baltijas pilsētu ielās ietekmētu attiecības ar PSRS un palielinātu arī iekšpolitisku spiedienu uz administrāciju.

Autore trāpīgi uzsver, ka Rietumu valdības baidījās gan darīt par maz, lai nepieļautu spēka lietošanu, gan pārspilēt potenciālo spiedienu. Šajos apstākļos lielu uzsvāru Vašingtona lika uz nepublisku diplomātiju – Buša vēstulēm Gorbačovam, Dž. Metloka komunikāciju ar PSRS vadību, atbalstu Vācijas un Francijas valdību centieniem noregulēt situāciju – un apsvēra ekonomisku spiedienu uz PSRS.

Viens no risinājumiem, ko piedāvāja administrācija, bija referendums Lietuvā. Maskava droši vien saprata, ka šāds referendums beigtos ar neatkarības idejas uzvaru un pēc tam būtu grūti izvairīties no sarunām ar Lietuvu. Interesanta ir

detalizēta ASV valsts sekretāra Džeimsa Beikera (*James Baker*) un PSRS ārlietu ministra Eduarda Ševardnadzes aprīļa sākuma sarunu analīze. Tā parādīja būtiskas viedokļu atšķirības, bet atspoguļoja arī padomju diplomātijas tradicionālos melus. Ševardnadze klāstīja Beikeram, ka padomju sabiedrību satraukusi ASV 1989. gada nogales intervence Panamā, salīdzinot šo situāciju ar Baltijas problēmu.

Autore mazliet ironiski atzīmē, ka Latvijas centieni pieņemt mērenāku neatkarības deklarāciju atstāja Gorbačovu neietekmētu. Latvijas pārstāvji pat lūdza Gorbačova līdzgaitniekus panākt, lai padomju vadītājs uzmanīgi izlasītu A. Gorbunova vēstuli, kurā viņš uzsvēra, ka Latvijas tauta noticējusi un sekojusi Gorbačova uzsāktai pārbūvei.⁵

Šajā periodā tika pieliktas lielas pūles, lai panāktu kompromisu starp PSRS centrālo varu un Lietuvu, piemēram, Lietuvas neatkarības akta apturēšanu. No mūsdienu viedokļa, protams, Lietuva no tā neko nezaudēja un PSRS neko paliekošu neieguva.

Darba ceturtajā nodaļā aplūkoti izšķirošie notikumi PSRS pastāvēšanas pēdējā cēlienā. Lietuvas neatkarības deklarācijas apturēšana 1990. gada jūnijā mazināja ASV valdības bažas par Baltijas likteni, tomēr brieda nopietna krīze ar Gorbačova pavērsienu reakcijas virzienā. Tas tika pamanīts gan Vašingtonā, gan Baltijā. Bušs savā politikā bija piesardzīgs un pat neņēma vērā padoto ieteikumus distancēties no Gorbačova. Autore īsi, bet izsmēloši aplūko janvāra krīzi Baltijā. Novatorisks liekas secinājums, ka vardarbība Baltijā pārkāpa perestroikas principu par spēka nelietošanu iekšējā un ārējā politikā. Problēma par Gorbačova tiešo atbildību, kā šķiet, vispār nav atrisināma, balstoties uz zināmajiem avotiem, bet autore pamatoti uzsver – viņš nenosodīja vardarbību un neveica izmeklēšanu, un neizteica nožēlu par upuriem.

Rietumu aso reakciju daļēji noteica Baltijas īpašā vēsturiskā loma. U. Bergmane

atzīmē, ka sava nozīme bija arī etniskiem aizspriedumiem – vardarbība civilizētajās Rietumu republikās tika uztverta asāk nekā eksotiskajos Austrumos, piemēram, Kaukāzā. Arī tādus secinājumus līdzšinējā literatūrā sastapsim reti. Autore atspoguļo arī Baltijas valstu diplomātiskos panākumus 1991. gada pavasarī, augot Rietumu interesei un diplomātisko kontaktu līmenim. Īpaša vieta bija Baltijas valstu un Krievijas prezidenta Jelcina aliansei, kuras nozīme pakāpeniski pieauga. Autore aplūko arī 1991. gada Baltijas tautu nobalsošanas par neatkarību, uzsverot, ka Igaunijas un Latvijas rezultāti pārsteidza Gorbačovu, Rietumus un pašus baltiešus, nodemonstrējot arī daļas krievvalodīgo iedzīvotāju atbalstu apstākļos, kad tautu kustību galvenais dzinējspēks bijis nacionālisms, tomēr tautu kustības risināja arī demokrātijas, tiesiskuma, ekonomisko reformu un citas visiem iedzīvotājiem svarīgas problēmas. Latviešu lasītājam jauns ir arī Buša vizītes Maskavā 1991. gada vasarā apskats Baltijas jautājuma kontekstā.

Bēdīgi slavenais augusta pučs, tā izgāšanās un Jelcina dekrēti par Baltijas valstu

neatkarības atzišanu noveda pie tā, ka Rietumvalstis pēc īslaicīgām svārstībām un vēl joprojām pārāk piesardzīgi atskatoties uz Gorbačovu atzina Baltijas valstu neatkarību. Salīdzinoši īsā laika posmā bija gūta vēsturiska uzvara.

Kopumā darbs ir viegli lasāms un ļoti informatīvs, vērtīgs pienesums Baltijas valstu diplomātiskajā vēsturē. Šad un tad ieskanas viegli kritiskas notis par pašu Baltijas tautu kustību pamatkonceptijām un to īstenošanu, piemēram, nacionālisma un restaurācijas lomu.

Darba secinājumos uzsvērts, ka tradicionālie naratīvi uzsver lielvalstu – ASV, PSRS, Krievijas – rīcībspēju PSRS sabrukuma krīzē. Autore uzsver, ka parādījusi arī to spēku lomu, kuri nav varas hierarhijas virsotnē, šajā gadījumā Baltijas tautu kustības. Situāciju ietekmēja sarežģītu tiesisku un politisku apstākļu kopums, Rietumvalstis uzskatīja par prioritāriem citus jautājumus. Darbs tādējādi parāda, kā tautas var ietekmēt savu likteni strauju starptautisku pārmaiņu vētrās. Darbs ir veltīts ļoti nozīmīgiem procesiem Baltijas tautu un Latvijas vēsturē un noteikti būtu jāpublicē latviešu valodā.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

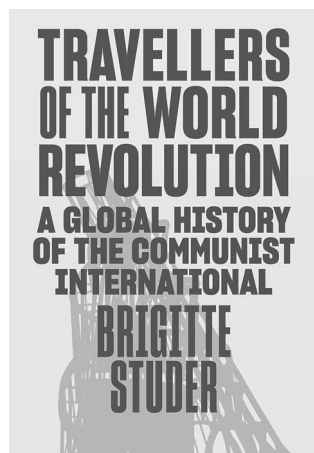
- ¹ Sk., piemēram, EDIJS BOŠS. Ārpolitikas konceptualizācijas Atmodas periodā. In: DIĀNA POTJOMKINA, ANDRIS SPRŪDS, VALTERS ŠČERBINSKIS (red.). Latvijas ārlietu simtgade. I sēj. Rīga 2016, 124.–144. lpp., vai EDIJS BOŠS. Three Little Finlands. The Balt's Strategic Conceptions of the Pre-Recognition Period, 1988–1991. In: INESIS FELDMANIS, JĀNIS TAURĒNS (red.). 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācija: starptautiskie un iekšpolitiskie aspekti. Rīga 2011, 125.–166. lpp. Interesants šai kontekstā ir zviedru diplomāta darbs, sk.: LARSS PETERS FREDĒNS. Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija 1989–1991. Rīga 2007.
- ² Sk., piemēram, MARIKA SELGA. U.S. Legation in Riga as a Gateway: Reflections in Frederick W. B. Coleman's 1923 Diary. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2022, 13/14, 79.–100. lpp.
- ³ SANDRA KALNIETE. Rietumvalstu nostājas maiņa Baltijas valstu neatkarības atzišanas jautājumā. In: FELDMANIS, TAURĒNS, 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācija, 113.–124. lpp., šeit 113. lpp.
- ⁴ MĀRGARETA TEČERE. Dārgais Gorbunova kungs. In: Padomju Jaunatne, 16.06.1990., 1. lpp.
- ⁵ Sk.: Vēstījums PSRS prezidentam M. Gorbačovam. In: Cīņa, 09.05.1990., 1. lpp.

Kominterne no cita skatpunkta

Recenzija par grāmatu: Brigitte Studer.
The Travellers of the World Revolution.
A Global History of the Communist International.
London 2023. 496 p.
ISBN 978-1839-768-01-9

Guna Zariņa, *Mg. hist.*

Komunistiskā Internacionāle jeb Kominterne bija starptautiska organizācija, kas apvienoja dažādās valstīs darbojošās komunistiskās partijas, lai propagandētu komunisma ideoloģiju un veicinātu vispasaules revolūciju. Visu tās pastāvēšanas laiku Kominterne atradās tiešā Krievijas Komunistiskās (boļševiku) partijas kontrolē. Organizācijas darbības laiks aptver visu starpkaru periodu – tā tika izveidota Krievijas pilsoņu kara laikā 1919. gadā un likvidēta 1943. gadā, Otrā pasaules kara laikā mainoties Padomju Savienības ārpolitikas stratēģijai. Starpkaru periodā izveidotais komunistisko partiju un to satelītororganizāciju tīkls radīja globālu komunistisku kustību, kas arī pēc organizācijas likvidācijas deva placdarmu Padomju Savienības ārpolitisko mērķu realizēšanai. Līdz ar to Kominternes nospiedums 20. gadsimta vēsturē ir nenoliedzams.

Kominterne viennozīmīgi ir izaicinošs izpētes objekts tās kompleksā rakstura dēļ.¹ Būtiska robežšķirtne organizācijas izpētē bija Padomju Savienības sabrukums 1991. gadā, jo tikai pēc tā publiski kļuva pieejami Kominternes dokumenti, kas glabājas Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīvā Maskavā. Līdz šim organizācijas izpētē ir dominējusi politiskās vēstures pieeja, proti, īpaša uzmanība veltīta Maskavā bāzētajām Kominternes centrālajām struktūrām un to attiecībām ar konkrētām komunistu partijām.² Jaatzīmē arī tādi pētniecības virzieni kā Kominternes darbinieku likteņi Lielā terora laikā 1937.–1938. gadā.³ Tomēr apkopojošu pētījumu par organizācijas vēsturi ir salīdzinoši maz.⁴ Pēdējā desmitgadē transnacionālās un globālās vēstures pieeju attīstība sekmējusi arī jaunu jautājumu izpēti Kominternes vēsturē, piemēram, organizācijas propagandētās idejas antikoloniālisma, rasisma un citu ideju kopumu kontekstā.⁵ Līdz ar to pilnvērtīga Kominternes vēstures pētniecība ir

aizsākusies tikai pēdējās desmitgadēs un tas ir samērā jauns pētniecības virziens.

2023. gadā angļu valodā publicētās monogrāfijas *The Travellers of the World Revolution. A Global History of the Communist International*⁶ autore ir Bernes Universitātes emeritētā profesore, prominentā vēsturniece Brigitte Študere (*Brigitte Studer*). Lai gan vēsturnieces pētījumi skar plašu 20. gadsimta sociālās un politiskās vēstures tematu loku, viena no zinātniskajām interesēm saistīta ar starpkaru komunisma, konkrētāk, Kominternes, vēsturi.⁷

Pievēršoties apskatāmajai monogrāfijai, jāuzsver, ka Kominternes vēstures analizē vēsturniece ir izvēlējusies oriģinālu pieeju. Iepretim līdz šim tēmas historiogrāfijā dominējošajam politiskās vēstures naratīvam autore izvēlējusies sociālās vēstures prizmu. Autore analizē Kominterni kā darba vietu, izvēloties šādu temata izklāsta pieeju: pirmkārt, tiek analizēti starpkaru komunisma kontekstā būtiski vēstures notikumi, kā, piemēram, Kominternes II kongress 1920. gada vasarā, Lielais terors Padomju Savienībā 1937.–1938. gadā, Spānijas pilsoņu karš 1936.–1939. gadā. Otrkārt, tiek izvēlēti vairāki nozīmīgi ģeogrāfiski saskarsmes punkti Eiropā un Āzijā, kuri attiecīgajā laikā bijuši būtiski Kominternes darbībā. Piemēram, Berlīne gan kā Kominternes Eiropas citadele Veimāras republikas laikā, gan kā neatgriezenisku pārmaiņu centrs pēc 1933. gada, kad Vācijā pie varas nāca Nacionālsociālistiskā vācu strādnieku partija, kā arī vairākas Ķīnas pilsētas – Guandžou, Uhaņa, Šanhaja – kā atslēgpunkti Kominternes darbībai Āzijā. Treškārt, iepriekš minēto notikumu un vietu vēsture tiek stāstīta ar aktoru centrētu pieeju. Proti, analizējot Kominterni kā darba vietu, autore pievērsusies dažāda ranga darbinieku (monogrāfijā minēti ap 320) – profesionālu revolucionāru un citu pietuvinātu personu – darba dzīvei, atklājot viņu politisko uzskatu evolūciju, lomu un nozīmi

būtiskos starpkaru perioda notikumos, likteni represiju kontekstā. Vienlaikus vēsturniece filigrāni ilustrē šo cilvēku ikdienas darba un personīgās dzīves apstākļus.

Pētījums balstīts daudzveidīgā avotu un literatūras klāstā. Autore analizējusi vērienīgu apjomu nepublicēto avotu, kas glabājas Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīvā, Šveices Federālajā arhīvā, Nacionālajā arhīvā Parīzē un citviet. Kominterne kā pārrobežu organizācija, kurai bija raksturīga hierarhiska atskaitīšanās augstākām organizācijas struktūrām ilgāk nekā 20 gadu garumā, ir atstājusi apjomīgu dokumentāro mantojumu. Kominternei, pēc vēsturnieces vārdiem – “atskaišu ražošanas mašīnai” (*report-production machine*⁸), pārsvarā raksturīgi dažāda veida lietvedības dokumenti, no kuriem būtisku daļu veido arī organizācijas darbinieku personīgās lietas, kuru veidošanas prakses atšķirās no citur pieņemtajām. Proti, Kominternes darbinieku personīgās lietās atrodami ne tikai dokumenti, kurus kāds lietvedis veidojis un apkopojis par attiecīgo darbinieku, bet arī autobiogrāfijas, kurās to autori reflektē par darba un personīgo dzīvi, savu lomu organizācijā u. tml. Lai gan pētniecībā izmantotajiem piesardzīgi, šādi avoti ļauj lietvedības dokumentu musturī iesaistīties arī kādam cilvēcīgam, emocionālam aspektam, kas ļauj pietuvoties tam, ko patiesībā nozīmēja strādāt šādā organizācijā. Vienlaikus monogrāfijā plaši izmantoti arī publicētie avoti un zinātniskā literatūra.

Lai gan Šveices vēsturnieces apjomīgais pētījums ļautu izvērst detalizētu analīzi par ikkatru darba nodaļu, tālāk dots ieskats dažos autores analizētos jautājumos, kuri sniedz jaunu perspektīvu vai pat fundamentāli jaunas zināšanas organizācijas vēsturē.

Pirmkārt, aktoru centrētā pieeja temata izklāstā pilnveido izpratni par Kominternes politisko vēsturi. Lai gan monogrāfijā analizētie notikumi un vietas ir jau atrodamas

historiogrāfijā, indivīdu pieredzes sniedz detalizētāku apstākļu un parādību kopumu, kas ļauj pilnīgāk izprast šo notikumu nozīmi un jēgu. Piemēram, Kominternes biroja izveide, darbība un likvidācija Taškentā 20. gadu sākumā tiek skaidrota caur nozīmīgā indiešu komunistu M. N. Roja (*Manabendra Nath Roy*, 1887–1954) pieredzi, savukārt Berlīnē bāzēto komunistu liktenis 1933. gadā un pēc tā tiek ilustrēts ar organizācijas dažāda ranga darbinieku pieredzi, tostarp ar slavenā vācu komunistu Vilhelma Mincenberga (*Wilhelm Münzenberg*, 1889–1940) piedzīvoto.

Otrkārt, monogrāfija sniedz fundamentāli jaunas zināšanas par to, ko individuālā līmenī nozīmē būt profesionālam revolucionāram. Kominterne saviem darbiniekiem prasīja absolūtu, bezierunu lojalitāti. Ņemot vērā organizācijas pārrobežu raksturu, tās darbinieki regulāri mainīja apmešanās vietu un pat valsti, ievērojot stingru konspirāciju. Slepība bija jāievēro ne tikai ceļojot, bet arī pastāvīgi uzturoties kādā vietā, tas nenovēršami ietekmēja organizācijas darbinieku privāto dzīvi. Lielākajai daļai monogrāfijā apskatīto personu jebkāda veida privātās dzīves aspekti bija pakārtoti darbam, visbiežāk abām dzīves jomām, simbiotiski dzīvojot Kominternes aparātā. Piemēram, amerikāņu izcelsmes franču komunistu Čārlzs Frānsiss Filips (*Charles Francis Phillips*, 1895–1989) 1919. gadā no Meksikas bija ieradies Eiropā. Pirms došanās uz Kominternes kongresu 1920. gada vasarā, viņš pavadīja nedēļu Berlīnē, kur iepazinās ar vācu komunistu Hildi Krāmeri (*Hilde Kramer*, 1900–1974). Abu starpā uzplauka dēka, kas turpinājās arī nākamās vizītes laikā Berlīnē, un, kā savās atmiņās norādījis komunistu, starp citām jaunapgūtām lietām sieviete viņam diezgan labi iemācījusi vācu valodu.⁹ Turklāt vēlāk H. Krāmere apprecējās ar citu Berlīnē satiktu komunistu – Edvardu Ficdžeraldu (*Edward Fitzgerald*, 1902–1966).

Treškārt, autore izvēlētā transnacionālās vēstures pieeja, neieslēdzoties ģeogrāfiski un idejiski nacionālās robežās, ļauj izprast Kominternē nodarbināto darba kosmopolitiskos aspektus. Liela daļa organizācijas darbinieku profesionālās gaitas bija sākuši mītnes valsts komunistu organizācijās. Lai gan darbības mērķis un taktika bija transnacionāla, tomēr ikdienas darbs bija lokāls, tas bāzējās ģeogrāfiski ierobežotā telpā. Līdz ar darba uzsākšanu Kominternes aparātā komunistiem vajadzēja pamest savu iepriekšējo darba vidi un uzsākt darbu kosmopolitiskā, multilingvālā vidē, kura turklāt bieži mainījās. Piemēram, šveiciešu komunistu Zigfrīds Bamaters (*Siegfried Bamatter*, 1892–1966) pirms darba Kominternes Rietumeiropas sekretariātā Berlīnē vairākus mazkvalificētus darbus strādāja Šveicē, Francijā un Anglijā, vienlaikus apgūstot vietējās valodas. Savu politisko karjeru viņš sāka, izveidojot komunistu jaunatnes organizāciju, vēlāk kļūstot par Komunistiskās jaunatnes internacionāles sekretariāta locekli, savukārt pēc darba jaunatnes organizācijā viņš 1925. gadā kļuva par Kominternes Organizatoriskā departamenta darbinieku. Lai gan 20. gadsimta 20. gados viņa pastāvīgā uzturēšanās vieta bija Maskavā, viņš regulāri tika sūtīts strādāt uz citām valstīm, piemēram, uz Ķīnu, Franciju, Beļģiju, Angliju, Luksemburgu, Nīderlandi un Amerikas Savienotajām Valstīm.¹⁰

Vienlaikus jāvērs uzmanība arī uz dažiem monogrāfijas trūkumiem. Lai gan aktoru centrētā pieeja ir oriģināla un kopumā piemērota Kominternes sociālās vēstures portreta atainojumam, monogrāfijā izmantotie piemēri, drīzāk dažbrīd to pārmērīgais daudzums ne vienmēr palīdz lasītājam uztvert autorei galveno vēstījumu. Tāpat jāatzīmē, ka, lai gan arī transnacionālās vēstures pieeja ne tikai monogrāfijā, bet arī kopumā Kominternes pētniecībā ir kļuvusi par vērā ņemamu virzienu, pilnībā

ignorēt nacionālos aspektus nevar. Proti, Kominternes pētniecībā nevar ignorēt tās darbības apstākļus, jo, piemēram, Eiropas austrumos, kur pēc Pirmā pasaules kara bija izveidojusies virkne nacionālu valstu, komunistisko partiju darba vide bija nacionāla. Jāuzsver, ka Kominterne nedarbojās ārpus laika un telpas, tā vai citādi organizācija mijiedarbojās ar attiecīgās valsts pārvaldes sistēmu.

Pirms recenzijas noslēguma vārdiem jāatzīmē, ka, lai gan monogrāfijā Latvija kā viens no Kominternes darbības apvidiem nav analizēts, tomēr viens latvietis – Vilhelms Knoriņš (1890–1938) – darbā ir pieminēts.¹¹ Lai gan V. Knoriņa darbība nav plašāk analizēta, Kominternes aparātā viņš bija nozīmīga figūra, piemēram, no 1928. līdz 1935. gadam vadīja tās Viduseiropas un Polijas–Baltijas landessekretariātu.¹² V. Knoriņš viennozīmīgi bija viens no Padomju Savienības elites pārstāvjiem; viņš

ieņēma arī citus svarīgus amatus, piemēram, no 1926. līdz 1927. gadam vadīja Vissavienības komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas Aģitācijas un propagandas nodaļu, 1927.–1928. gadā bija Baltkrievijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas sekretārs, no 1932. līdz 1937. gadam bija Sarkanās profesūras partijas vēstures institūta direktors.¹³

Kopumā vēsturnieces B. Študerēs monogrāfijai ir fundamentāls pienesums Kominternes historiogrāfijā. Autores plašais, daudzveidīgais un multilingvālais izmantoto avotu un literatūras klāsts ir ļāvis uzrakstīt visaptverošu organizācijas sociālo vēsturi. Ņemot vērā Kominternes plašo ģeogrāfiskās un sociālpolitiskās darbības telpu, kā arī nenoliedzamo mijiedarbību ar dažādām starpkaru perioda sabiedrības grupām, tā ir izzinoša lasāmviela ne tikai akadēmiskām aprindām, bet arī jebkuram vēstures interesentam.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Vairāk par Kominternes historiogrāfiju un tās pētniecības problēmām skatīt: STEPHEN ANTHONY SMITH. Issues in Comintern Historiography. In: STEPHEN ANTHONY SMITH (ed.). *The Oxford Handbook of the History of Communism*. Oxford 2014, pp. 195–202.
- ² Piemēram, MIKHAIL NARINSKY, JÜRGEN ROJAHN. Centre and Periphery: The History of the Comintern in the Light of New Documents. Amsterdam 1996; ANTONIO ELORZA, MARTA BIZCARRONDO. Queridos camaradas: La Internacional Comunista y España, 1919–1939. Barcelona 2006.
- ³ Piemēram, WILLIAM CHASE. Enemies Within the Gates? The Comintern and the Stalinist Repression, 1934–1939. New Haven 2001; FRIDRIKH IGOREVICH FIRSOV. Firsov, Fridrikh Igorevich (2003). Dimitrov, the Comintern and Stalinist Repression. In: BARRY MCLOUGHLIN, KEVIN MCDERMOTT. Stalin's Terror: High Politics and Mass Repression in the Soviet Union. New York 2003, pp. 56–81.
- ⁴ Piemēram, KEVIN MCDERMOTT, JEREMY AGNEW. The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin. Basingstoke 1996; PIERRE BROUÉ. Histoire de l'Internationale communiste. Paris 1997.
- ⁵ Piemēram, SILVIO PONS. The Global Revolution: A History of International Communism, 1917–1991. Oxford 2014; BRIGITTE STUDER. The Transnational World of the Cominternians. Basingstoke 2015.
- ⁶ Monogrāfija pirmo reizi publicēta vācu valodā 2020. gadā. BRIGITTE STUDER. *Reisende der Weltrevolution Eine Globalgeschichte der Kommunistischen Internationale*. Berlin 2020.

- ⁷ Vēsturnieces B. Študeris publikāciju saraksts pieejams: https://www.hist.unibe.ch/unibe/portal/fak_historisch/dga/hist/content/e11168/e44569/e46013/e489201/pane489208/e489209/AktuelleListederPublikationen_2022_ger.pdf (skatīts 25.04.2024.).
- ⁸ BRIGITTE STUDER. *The Travellers of the World Revolution. A Global History of the Communist International*. London 2023, p. 33.
- ⁹ *Ibidem*, p. 48.
- ¹⁰ *Ibidem*, pp. 132–133.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 129.
- ¹² VITĀLIJS ŠALDA. Maskavas latviešu elite 20. gs. 20.–30. gados. In: JURIS GOLDMANIS (sast.). *Latvieši PSRS varas virsotnēs. Ilūzijas un traģēdija: 20. gadsimta 20.–30. gadi*. Rīga 2013, 40. lpp.; A. RŪJENIETIS. Komunists, zinātnieks, cīnītājs. Atzīmējot V. Knoriņa 80. dzimšanas dienu. In: *Rīgas Balss*, 29.08.1970., 2. lpp.
- ¹³ Vairāk par V. Knoriņu skatīt: VITĀLIJS ŠALDA. Maskavas latviešu elite 20. gs. 20.–30. gados, 67.–69. lpp.; Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta veidotā literatūras nozares virtuālo resursu krātuve literatura.lv, šķirklis “Vilhelms Vilis Knoriņš”. Pieejams: <https://www.literatura.lv/personas/vilhelms-vilis-knorins> (skatīts 08.10.2024.).

Ziņas par autoriem

About Authors

Ziņas par autoriem / About Authors

Helēna Emerberga ir vēstures maģistre (LU, 2024) un doktorante Latvijas Universitātes studiju programmā “Vēsture un arheoloģija”. Izstrādā promocijas darbu “Latvijas Republikas civildienests un valsts ierēdniecība (1918–1934)”. Zinātniskās intereses: Latvijas starpkaru perioda vēsture, valsts iestāžu izveides, valsts darbinieku (ierēdņu) un to organizāciju vēsture.

Helēna Emerberga holds MA in history (University of Latvia, 2024). She is a doctoral student in the study programme “History and Archaeology” at the University of Latvia, at present preparing her doctoral thesis “Civil Service and Civil Administration of Republic of Latvia (1918–1934)”. Research interests: history of the interwar period in Latvia, history of the establishment of Latvian institutions, civil servants and their organisations.

Ēriks Jēkabsons ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors. Vēstures doktors (LU, 1995). Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis. Vairāk nekā 30 Latvijā un ārvalstīs izdotu grāmatu un vairāk nekā 300 zinātnisku rakstu autors. Latvijas Zinātnes padomes eksperts, Polijas un Rumānijas Nacionālās zinātnes padomes ārzemju eksperts, piecu Latvijas un 17 ārvalstu zinātnisko žurnālu redkolēģiju loceklis. Viesprofesors Polijas un Ukrainas universitātēs. Apbalvots ar Polijas Zelta nopelnu krustu un III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni. Zinātniskās intereses: Latvijas un reģiona politiskā un militārā vēsture 20. gadsimta pirmajā pusē.

Ēriks Jēkabsons is a professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of Humanities, University of Latvia. He holds a doctorate in history (University of Latvia, 1995). A full member of the LAS. An author of more than 30 books published in Latvia and abroad and more than 300 scientific articles, served as an expert at the Latvian Scientific Council, a foreign expert of Polish and Romanian National Scientific Councils. He is a member of editorial board of 5 Latvian and 17 foreign scientific journals, a visiting professor at universities in Poland and Ukraine. Decorated with Poland's Gold Cross of Merit. A Commander of the Order of the Three Stars. His research interests include political and military history of Latvia and the region in the first half of the 20th century.

Beāte Lielmane ir vēstures maģistre (LU, 2017) un doktorante Latvijas Universitātes studiju programmā “Vēsture un arheoloģija”. Izstrādā promocijas darbu “Priekšpilsētu attīstība 19. gadsimta pirmajā pusē Rīgas modernizācijas kontekstā”. Zinātniskās intereses: Rīgas pilsētībūvnieciskā un sociālā vēsture, kultūras mantojuma aizsardzība.

Beāte Lielmane holds a MA degree in history (University of Latvia, 2017). Currently, she is a doctoral student in the study programme “History and Archaeology” at the University of Latvia. She is working on her doctoral thesis “Development of Suburbs in the First Half of the 19th Century in the Context of the Modernization of Riga”. Research interests: urban development and social history of Riga, and the protection of cultural heritage.

Mihals P. Sadlovskis ir Varšavas Universitātes Tiesību un administrācijas fakultātes Eiropas un Centrālāzijas vēstures nodaļas asociētais profesors. Specializējas Krievijas impērijas pārvaldes, Padomju Savienības un Polijas Tautas Republikas vēsturē. Jaunākās monogrāfijas: “Starp Nikolaju II un Ļeņinu. Krievijas valstiskums un tā koncepti 1917. gada Februāra

revolūcijas laikā” (Polija, 2021); “Augstākās administratīvās tiesas pirmsākumi, sistēma un judikatūra līdz 1989. gadam” (Polija, 2023). Pašlaik sagatavo Pāveta Miļukova biogrāfiju.

Michał P. Sadłowski is an assistant professor at the Department of the History of Administration, and a research associate at the Centre for the Legal Studies of Eastern Europe and Central Asia at the Faculty of Law and Administration of the University of Warsaw. He specialises in the history of the state system of the Russian Empire, the Soviet Union, and the People’s Republic of Poland. His most recent books are monographs: “Between Nicholas II and Lenin. Russian Statehood and Its Concepts During the February Revolution of 1917” (2021); “Genesis, System and Jurisprudence of the Supreme Administrative Court Until 1989” (2023). He is currently working on a biography of Pavel Nikolaevich Miliukov.

Džefrijs Svains ir Glāzgovas Universitātes emeritētais profesors; vadījis Aleka Noves (*Alec Nove*) Krievijas studiju katedru. Autors daudzām publikācijām par Krievijas un Austrumeiropas vēsturi divdesmitajā gadsimtā, tostarp desmit publikācijām par Latvijas vēsturi. Tās aptver laika posmu no 1918. līdz 1959. gadam un ietver tādas tēmas kā latviešu strēlnieki Krievijas pilsoņu kara laikā, britu izlūkdienesta un Latvijas Nacionālās padomes saikne Otrā pasaules kara laikā un nacionālkomunisma fenomēns. Šī raksta kontekstā jāatzīmē viņa monogrāfija par Daugavpils pieredzi Otrā pasaules kara laikā “Starp Staļinu un Hitleru: klases karš un rasu karš Dvinā, 1940–46” (London, 2004). Daugavpils Universitātes goda doktors, 1995. gadā viņam piešķirta Aleka Noves balva.

Geoffrey Swain is professor emeritus at the University of Glasgow; he previously held the Alec Nove Chair in Russian Studies. He has published extensively on the history of Russia and Eastern Europe in the twentieth century, including ten publications on the history of Latvia. These cover the period from 1918 to 1959 and include such topics as the Latvian riflemen during the Russian Civil War, the links between British Intelligence and the Latvian National Council during the Second World War, and the phenomenon of National Communism. In the context of this present article, it is worth noting his monograph on the experience of Daugavpils during the Second World War, “Between Stalin and Hitler: Class War and Race War on the Dvina, 1940–46” (London, 2004). He holds an honorary doctorate from Daugavpils University, and in 1995 was awarded the Alec Nove Prize.

Jānis Taurēns ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētais profesors. Vēstures doktors (LU, 1999). Žurnāla “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” galvenais redaktors no 2016. līdz 2022. gadam. Monogrāfiju “Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā” (Rīga, 2015–2016) un “15. maija Latvija” (Rīga, 2017) līdzautors. Zinātniskās intereses: Latvijas ārpolitikas vēsture, Latvijas politiskā vēsture kopš neatkarības atjaunošanas, Latvijas vēstures historiogrāfija.

Jānis Taurēns is an associate professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of Humanities, University of Latvia. He holds a doctorate in history (University of Latvia, 1999) The general editor of the periodical “History. Journal of the University of Latvia” from 2016 to 2022. The co-author of the collective monographs “Foreign Policy and Diplomacy of Latvia in the 20th Century” (Riga, 2015–2016, in Latvian) and “Latvia of 15 May” (Riga, 2017, in Latvian). His research interests include history of Latvia’s foreign policy, political history of Latvia since restoration of independence, historiography of Latvian history.

Guna Zariņa ir vēstures maģistre (LU, 2020), doktora grāda pretendente. Izstrādā promocijas darbu par Latvijas Komunistiskās partijas satelītororganizācijām starpkaru Latvijā. Zinātniskās intereses: komunistiskā kustība starpkaru Latvijā un Eiropā, Padomju Savienības ārpolitika starpkaru periodā, starpkaru Latvijas drošības dienestu un valsts institūciju vēsture.

Guna Zariņa holds a MA in history (University of Latvia, 2020). She is a Ph. D. candidate, working on her doctoral thesis on front organisations of the Latvian Communist Party in interwar Latvia. Research interests: communist movement in interwar Latvia and Europe, Soviet foreign policy in the interwar period, history of Latvian security services and state institutions in the interwar period.

LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5-132, Rīga, LV-1050
www.apgads.lu.lv
Interneta grāmatnīca: gramatas.lu.lv

Iespiests SIA "Drukātava"